

Kandidatspeciale, 10. semester

Kampen om virkeligheden

En analyse af Amalie Skrams *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*

Skrevet af: Amalie Bak

Vejleder: Jens Lohfert Jørgensen

Aalborg Universitet 2016

Indhold

Indledning	1
Metode og struktur	3
Teori	6
Køn og magt	6
Det strukturalistiske perspektiv	6
Det post-strukturalistiske perspektiv	7
Mellempositioner	8
Magtstrategier	9
Køn og galskab	10
Ufornuft og udstødelse	10
Den gale som tavst objekt	12
En kvindelig lidelse	14
Hysteri - en kulturdiagnose	15
Hysteri som oprør	17
Anstaltens disciplinering	18
Den tvetydige kvindelighed	19
Køn og litteratur	20
Det moderne gennembrud	20
Bag hjemmets mure	22
Ud af dagligstuens fængsel	23
Køns- og kunstnerroller	24
Galskabens mønstre	26
Amalie Skram	28
Liv og forfatterskab	28
Tidligere læsninger af psykiatromanerne	30
Analyse	31
Indledende overvejelser	31
Anstaltens magtforhold	33
Stemplet som gal	33
Blikkets magt	34

Intet menneske mere	37
De artige børn.....	38
Lægens definitionsmagt	39
At kende sin plads	41
Et patriarkalsk system	43
Faderskikkelsen Hieronimus.....	43
Vrede som symptom	46
Abnorme kvinder	48
Den selvopfyldende profeti	49
Normaliteten til forhandling.....	51
Traumerne bearbejdes	52
Fragmenteret kvindelighed	52
Fra objekt til subjekt	57
Konklusion	60
Afsluttende overvejelser	64
Abstract	69
Litteraturliste.....	71

Indledning

Having power means, among other things, that when someone says, 'this is how it is,' it is taken as being that way [...] Powerlessness means that when you say 'this is how it is,' it is not taken as being that way. This makes articulating silence, perceiving the presence of absence, believing those who have been socially stripped of credibility, critically contextualizing what passes for simple fact, necessary to the epistemology of a politics of the powerless (Mackinnon 1994: 164)

Hvem har retten til at definere virkeligheden? Hvilke stemmer bliver hørt, når de udtaler sig om deres oplevelser, og hvilke bliver fortiet? Findes der bestemte strategier, hvormed man kan bringe visse individer til tavshed? Dette er blot nogle af de spørgsmål, der har optaget mig, efter jeg er begyndt at interessere mig for feministisk teori og kritik, og de har givet anledning til mange spændende, og til tider frustrerende, diskussioner.

Der er ingen tvivl om, at det i dag er lettere for kvinder at blive hørt, end det var for bare hundrede år siden. Vi lever i en tid, hvor der formelt set er ligestilling mellem kønnene, og hvor kvinder er synlige i både litteratur, kunst og politik. I løbet af det seneste år har kvindestemmer givet anledning til massiv offentlig debat, efter beretninger om mænds diskrimination og seksuelle krænkelse af kvinder er begyndt at cirkulere på de sociale medier. Både via online-initiativet 'The Everyday Sexism Project'¹ og *Informations* artikelserie #jegblevvoldttaget fra januar 2016 har kvinder fået mulighed for at skrive om deres personlige oplevelser og dele dem med omverdenen. Det er i læsningen af disse beretninger, samt reaktionerne på dem, at idéen til dette speciale opstod. Jeg kunne ikke undgå at bemærke, hvordan de kvinder, der stod frem og delte deres oplevelser, gang på gang blev stemplet som 'hysteriske', 'skøre' og 'aggressive', hvis de da ikke blev beskyldt for at lyve. Kvinderne var, som det lød i kommentarsporene på nettet, paranoide typer med et forvrænget billede af virkeligheden. Det stod mig klart, at disse angreb på kvinders troværdighed var med til at underminere og trivialisere de fremsatte erfaringer. Betegnelser som 'hysterisk' og anklager om løgnagtighed blev, med andre ord, et magtmiddel til at afskrække kvinder med lignende oplevelser fra at udtale sig yderligere.

En kvinde, der nægtede at tie om kvindekønnets problemer, var den norske forfatter Amalie Skram. Skram er kendt som en af de mest centrale figurer i det moderne gennembrud, men også

¹ Sitet eksisterer ligeledes i en dansk version. Se <http://everydaysexism.com/country/dk>

som en kvinde, hvis psyke i perioder led under et stort pres. I 1894 var hun indlagt på Københavns Kommunehospital og senere på sindssygehospitalet Skt. Hans. Hendes romaner *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*, som blev udgivet året efter, er en kritik af den behandling, hun blev udsat for på anstalterne, særligt på Kommunehospitalets sjette afdeling, hvor psykiater Knud Pontoppidan udgjorde den absolutte autoritet. Pontoppidan anså Skrams vedvarende klager som et tegn på sindssygdom og nægtede af denne grund at udskrive hende. Han mente, at hun var upålidelig, fordi hun var syg. Min hypotese er, at Pontoppidans vurdering også skyldtes det faktum, at Skram var kvinde.

Årsagen til Skrams plagede psyke er svær at fastslå med sikkerhed, men flere forskere har koblet tilstanden til hendes profession som forfatter (se f.eks. Busk-Jensen 2009a: 175). Det er i det hele taget ikke ualmindeligt, at kvinder, der indtager forfatterrollen kæmper med psykisk sygdom, som det eksempelvis ses hos Amalie Skram og den samtidige Helga Johansen. Også i udlandet balancerer skikkelser som Virginia Woolf, Anne Sexton og senere Sylvia Plath på kanten af sindssyge. Lige siden det gamle Grækenland har kunstens skabende processer været forbundet med dionysisk vanvid og overgivelsen til kaos. Om der imidlertid knytter sig særlige mentale spændinger til den kvindelige forfatter- og kunstnerrolle, som kan resultere i psykiske sammenbrud, vil være en refleksion, der også vil indgå i specialet. For Skrams vedkommende står splittelsen mellem at være passiv husmor og aktiv kunstner som et centralt tema i de selvbiografiske romaner fra 1895.

Professor Hieronimus og *På Sct. Jørgen* er primært blevet læst som nøgleromaner, hvis indhold havde afgørende indflydelse på den psykiatrikritiske debat, der herskede i Danmark i slutningen af det 20. århundrede. Jeg mener dog, at romanerne også kan tolkes som en anklage mod et system, der omfatter mere end blot datidens psykiatri. Psykiatrien eksisterer ikke i et vakuum, men må nødvendigvis være præget af tendenserne i det øvrige samfund. Ved at problematisere magtforholdene inden for institutionen kritiserer Skram således også nogle mere generelle, patriarkalske strukturer, som var karakteristiske for hendes samtid.

I dette speciale beskæftiger jeg mig med Skrams kritik for at se, hvordan den belyser relationerne mellem kønnene og de magtsystemer, der omgiver dem. Mit arbejde foregår ud fra følgende problemformulering:

Hvordan kommer ulige magtforhold til udtryk i Amalie Skrams romaner Professor Hieronimus og På Sct. Jørgen, og hvorledes kan disse magtforhold siges at være kønnede? Hvilket billede tegner værkerne af sammenhængen mellem den kvindelige kunstnerrolle og psykisk sammenbrud?

Metode og struktur

Et speciale, der omhandler relationen mellem køn, magt og psykisk sygdom må først og fremmest definere disse begreber. Dette sker i specialets første halvdel, som er inddelt i relevante teoriafsnit. I anden halvdel anvendes den beskrevne teori i analysen af *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen* med henblik på at besvare den præsenterede problemformulering.

Mit speciale behandler Amalie Skrams romaner ud fra et feministisk perspektiv. Dette valg er truffet, eftersom jeg finder tilgangen velegnet til at belyse forholdet mellem kønnene og de ulige magtrelationer, der i denne sammenhæng kan opstå. Feminismen er socialkonstruktivistisk i dens tilgang til køn og betragter således maskulin og feminin adfærd som et produkt af miljø frem for biologi. Et væsentligt punkt i udformningen af dette speciales teoretiske ramme vil derfor omhandle, hvorledes kønskonstruktioner og -relationer skabes og vedligeholdes, og hvilken rolle magt spiller for disse processer.

Alsop, Fitzsimons & Lennon (2002) beskriver, hvordan en socialkonstruktivistisk feministisk kritik traditionelt set kan opdeles i to retninger: en materiel og en diskursiv. Den materielle tilgang lægger vægt på kvinders konkrete sociale forhold i en historisk og samfundsmæssig kontekst og undersøger, hvilke konsekvenser kvinders situation i familien, på arbejdsmarkedet osv. har for kvinders adfærd, omverdensforståelse og plads i det sociale hierarki (Alsop, Fitzsimons & Lennon 2002: 65). Den diskursive tilgang fokuserer derimod på, hvordan sproget og kulturen former samfundet og individets opfattelse af, hvad det vil sige at være mand og kvinde (ibid.). De to forgreninger er ikke nødvendigvis modsætninger, men kan med fordel supplere hinanden (88). For på fyldestgørende vis at kunne analysere den virkelighed, der fremstilles i Skrams romaner, vil dette speciale derfor inddrage overvejelser fra både det materielle og det diskursive område. Beskrivelsen af kvinders materielle forhold vil blive berørt i redegørelsen for det moderne gennembrud som periode, hvorimod overvejelser omkring feminitet som diskursivt fænomen vil indgå i flere af specialets afsnit, bl.a. afsnittet om magt.

Magt og magtanvendelse udgør et centralt komponent i specialet og vil blive gennemgået i specialets første teoriafsnit. Min magtforståelse baserer sig på feminismens traditionelle konceptualisering af magt samt Foucaults mere decentrerede magtopfattelse. Jeg har valgt at inddrage Foucault, idet hans teori tager højde for mere dynamiske magtrelationer og den modstand, der kan opstå, når divergerende interesser mødes. I afsnittet om køn og magt går jeg i dybden med magt set i et klassisk og et post-strukturalistisk perspektiv for heraf at udlede specialets syn på magt og magtudøvelse. Derudover supplerer jeg Foucaults tanker om disciplinerende magt med indsigt

fra feministiske teoretikere, hvorved jeg opnår en større forståelse for de måder, hvorpå kvinder marginaliseres i praksis.

At læse Amalie Skrams romaner udelukkende som en kritik af kønnede magtforhold vil dog være på grænsen til reduktionisme. I bevidstheden om dette følger der efter afsnittet om magt en karakteristik af psykiatrien som institution, inklusiv en redegørelse for magtforholdet mellem læge og patient og ikke mindst diagnosens betydning for denne relation. Her er Foucault igen anvendelig, da hans afhandling *Galskabens historie* fokuserer på psykisk sygdom som en kulturel konstruktion og fremstiller galskab som en tilstand, der afviger fra normen. Redegørelsen for psykiatrien og dens udviklingshistorie vil derfor tage udgangspunkt i dette værk. Foucaults pålidelighed som historiker er dog blevet betvivlet i kraft af hans selektive tilgang til kildemateriale (Fogh Jensen 2013a: 149). For at udbedre denne mangel inddrager jeg teoretiker Elaine Showalter, idéhistoriker Hilde Bondevik og litteraturhistoriker Vagn Lyhne, der alle har beskæftiget sig med galskab, sådan som fænomenet fremstod i den anden halvdel af 1800-tallet.

Lyhne har beskrevet psykiatriens opbygning i Danmark i slutningen af det 19. århundrede, og hans forskning bidrager således med viden om de konkrete danske forhold. Bondevik og Showalter er med til at placere galskab i en kønnet kontekst, idet de undersøger, hvorledes sygdomsdiagnoser påvirkes af kulturelle forestillinger om femininitet. Showalter er interdisciplinær i sit studie af galskab og anvender både eksempler fra medicinens, kunstens og litteraturens verden for at påvise, hvordan galskab gennem tiden er blevet konstrueret som en 'kvindelig' lidelse. På trods af at hun primært beskriver engelske kvinders situation i slutningen af det 19. århundrede, mener jeg, at hendes argument også er gældende for de samtidige danske forhold.

Med Bondevik stiller jeg skarpt på en variant af kvindelig galskab, som har særlig relevans for dette speciale, nemlig hysteriet. Else Kant, hovedpersonen i *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*, er ofte blevet beskrevet som hysterisk. Læge Edvard Laurits Ehlers skriver f.eks. i et indlæg i *Berlingske Tidende* fra 1895, at Else Kants opførsel vidner om et "ægte hysterisk Sind" (Gradenwitz 1985: 71). Det forekommer mig oplagt at inddrage hysteriet i min læsning af værkerne, idet betegnelsen er tæt forbundet med oprørske kvindelig adfærd. Min redegørelse for hysteriet bygger på Bondeviks *Hysteri i Norge* (2009), der beskriver sygdommen, som den fremstod i Norge i perioden 1870 til 1915. Jeg mener, at Bondeviks forskning ligeledes er repræsentativ for de attituder og behandlingsmetoder, der var udbredte inden for den danske lægevidenskab². Ved

² Bondevik nævner, at norske læger ofte blev uddannet i København (Bondevik 2009: 140).

inddragelsen af Bondevik og Showalter skaber jeg et specifikt beskrivelsesapparat, som kan kaste lys over den komplekse relation mellem galskab, magt og køn.

Efter gennemgangen af galskab og køn vil specialet fokusere på den historiske og litteraturhistoriske baggrund for Skrams romaner. Dette indebærer en kort redegørelse for det moderne gennembrud som periode og en karakteristik af de forhold, som borgerskabets kvinder levede under ved 1800-tallets slutning. Beskrivelsen vil hovedsageligt ske på baggrund af Pål Dahlerups *Det moderne gennembruds kvinder* (1983) og Inger-Lise Hjort Vetlesen og Birgit Mortensens kapitler i *Nordisk Kvindelitteraturhistorie*, som på omfattende vis redegør for kvinders vilkår i gennembrudsperioden. I afsnittet herefter vil jeg undersøge konflikten mellem kunst- og kønsroller for at opnå forståelse for en eventuel sammenhæng mellem køn, litteratur og kreativitet. I denne forbindelse vil jeg benytte mig af de overvejelser omkring forfatterrollen, der fremsættes i Lise Busk-Jensens *Romantikens forfatterinder*. På trods af at Busk-Jensen beskæftiger sig med forfatterrollen i romantikken, mener jeg, at det patriarkalske kunstsyn, hun beskriver, stadig hersker under det moderne gennembrud. Til at undersøge galskab som et fænomen inden for kvindelitteraturen bruger jeg Sandra Gilbert and Susan Gubars klassiske feministiske værk *The Madwoman in the Attic* (1979), som er en del af en gynokritisk tradition, der interesserer sig for kvinders særlige erfaringsverden, sådan som den gestaltes i litterære tekster (Scott Sørensen 2008: 304).

På trods af at min læsning af *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen* ikke er biografisk, føler jeg det alligevel nødvendigt at redegøre for Amalie Skrams liv og forfatterskab, inden jeg bevæger mig over i analysen. Efter gennemgangen af Gilbert og Gubars pointer vil der således følge et afsnit om Amalie Skram som person og forfatter, hvor jeg placerer Skram i en litteraturhistorisk kontekst og fremhæver de væsentligste temaer i hendes værker. Det sidste afsnit inden analysen vil indeholde en gennemgang af tidligere analyser af *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*. Her gør jeg rede for, hvad jeg mener, at mit speciale kan bidrage med af nye indsigter.

Specialets analyse vil være opdelt i tematiske afsnit, hvor jeg beskæftiger mig med forskellige områder, der har relevans for problemformuleringen. Målet for mit tekstanalytiske arbejde vil være at afdække asymmetriske magtforhold og undersøge, hvilken forbindelse der findes mellem sygdomsforestillinger og kønsroller i det magtsystem, psykiatrien udgør. Derudover vil jeg undersøge, hvilken sammenhæng der eksisterer mellem psykiatrien og magtforholdene i det øvrige samfund, og hvilke konsekvenser disse magtforhold har for en kvinde som Else Kant, der indtager rollen som et skabende subjekt i sin profession som kunstner.

Teori

Køn og magt

Magt er et hyppigt diskuteret begreb inden for feminismen og er gennem tiden blevet konceptualiseret på forskellig vis. Feministiske teoretikers magtopfattelse afhænger ofte af, om de bekender sig til en strukturalistisk eller en post-strukturalistisk tradition. I det følgende vil jeg redegøre for henholdsvis den strukturalistiske og den post-strukturalistiske magtopfattelse samt den feministiske teori, der knytter sig dertil. Herefter vil jeg diskutere disse positioner med henblik på at udlede dette speciales opfattelse af køn og magt. Slutteligt følger en gennemgang af Foucaults tanker om disciplinerende magt, som kobles til feminismens indsigter om kønnet socialisering.

Det strukturalistiske perspektiv

Strukturalismen betragter subjektet som et produkt af strukturer, hvad enten disse er sociale, økonomiske eller sproglige. Der er således fokus på det overordnede system og dets evne til at regulere individets adfærd. Marxistiske, socialistiske og radikale feminister har en strukturel magtopfattelse, idet de lægger vægt på samfundets makrostrukturer og de hierarkier, der herigennem skabes. Fælles for disse typer feminisme er troen på et system, hvorigennem biologisk definerede mænd undertrykker biologisk definerede kvinder og udøver magt med henblik på at bevare deres dominante position i samfundet (Donovan 2012: 72, 141). Radikale feminister redegør for denne proces ved hjælp af teorien om patriarkatet (Aslop, Fitzsimons & Lennon 2002: 69), hvorimod marxistiske feminister fokuserer på udbytningen af kvinders arbejdskraft under en kapitalistisk produktionsordning (Donovan 2012: 74). Feminister med en strukturel tilgang til magt vil hævde, at kvinder, som en konsekvens af at blive positioneret som undertrykte i en bestemt samfundsstruktur, udvikler den samme type træk og erfaringer (Aslop, Fitzsimons & Lennon 2002: 65). Man kan med andre ord tale om, at kvinder har bestemte virkelighedsoplevelser til fælles.

De ovennævnte typer af feminisme gør brug af et klassisk, centreret magtsyn, hvor en bestemt person eller gruppe antages at have magten i sin besiddelse. Derudover betragtes magt som noget, der udøves oppefra-og-ned gennem et magtapparat, der systematisk undertrykker alle kvinder. Den klassiske feminisme, her repræsenteret ved den marxistiske, socialistiske og den radikale, har mødt kritik på grund af netop disse hypoteser. Patriarkat-teorien er blevet anklaget for dens overdrevne fokus på social determinering, idet den ikke medtager kvinders evne til at tænke selvstændigt. Hermed underkender den kvinders evne til at gøre oprør og er ude af stand til at gøre rede for, hvordan nogen form for modstand i det hele taget kan opstå. Tilmed forklarer teorien ikke, hvordan

forskellige kvinderoller kan eksistere inden for det samme system, når alle kvinder antageligt formes efter samme skabelon (66). Endnu et kritikpunkt er, at traditionel feministisk filosofi bygger på en falsk forestilling om universalisme. I *Gender Trouble* argumenterer Judith Butler således for, at der ikke findes nogen entydig oplevelse af, hvad det vil sige at være kvinde, eftersom kvinders oplevelser varierer på tværs af kultur og klasser (Butler 1990: 3-4). Præmissen om en fælles kvindelig erfaringsverden falder dermed til jorden. Dette kalder på en mere intersektionel tilgang til køn og magt, som kommer til udtryk i den post-strukturalistiske feminisme.

Det post-strukturalistiske perspektiv

I en post-strukturel optik har individet større spillerum. Magtforhold betragtes her som mere fleksible, og magt er ikke længere noget, som kun praktiseres oppefra-og-ned. Ophavsmanden til denne reviderede magtopfattelse er på mange måder Michel Foucault, der i *Seksualitetens historie* beskriver magt som noget, man udøver snarere end besidder. Ifølge Foucault er magt "ikke en institution, og det er ikke en struktur, det er heller ikke en bestemt kraft som visse udvalgte skulle være begavet med: det er det navn man giver en kompliceret strategisk situation i et givent samfund" (Foucault 1978: 105). Hans definition af magt adskiller sig således fra en marxistisk-funderet magtforståelse, hvor magten beror hos den herskende klasse. Foucault understreger, at magt er overalt. Den gennemsyrrer hele samfundet og udspaltes konstant i mangfoldige og mobile styrkeforhold, "der altid er lokale og ustabile" (ibid.). Hvis magt udgår fra flere steder, er den umulig at monopolisere. Af denne grund kan der, set i et foucauldiansk perspektiv, ikke eksistere en undertrykkende og en undertrykt klasse. Foucaults decentrerede magtforståelse underminerer hermed tidligere teories antagne herskerforhold, og hans re-konceptualisering har vundet stor popularitet i feministiske kredse (Aslop, Fitzsimons & Lennon 2002: 87).

Foucault betragter omverdenen, herunder subjektet, som et produkt af diskurser frem for systemer. Diskurser skal her forstås som alle betydningsbærende enheder, der er med til at konstituere vores omverdensopfattelse, hvilket omfatter alt fra sprog, videnskabelige narrativer og historieskrivning til kunst og andre former for kulturprodukter (81). Ved første øjekast lader disse diskurser til at indeholde viden om virkeligheden, men faktisk producerer de vores verdensbilleder og er dermed langt fra objektive. Det er i udbredelsen af en bestemt diskurs, at magt bliver mulig, idet den indskrænker subjektets mulighed for at handle, tale eller tænke på en bestemt måde. Man kan med andre ord sige, at subjektet normaliseres i forhold til de sociale konventioner (87). Selvom individet i høj grad skabes ud fra de diskurser, der cirkulerer i samfundet, har det dog også magt til

at modsætte sig dem, netop fordi diskursers funktion ikke altid er forudsigelige. Foucault understreger, at en diskurs kan være "magtredskab og magtvirkning, men også hindring, støttepille, modstandens tilknytningspunkt og udgangspunkt for en modstrategi" (Foucault 1978: 113). Diskurser producerer og fastholder magt, men de blotlægger den også, hvilket gør det muligt at stille sig i opposition til de givne magtforhold (ibid.). Af denne grund vil der altid eksistere moddiskurser, som kan udfordre den herskende diskurs' dominans. Relationen mellem individ og magt er derfor "mere kompliceret end at magten fastlåser mennesket i en identitet - et subjekt - for at undertrykke og udnytte det" (Fogh Jensen 2013a: 23).

Med skiftet fra strukturalismen til poststrukturalismen bliver også opfattelsen af køn mere nuanceret. Kønnen betragtes nu som "part of an identity woven from a complex and specific social whole" (Aslop, Fitzsimons & Lennon 2002: 86). Eftersom der er flere diskurser i spil, kan adskillige faktorer, eksempelvis race- og klasseforhold, influere på skabelsen af subjektets kønsidentitet. En væsentlig pointe i den poststrukturalistiske verdensopfattelse er, at identiteten ikke er fastlåst. Individet befinder sig i en konstant skabelsesproces, hvor dets identitet, inklusive dets kønsidentitet, konstant sættes til forhandling (81). Identiteten bliver hermed genstand for løbende konflikter, hvor modstridende diskurser kæmper om at definere den.

Mellempositioner

Poststrukturalismens perspektiver har uden tvivl leveret brugbar indsigt i den komplekse proces, hvormed kønnen kontinuerligt konstrueres og forhandles. Foucaults konceptualisering af magt som et fænomen, der gennemsyrrer alle sociale relationer og ikke blot kanaliseres gennem et rigtigt magtapparat, har ligeledes bidraget til en mere nuanceret opfattelse af magtens natur og den modstand, som finder sted, når bestemte paradigmer udfordres. Særligt Foucaults interesse i magtens strategiske dimension - dens *hvordan* frem for dens *hvorfor* - er anvendelig i analysen af måden, hvorpå magt manifesterer sig i hverdagens praksisser. Den poststrukturalistiske tilgang til køn og magt har dog ofte mødt modstand.

Foucault og andre poststrukturalistiske teoretikere som f.eks. Butler er blevet kritiseret for deres radikale socialkonstruktivisme, dvs. forestillingen om at subjektet, og dermed også kønnen, ikke eksisterer præ-diskursivt (Lykke 2008: 62-63, 82). Således kritiserer Rosi Braidotti den radikale kønskonstruktionisme for at negligere materielle forhold som f.eks. morfologiske kønsforskelle i et forsøg på at undgå essentialisme (Braidotti & Butler 1994: 40). Det forekommer mig, at man både må medtage betragtninger fra det diskursive og det materielle spor, hvis man

ønsker at opnå en nuanceret forståelse af køn. Der er ingen tvivl om, at den måde, hvorpå vi læser kroppe, sker gennem et kulturelt filter, men vi må også erkende, at vores kroppe - og den position, vi får tildelt i samfundet som følge af dem - i høj grad former vores erfaringer.

Den poststrukturalistiske tilgang til magt er blevet kritiseret for dens overdrevne fokus på mikroniveauer (Aslop, Fitzsimons & Lennon 2002: 89). Kønsforsker Rosemary Hennessy beskylder eksempelvis Foucault for at være blind over for den magt, der udøves på et globalt plan. I sit overdrevne fokus på individrelationer overser han, ifølge Hennessy, de systemiske hierarkier, hvori bestemte samfundsgrupper marginaliseres (Hennessy 1993: 20). Konflikten mellem Hennessy og Foucault kan derfor betragtes som et sammenstød mellem en traditionel og en poststrukturalistisk magtanskelse.

Dette speciale anvender poststrukturalismens indsigter, men nægter at give fuldstændig afkald på den klassiske feminismes konceptualisering af køn og magt. Jeg forstår 'køn' som værende opdelt i to kategorier: det biologiske (han-/hunkøn) og det sociale (maskulinitet/femininitet). Magt er et spørgsmål om at fastlægge normerne for kønnet adfærd for herigennem at regulere individets handlingsmønstre. Eftersom et væsentligt punkt i specialet omhandler kvindeundertrykkelse, sådan som den skildres i Skrams romaner, omtaler jeg konsekvent 'kvinder' som gruppe, velvidende at denne gruppe er langt fra homogen. Jeg mener dog alligevel, at kategoriseringen er mulig, romanernes historiske kontekst taget i betragtning. Det er måske problematisk at tale om en fælles kvindelig identitet i en postmoderne verden, hvor subjektet har et utal af positioner til sin rådighed. I tiden omkring det moderne gennembrud var kvinders muligheder i mellemtiden langt mere begrænsede. Fokuserer man, som jeg har tænkt mig at gøre, på borgerskabets kvinder, vil man derfor kunne tale om en specifik erfaringsverden, der gør sig gældende for netop denne gruppe.

Magtstrategier

For at afdække magtforhold må man være klar over, hvorledes magt praktiseres. Her er Foucaults tanker om disciplinerende magt højst relevante. Ifølge Foucault disciplineres vi alle i overensstemmelse med vores epokes sandhedsregime; en disciplinering, der bl.a. finder sted i institutioner som skoler, hospitaler og fængsler (Foucault 2002: 157-158). Mange af disse institutioner opstår i det 18. århundrede, i en tid hvor det stigende behov for arbejdskraft, eksempelvis på fabrikker, gør det nødvendigt for samfundet at producere et stort antal sunde og lydige kroppe (Foucault 1978: 154-155). Hermed indledes det, Foucault kalder biomagtens æra. Biomagt er betegnelsen for de regulerende teknikker, som sigter mod en forbedring af

befolkningens fysiske og mentale sundhed. Dette sker i høj grad gennem politisk styring, f.eks. i organiseringen af sundhedsvæsenet (159). Metoden til at sikre sig nyttige og føjelige kroppe er den *disciplinering*, der finder sted over alt i samfundet. På steder som skoler, fabrikker, fængsler og diverse behandlingsinstitutioner bliver vi overvåget af autoriteter, hvis blik vi internaliserer. Målet med denne overvågning er social integration. Disciplin bliver med tiden til selvdisciplin, idet vi opdrages til at regulere vores kroppe og tanker, så de passer til samfundets normgrundlag. Således reproducerer vi også de eksisterende magtforhold. Det er i udfordringen af den gængse sandhedsopfattelse - i tankerne og kroppenes oprør - at magtkampe opstår.

Foucault er dog forbløffende kønsblind i sin beskrivelse af disciplinerende magt. Sandra Bartky har af denne grund videreudviklet hans teori og beskriver, hvorledes disciplineringen af kroppe også har en kønnet dimension. Den kønnede disciplinering, som bl.a. foregår i institutioner som familien, fremmer en bestemt adfærd hos piger og kvinder. Bartky argumenterer for, at kvinder, i modsætning til mænd, socialiseres til at optage mindre plads. Kvindekroppen pålægges således flere restriktioner end mandekroppen, da den sociale norm for femininitet indebærer at begrænse sine bevægelser og udstråle underdanighed via et overvejende passivt kropssprog (Bartky 1990: 67-68). Kvinden må konstant sørge for, at hun lever op til det feminine ideal, hvormed hun bliver "a self-policing subject, a self committed to self-surveillance" (80). Bartky tolker dette som en form for lydighed over for patriarkatet. Hendes tanker om selv-objektivering lægger sig i forlængelse af tidligere teoretikers argumenter om, at kvinder trænes til at se sig selv med et 'mandligt' blik (se f.eks. Mulvey 1975). Kvinder, der overskrider grænserne for femininitet, kan siges at destabilisere de patriarkalske diskurser, af hvilken grund de tolkes som ukvindelige.

Køn og galskab

Ufornuft og udstødelse

Foucault beskriver i *Galskabens historie* (1961), hvordan det europæiske samfunds syn på galskab har forandret sig gennem en periode på 200 år. Han følger udviklingen af galskaben som fænomen fra slutningen af 1600-tallet til begyndelsen af det 19. århundrede³ og demonstrerer i denne forbindelse, hvorledes forståelsen af galskab som en psykisk sygdom er en moderne konstruktion. I den følgende redegørelse for Foucaults tanker har jeg valgt at anvende betegnelsen 'galskab' til at beskrive den adfærd, samfundet gennem tiden har kategoriseret som socialt afvigende. En

³ En tidsalder, som Foucault benævner 'den klassiske periode'.

betegnelse som 'psykisk syg' er som sagt mere moderne og vil, efter min mening, virke malplaceret, den historiske kontekst taget i betragtning.

Som Foucault påpeger, har galskab ikke altid været noget, vi som samfund har haft behov for at isolere. I middelalderen vandrer de gale frit rundt i gaderne, og man lader dem være, idet man mener, at de står i forbindelse med dunkle, metafysiske kræfter (Foucault 2004: 85). Renæssancen accepterer ligeledes den gale som en del af gadebilledet. Man betragter i denne periode galskab som "en form af fornuften, hvor fornuften overgik sig selv", hvorfor den gales udsagn må siges at besidde en vis "sandhedsbærende kraft" (Fogh Jensen 2013: 143). Den gale er dermed endnu ikke sat i modsætning til ufornuften. Først ved overgangen til den klassiske periodes binære tænkning bliver den gale rationalitetens modpol (144). Fra midten af det 17. århundrede begynder man således at spærre gale mennesker inde for at holde dem under kontrol. Foucault kobler dette kapitel i historien til nogle udelukkelsesmekanismer, som kan føres tilbage til udstødelsen af de spedalske i den sene middelalder. Efter spedalskhedens forsvinden "består disse strukturer stadig", og "[fattige], vagabonder, kriminelle og "afsindige personer" overtager den rolle, som den spedalske efterlod sig" (Foucault 2004: 30). De gale opfattes nu som en trussel mod den borgerlige orden (95), og man grupperer dem sammen med andre uønskede individer, som ikke formår at integrere sig i det oplyste samfund (100). Disse typer regnes for 'ufornuftige', idet de afviger fra den sociale norm (125). Optællinger fra Frankrig og Tyskland viser, at interneringshusene rummer alt fra prostituerede, dovne, tiggere, kriminelle og gamle koner, som er gået i barndom (104). Modsat hvad man kunne forvente, udpeger interneringen ikke nogle sære typer fra hverdagen. Den stempler derimod nogle velkendte personer som 'afvigende' og fremmedgør dem i samfundets øjne: "Man har ikke hen imod 1657 interneret en tiendedel af befolkningen i Paris for at skaffe sig af med nogle "asociale". Denne handling [...] isolerede ikke nogle miskendte fremmede, som man alt for lang tid vanemæssigt har undgået. Den skabte dem" (103).

Det, Foucault kalder for Den Store Indespærring, skaber således en Anden. Netop via eksklusionen og undertrykkelsen af denne 'unormale' Anden bliver samfundet i stand til at fastholde overbevisningen om dets borgere som rationelle subjekter. Man ophører med at betragte galskab og ufornuft som noget, alle mennesker har potentiale til at rumme, og projicerer i stedet disse egenskaber over på de 'unormale', så ufornuften bliver noget, der eksisterer uden for én selv (200). De 'ufornuftige', som symboliserer alle irrationelle kræfter i mennesket, fortrænges fra den kollektive bevidsthed - med de gale som den eneste undtagelse. Disse bliver stillet til skue på anstalterne under latterliggørende omstændigheder, der tillader publikum at distancere sig fra

opvisningen: "Hvis [galskaben] viser sig, så er det på afstand, iagttaget af en fornuft, som ikke længere er beslægtet med den [...] Galskaben er blevet noget, man betragter: ikke et uhyre i ens eget dyb, men et dyr med nogle mærkelige mekanismer, en dyriskhed hvor mennesket for længe siden er blevet afskaffet" (167). De gale dehumaniseres. Man anser dem ikke længere for at være personer, der har tabt forstanden, men betragter dem slet og ret som dyr. Dette kommer også til udtryk i den behandling, de bliver udsat for på interneringshusene, hvor de påføres smerte i håb om, at de vil få afløb for deres dyriske rasen (169).

Som Fogh Jensen påpeger, er Foucaults redegørelse for kulturelle eksklusionsmekanismer en nøgle til at forstå samfundet omkring os (Fogh Jensen 2004: 15). For at forstå en kulturs værdier kan man med fordel spørge sig selv, hvilke typer der bliver udsondret som anderledes, og hvori denne anderledeshed består. Samfundets selvforståelse vil til enhver tid afhænge af relationen til disse 'anderledes' grupper. Jøderne repræsenterede i det nazistiske samfund en underlegen race, der fremhævede den ariske overlegenhed, ligesom kommunisten under den kolde krig fungerede som et negativt spejl for det frie amerikanske samfund. Uden en Anden at definere sig imod vil skabelsen og vedligeholdelsen af en fælles identitet således være umulig.

Den gale som tavst objekt

Den Store Indespærring lægger ifølge Foucault grundstenen for den moderne psykiatri, idet den udskiller den gale og gør ham til et objekt, der kan studeres og eksperimenteres på. I den klassiske periode har man dog ingen ambitioner om at helbrede ham. Først i slutningen af 1700-tallet nærmer interneringens praktik og den medicinske tænkning sig hinanden (Foucault 2013: 430). Som følge af en reformbevægelse ledet af englænderen Samuel Tuke og franskmændene Philippe Pinel slipper man størstedelen af de internerede fri, men lader de gale overføre til separate asyler. Det er med dette skift, at den moderne opfattelse af galskab som en form for psykisk sygdom opstår. Man anser asylerne for at være helbredelsessteder, "hvor [galskaben] i kraft af en slags indfødt mekanisme forventes at ophæve sig selv" (439). På disse anstalter skal den gale kureres og hans adfærd korrigeres. Asylet fungerer hos Pinel som "den rene morals og den etiske ensretnings område" og er en institution, hvor den gale skal umyndiggøres og genopdrages, som var han et barn (492, 448). Genoprettelsen af den borgerlige moral sker ved at påføre den gale behandlerens blik. Den gale skal lære at se sig selv med behandlerens øjne og føle skyld over sin tilstand som samfundets plageånd (495). At gøre den gale til genstand for dette blik medfører en spaltning, hvorved patientens indre skilles fra hans ydre. Viden om patientens mentale sygdom består dermed udelukkende af

observation og klassifikation (487). I kraft af sin status som objekt bliver den gale fremmedgjort over for sig selv og mister retten til at ytre sig om sin egen virkelighed (446). Hvis der finder dialog sted mellem behandler og patient, er det således kun for at gøre den gale opmærksom på, at hans opførsel er ukorrekt og hans verdensbillede uholdbart: "Alt er organiseret med henblik på, at galningen genkender sig selv i denne bedømmelsens verden, som omgiver ham fra alle sider. Han bør vide sig overvåget, bedømt og fordømt" (499).

Den gale befinder sig i et system af belønning og straf med lægen som sin øverste dommer. Foucault drager paralleller mellem lægens skikkelse og "den voksnes konkrete figur" i relationen mellem barn og forælder (489). Anstalten mimer således indretningen af det øvrige samfund, og Foucault beskriver da også asylet som:

et mikrokosmos, hvor det borgerlige samfunds og dets værdiers store massive strukturer symboliseres: forholdet familie-børn, omkring temaet om den faderlige autoritet; forholdet skyld-straf, omkring temaet om øjeblikkelig justits; forholdet galskab-uorden, omkring temaet om den sociale og moralske orden (505).

Fælles for alle nævnte institutioner er udøvelsen af social kontrol ved hjælp af disciplinering. De medicinske asyler benytter sig nu af psykiske snarere end fysiske restriktioner i et forsøg på at normalisere den gales adfærd. Lyhne beskriver, hvordan den direkte, moralske terapi erstattes af en usynliggjort tvang: "formaning, belæring, skuespil, terapeutiske tvangsmidler og straf [træder] i baggrunden for et system af indirekte moralsk terapi" (27). Patientens adfærd reguleres nu i "konfrontationen med en overvældende tingenes orden og uafvendelighed [...] hvor den ydre organisation i et system af regelmæssighed, planmæssighed, arbejde, hygiejne skal tilvejebringe en *internalisering*: arbejdsomhed, ordentlighed, renlighed, lydighed, selvbeherskelse, sædelighed" (ibid.).

Foucault mener også, at disciplinerende magt er kendetegnende for psykiatrien i dag. Han argumenterer for, at den moderne, medikaliserede tilgang til galskab ikke nødvendigvis er mere human end de tidligere opfattelser. Midlet til at kontrollere patienten er nu *diagnosen*; en strategi hvormed patienten accepterer og overtager lægens blik på sin egen identitet (Fogh Jensen 2003: 12). Diagnosen fremstår som objektiv og videnskabeligt funderet, på trods af at den psykiatriske videnskab ikke nødvendigvis er mere 'sand' end de forståelsesrammer, som er blevet benyttet før i tiden. I stedet har den givet behandleren et nyt magtredskab til at definere sin patients virkelighed.

En kvindelig lidelse

Elaine Showalter undersøger i værket *The Female Malady* galskabkonstruktionen som et kønnet fænomen og belyser således et område, som Foucault ikke medtager i sin redegørelse for samfundets eksklusionsmekanismer. Showalter demonstrerer, hvordan man i 1800-tallet begyndte at betragte sindssygdom som noget, der oftest ramte kvinder; en tendens, der ligeledes fremhæves af Bondevik (Bondevik 2009: 174). I denne periode blev sindssyge, ifølge Showalter, kønnet som feminint.

Showalter argumenterer for, at der hersker en forbindelse mellem 'kvinde' og 'galskab', som har rod i en dualistisk, vestlig verdensopfattelse. Vestens filosofiske tradition kan siges at være bygget op omkring binære modsætningspar (krop/sjæl, natur/kultur, fornuft/følelse osv.). Som Jacques Derrida påpeger, er der ikke tale om "a peaceful coexistence of facing terms but a violent hierarchy", hvori det ene begreb dominerer det andet (Derrida 1982: 41). Krop sættes således over sjæl, kultur over natur og fornuft over følelse. Den binære struktur gør sig også gældende for forholdet mellem kønnene, hvor kvinden bliver defineret som mandens modsætning og kommer til at repræsentere de træk, som mænd formodes ikke at besidde. Med andre ord bliver kvinden, som det lyder hos Simone de Beauvoir, konstrueret som 'den Anden' (de Beauvoir 2010: 315). Ifølge Showalter betyder den vestlige kulturs oppositionelle tænkning, at kvinden associeres med irrationalitet, natur og krop, hvorimod manden forbindes med fornuft, kultur og sjæl (Showalter 1985: 3-4). Koblingen mellem kvinde og 'irrationalitet' gør, at kvinders adfærd oftere tolkes som et udtryk for sindssyge end mænds. Som Showalter senere demonstrerer, betyder dette også, at de mandlige patienter, der under og efter Første Verdenskrig udviste symptomer på hysteri, blev anset for at være kvindagtige (172). Det er på baggrund af dette, at hun kalder galskab for en kvindelig lidelse.

Showalter mener, at galskab begynder at blive associeret med kvinden i slutningen af 1700-tallet i kølvandet på den psykiatriske revolution ledet af Tuke og Pinel. Dette skyldes i høj grad fremkomsten af psykiatrien som en lægevidenskabelig disciplin; en disciplin, der er domineret af mænd (55). I asylet studerer de mandlige læger gale kvinder og forstår kvindernes tilstand som forankret i biologien. Kvinderne antages at være mere sårbare over for psykisk sygdom, eftersom "their reproductive systems interfered with their sexual, emotional, and rational control" (ibid.).

Koblingen mellem kvinde og galskab spores også inden for 1800-tallets kunst og litteratur, hvor den svage, sindslidende kvinde bliver et kulturelt ikon (10). Kvindens fysiske og psykiske skrøbelighed er et yderst populært motiv hos romantikerne, som det f.eks. ses i George Dyers

sonnet "Written in Bedlam: On Seeing a Beautiful Young Female Maniac" fra 1801 og George Shepherds maleri 'Crazy Kate' fra 1815 (10, 13). I 1700-tallet er mandekroppen centrum for afbildning af galskab⁴, men efter den psykiatriske revolution ophører galskabens symbolske køn med at være maskulint og bliver i stedet feminint. Showalter demonstrerer også dette i sin analyse af Tony Robert-Fleurys maleri "Pinel Freeing the Insane" fra 1887 (2-3).

Hysteri - en kulturdiagnose

Et fænomen, der er særligt forbundet med kvindelig galskab, er hysteriet. 'Hysteri' kommer af det græske 'hystera', som betyder livmor⁵. Allerede i ordets etymologi sporer vi altså forestillingen om hysteriet som en kvindesygdom. At give en karakteristik af hysteriet grænser til det umulige, idet symptomerne på lidelsen, samt tolkningen af disse, har varieret betydeligt gennem tiden. I antikken mente man eksempelvis, at 'forstyrret' kvindelig adfærd skyldtes, at kvindens livmor havde løsrevet sig og vandrede rundt i kroppen, hvorimod man i middelalderen var af den overbevisning, at hysteriske kvinder var mærket af Djævlen (Bondevik 2009a: 28-29). Det interessante er imidlertid ikke hysteriets egentlige kerne - idet man kan argumentere for, at en sådan slet ikke eksisterer - men den måde, hvorpå sygdommen omtales, og hvordan dette kan siges at reflektere tendenser i kulturen. Netop dette undersøger Hilde Bondevik i *Hysteri i Norge* (2009). Gennem sin analyse af sygejournaler og fagmedicinske tekster demonstrerer Bondevik, hvordan forståelsen af hysteriet ændrede sig fra 1870 til 1915 med overgangen til et mere psykologisk paradigme. Hun betragter hysteriet som en 'kulturdiagnose', dvs. en diagnose, der afspejler "det samfundet den opptrer i, og gir innblik i hva som har bidratt til å skape den" (11).

Bondevik er optaget af hysteriets moderne historie, der tager sin begyndelse med Jean-Martin Charcots fremvisninger af hysteriske kvinder i 1880'ernes Paris. Charcots seminarer bliver overværet af læger, forfattere og intellektuelle fra hele Europa, bl.a. Sigmund Freud, Knud Pontoppidan, August Strindberg og Bjørnstjerne Bjørnson (7). De opsigtsvækkende fremvisninger skaber stor interesse for hysteriet og indleder det, Bondevik kalder for hysteriets guldalder (ibid.). Jeg forstår denne guldalder som den periode, hvori koblingen mellem 'kvinde' og 'galskab' for alvor cementeres. Læger over alt i Europa begynder at forske i hysteriet i et forsøg på at klarlægge årsagen til dets opståen og opstille en udførlig liste over dens symptomer. Dette skal dog vise sig at blive noget af en udfordring, da man inden for den medicinske videnskab hverken kan opnå enighed

⁴ Showalter fremhæver Caius Gabriel Cibbers statuer "Ravende galskab" og "Melankoli" (1740) som eksempler på dette.

⁵ <http://ordnet.dk/ddo/ordbog?query=hysteri>

om lidelsens kendetegn, årsager, behandlingsformer eller afgrænsning i forhold til andre sygdomme (141). Paul Briquets liste over hysteriets symptomatologi fra 1859 indeholder symptomer som overfølsomhed, spasmer, søvnløshed, paralyser, kramper, følelsesløshed og forvanskning af sanseindtryk (68-69). Dette sygdomsbillede ændrer sig dog gradvist, da der frem mod århundredeskiftet sker "en glidning mot en større vektlegging av psykiske forhold, som karakter, sinnsstemning og humør" (70). I 1890'erne vokser interessen for det, livlæge Edvard Bull kalder 'Sjælelivets Område' (75). Hermed bliver patientens sinnsstemninger ligeledes gjort til et tegn, som lægen kan tolke på⁶. Knud Pontoppidan beskriver eksempelvis, hvordan man må tage "*den hele Personlighed*, saavel den sjælelige, som den legemlige" med i sine overvejelser, når man vurderer, hvorvidt en patient er sindssyg eller ej (Lyhne 1981: 61). Den øgede optagethed af patientens psyke stemmer på mange måder overens med tidsånden og kan siges at pege frem mod psykoanalysen, som Freud grundlægger i netop dette årti.

Hysteriets ætiologi eller årsagsforhold er ligeledes et omdiskuteret emne inden for lægevidenskaben. Nogle hævder, at kvinders kønsorganer er kilden til forstyrret opførsel (Bondevik 2009a: 102-103). Andre, som eksempelvis Briquet, mener, at kvindens følsomme væsen disponerer hende for hysteri (105). Faktorer som arv, miljø, onani og fysisk og mental degeneration bliver også fremhævet i debatten (105-111). Tilhængere af en miljømæssig forklaring angiver "den ufriheten og «innestengningen» kvinner utsettes for innenfor det borgerlig-viktorske [...] samfunnet" som årsag til hysterikerens tilstand, hvilket da også er den forklaring, de fleste historikere benytter sig af i dag (108). Bondevik tolker eksempelvis hysteriet som et udtryk for "an unbearable social or cultural condition" (Bondevik 2009b: 109).

Eftersom hysteriet er et flydende begreb, varierer lægernes behandlingsmetoder også betydeligt. Nogle læger anvender medikamenter som kloral, kloroform, morfin og opium i behandlingen af deres patienter (Bondevik 2009a: 125). Andre anbefaler kure som badekur, hvilekur og massageterapi (ibid.). Mere kontroversielle er elektroterapeutiske behandlinger samt kirurgiske indgreb, der fjerner organer som livmor, æggestokke eller klitoris (128-129). Bondevik nævner *disciplinering* som en "samlebetegnelse på hele den innsatsen som gjøres medisinsk og sosialt for å underlegge hysteriet en kontroll" (131). Den disciplinering af hysterikereren, som foregår på den psykiatriske anstalt, vil blive berørt i et senere afsnit. Edvard Bull mener, at den mest effektive behandling mod hysteriet er kvindens frigørelse, idet "økt frihet og samfunnsmessig deltagelse er en betingelse for kvinnens helbred så vel som for den allmenne sunnhet" (145), og han

⁶ Bondevik betragter symptomet som "en form for tegn, eller noe medisineren i møte med pasienten gjør om til tegn" (67).

kobler da også hysteriets aftagende hyppighed i slutningen af 1800-tallet til kvindens forbedrede position i samfundet (95).

Hysteri som oprør

Bondevik afviser idéen om, at hysteriet skulle være forankret i den kvindelige biologi, og betragter i stedet sygdommen som et "resultat af en sosial og kulturell, diskursiv konstruksjon" (16).

Hysteriet bliver altså til en 'kvindesygdom' gennem måden, man omtaler den på, og "gjennom deduksjonen fra symptomer og etiologi til diagnose" (16). Dette fremgår især af den omstændighed, at læger giver kvinder diagnosen hysteri, mens "betegnelser som hypokondri, nevrasteni, og granatsjokk [blir anvendt] på menn med leknende sykdomsbilde" (119). Mandlige patienter med hysterisk adfærd udgør en trussel mod den essentialistiske opfattelse af, at hysteri skulle være særligt knyttet til kvindekroppen. Hermed kan hysteriet også siges at udfordre 'logikken' i det binære kønssystem. Hysteriske tilfælde, hos mænd såvel som kvinder, kan endda tolkes som en manifestation af modvilje mod præcis denne struktur. Showalter betragter eksempelvis hysteri blandt skyttegravssoldaterne som en ubevidst protest mod patriarkatets stoiske maskulinitetsideal (Showalter 1985: 172). Hysteriet *forårsages* dog samtidigt af samfundets rigide kønsroller, hvorfor man bør være påpasselig med at hylde fænomenet.

På samme måde som det mandlige hysteri forstyrrer den patriarkalske orden, kan man anskue kvindeligt hysteri som et oprør mod de traditionelle normer for femininitet. Hvis den ideelle kvinde er passiv, er hysterikeren - i kraft af sine ofte voldsomme anfald - udfarende og aggressiv. Denne adfærd vækker da også harme hos behandlerne. Både Showalter og Bondevik fremhæver, hvordan de hysteriske kvinders opfarende og manglende hensyntagen til andre virker stødende på de mandlige læger (Bondevik 2009a: 76; Showalter 1985: 133). Dette skyldes, at kvinden med sine hysteriske anfald bryder med idéen om en passiv kvindelig natur.

De konservative forestillinger om kvindens natur bliver i den sene del af 1800-tallet støttet af socialdarwinistiske tanker om menneskets udvikling. Argumentet lyder, at kvinden grundet naturlig selektion er bedst egnet til at forholde sig passiv og yde omsorg for andre. Forsøger hun at træde ud af denne rolle, gør hun vold på sin egen natur, hvilket resulterer i et psykisk sammenbrud (Showalter 1985: 123). Foucault kobler hysteridiagnosen til udøvelsen af biomagt. I en tid hvor reproduktion og børnepasning er kvindens fornemmeste opgaver, fremstår den nervøse kvinde som et "negativbillede" til moderrollen (Foucault 1978: 117). Hysteridiagnosen bliver hermed et redskab til at kontrollere kvindens krop og sociale køn, eftersom kvinder, der afviger fra normen,

patologiseres. Kvinder, der - bevidst eller ubevidst - gør oprør mod samfundets magtstrukturer, kan sættes i bås som 'hysteriske'. Af denne grund er hysteriet, og galskab generelt, blevet kaldt "the historical label applied to female protest and revolution" (Showalter 1985: 5). Her finder vi også forklaringen på, hvorfor hysteriet opfattes som særligt feminint, når det umiddelbart virker maskulint i kraft af dets aggressive udtryk; for hvis hysteri er synonymt med kvindelig protest, repræsenterer det med Bondeviks ord "a deviation from a norm as well as a norm itself" (Bondevik 2009b: 110).

Anstaltens disciplinering

Personer, der ved 1800-tallets slutning vurderes til at være gale, bliver indlagt på anstalter med det formål at få kureret deres forstyrrede adfærd. Anstalterne er opdelt efter køn, klasse og graden af urolighed hos patienterne, og forplejningen under indlæggelsen afhænger desuden af patientens økonomiske formåen (Bondevik 2009a: 163). I Danmark organiseres anstalterne efter de principper, der beskrives i Harald Selmers afhandling "Almindelige Grundsætninger for Daarevæsnets Indretning" (1848) (Lyhne 1981: 18). Selmer mener, at man først og fremmest må isolere den gale fra de forhold, hans eller hendes sygdom er udsprunget af (19). Herefter må man arbejde på at give patientens sjæleliv en naturlige retning, hvilket skal ske gennem "en fast og konsekvent Leveplan, der udgjør et organisk Led i en fornuftig Tingenes Orden" (20). Også Bondevik beskriver, hvordan patienternes dagligdag på anstalten bærer præg af streng disciplin. Faste rammer har efter behandlernes overbevisning en terapeutisk effekt, og lægerne betoner en stabil døgnrytme, hårdt arbejde og opbyggelige fritidsaktiviteter som essentielle for patientens helbredelsesproces (Bondevik 2009a:166). Der er med andre ord tale om en genopdragelse af den indlagte.

Ifølge Selmer må man ligeledes stræbe efter "at gøre Patienternes hele daglige Liv til Gjenstand for Iagttagelse og Kontrol" (Lyhne 1981: 23). I overensstemmelse med hans tanker indfører Knud Pontoppidan *open door*-princippet på Kommunehospitalets sjette afdeling, så patienterne overvåges døgnet rundt (59). Den konstante overvågning har til hensigt at sikre lydighed hos den indlagte og er samtidig et led i "[psykiatriens] ivrige bestræbelse på at opnå et sikkert naturvidenskabeligt fundament i lighed med den øvrige medicin", hvor lægen, på baggrund af sine løbende observationer af patienten, kan bestemme arten af hans eller hendes sindssygdom (69).

Den tvetydige kvindelighed

Forstyrrede kvinder skal på anstalten lære atter at beherske sig. Psykiater Ragnar Vogt anbefaler at dæmpe hysterikerens sygelige overfølsomhed via hverdagsritualer bestående af "[oppøvelse] i tenkning og handling" (Bondevik 2009a: 134). Man må i denne forbindelse bekæmpe "selvhevdelsestrangen og de erotiske tilbøjeligheder" hos kvinden og modarbejde hendes "selvstændighed og herskesyke [...] ved streng, ufravikelig husorden" (134, 136). Også Knud Pontoppidan fremhæver nødvendigheden af, at "man strax fra første Øjeblik bryder [kvindernes] Modstand og deres selvsyge Fordringsfuldhed, og om fornødent sætter sig i Respekt ved et Magtsprog", så kvinderne atter kan "lære at tage sig sammen" (Lyhne 1981: 66, 67). Man fornemmer, hvordan disciplineringen på anstalten har til formål at normalisere kvinden i forhold til samfundets standarder, så hun tvinges tilbage i sin "naturlige", underdanige position. Disciplineringen på anstalten bliver dermed også en *kønnet* disciplinering. Showalter mener, at psykiatrien på dette punkt afspejler de generelle magtkampe mellem kønnene, da behandlingen sigter mod at genoprette mandens absolutte dominans og få kvinden til atter at underkaste sig denne (Showalter 1985: 137).

Bondevik kalder den psykiatriske anstalt et "uttrykk for den sociale anordningen institusjonen er et produkt av", idet stedet reproducerer de køns- og klasseforskelle, der eksisterer uden for dets mure (Bondevik 2009a: 155). Også i denne institution optager manden, i form af overlægen, pladsen som den øverstbefalende i det sociale hierarki. Bondevik fastholder dog, i overensstemmelse med Foucault, at magten ikke hviler hos lægen. Magten gennemsyrrer derimod hele institutionen, og lægens autoritet er derfor betinget af et taktisk konstrueret hierarki, der omfatter alle på arbejdspladsen (158).

Centralt for magtudøvelsen på anstalten er *blikket*. Lægens blik på, og udsagn om, patienternes tilstand legitimeres af den medicinske videnskab, han repræsenterer. Hans blik fremstår således som det objektive blik på virkeligheden. Bondevik ser her et sammenfald mellem det medicinske og det mandlige blik, både fordi lægerne på anstalterne udelukkende er mænd, men også i kraft af, at blikket "er en metafor for rasjonalitet, som ofte framstilles som et maskulint forehavende" (ibid.). Netop det, at den mandlige læges perspektiv på virkeligheden anses for at være objektivt, er problematisk, eftersom blikket altid vil være "forutinntatt, lokalisert og situert" (192). Der hersker hermed en risiko for, at lægen projicerer sine egne forestillinger over på patienten og i nogle tilfælde endda fremmer den adfærd, han forsøger at kurere. Tager man køn med i betragtning, kan det mandlige blik på den kvindelige patient dermed let gå hen og blive "et blikk

som [søger] bekræftelse på forestillinger og fantasier om det kvindelige kønn" (192). Den mandlige læges disciplinering af den kvindelige hysteriker kan således også tænkes at have en virkning, der er stik modsat af den tilsigtede.

Bondevik udelukker ikke muligheden for, at anstalterne i nogle tilfælde *skaber* snarere end helbreder hysteriet, ikke blot ved at fremprovokere hysteriske symptomer, men også ved at isolere og sygeliggøre de kvinder, der falder uden for samfundets normer. Hun drager paralleller til Foucaults tanker om Den Store Indespærring og spørger således, om det i virkeligheden er "den tvetydige kvindeligheten som holdes innesperret innenfor patriarkalske rammer" (159-160). Kvinden gøres ved indespærringen til en Anden. Den hysteriske kvinde, som hun skildres i mange journaler, fremstår da også som "et vrengebilde av det dannede, friske og velartikulerede menneske [...] alt annet enn den siviliserte, rasjonelle, friske mannen" (76, 77).

I takt med at den patriarkalske orden, der hersker uden for asylet, destabiliseres, bliver modsætningsforholdet mellem den rationelle mand og den psykisk labile kvinde sværere og sværere at opretholde. Som vi skal se, bevirker en række samfundsmæssige forandringer i slutningen af 1800-tallet, at psykiatrien kommer under pres. Litteraturen spiller i denne forbindelse en væsentlig rolle for den voksende kritik af institutionens skæve magtstrukturer, hvilket især er Amalie Skrams fortjeneste.

Køn og litteratur

Det moderne gennembrud

Da Georg Brandes i 1871 indtager talerstolen på Københavns Universitet og erklærer den danske litteratur for stagneret og uinteressant, bliver det startskuddet til en af de mest skelsættende litterære perioder i Danmark kendt som det moderne gennembrud. I sin indledende forelæsning anklager Brandes samtidslitteraturen for at befinde sig i en "hendøen", der medfører en "åndelig[...] døvhed" hos befolkningen (Brandes 1999: 12). Ordene er et opgør med romantikken og den dertilhørende litterære tradition, som efter Brandes' mening er forældet. Med forelæsningsrækken *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur* opfordrer han i stedet til en ny form for litterær produktion, hvor forfatteren sætter problemer til debat og på kritisk vis beskæftiger sig med emner som religion, seksualmoral, social ulighed og kvindens situation i ægteskabet. Litteraturen

skal, med andre ord, være politisk. I udlandet har litteraturen længe haft en politisk funktion⁷, og med Brandes' program breder denne tendens sig også til den danske litteraturscene, hvor forfattere som J. P. Jacobsen, Herman Bang og Henrik Pontoppidan gør oprør mod tidligere tiders indgroede traditioner. De norske forfattere Henrik Ibsen, Amalie Skram, Arne Garborg og Bjørnstjerne Bjørnson og svenske August Strindberg slutter sig ligeledes til strømmingen, hvorved det moderne gennembrud bliver et særligt skandinavisk fænomen (Jørgensen, Kondrup & Olivarius 2005: 419-420). Perioden slutter omkring århundredeskiftet, hvor interessen for problemdrøftende litteratur aftager, og forfattere atter begynder at fordybe sig i sjælens dunkle stemninger, som det ses i symbolismen.

Baggrunden for det moderne gennembrud er en række sociale forandringer bl.a. industrialiseringen, urbaniseringen og demokratiets indførelse i 1849. Naturvidenskaben spiller også en rolle (Busk-Jensen 2009a: 16). En afgørende begivenhed for det moderne gennembruds tanker er Charles Darwins udgivelse af *Arternes oprindelse* (1859). Med Darwins udviklingslære bliver mennesket reduceret til et dyr, og fokus ligger nu på de biologiske og miljømæssige faktorer, der determinerer dets livsforløb.

Darwins evolutionsteori bidrager ligeledes til tidens religionskritiske debatter. Allerede i 1841 udtrykker Feuerbach i *Das Wesen des Christentums* det kontroversielle synspunkt, at Gud er en projektion af menneskelige idealer. Denne holdning vinder imidlertid større indpas i 1800-tallets anden halvdel, hvor filosoffer som f.eks. Karl Marx og Friedrich Nietzsche åbenlyst betvivler eksistensen af en metafysisk autoritet. Opgøret med autoriteter kendetegner i det hele taget det moderne gennembrud, og det er også her, vi kan finde grunden til lægens svækkede magtposition. Som Dahlerup beskriver, er gennembruddet i høj grad et angreb på samfundets faderbilleder (Dahlerup 1885: 27-28). Dette betyder at skikkelser som Gud, konge, familiefader, præst og læge alle mister indflydelse.

Angrebet på konservative ideologier medfører også en voksende opmærksomhed omkring social ulighed. I kølvandet på industrialiseringen opstår en ny arbejderklasse, som, inspireret af marxismens samfundskritik, begynder at organisere sig og forlange rimelige arbejdsvilkår (Busk-Jensen 2009a: 36). Den liberale filosofi bidrager ligeledes til opgøret med undertrykkelse, særligt hvad angår kvindens situation. I sit essay *The Subjection of Women* fra 1869 argumenterer John Stuart Mill således for, at kvinder bør nyde de samme rettigheder som mænd, eftersom det vil "være

⁷ Brandes nævner Voltaire, Dumas og Augier som eksempel på forfattere, der behandler moderne problemstillinger i deres tekster, men Émile Zolas samfundskritik blev ligeledes en væsentlig inspirationskilde for gennembruddets bannerførere (Busk-Jensen 2009a: 129).

en uretfærdighed mod de enkelte og en skade for samfundet at lægge visse individer hindringer i vejen for at bruge deres evner til bedste for dem selv og for andre" (Mill 1979: 43).

Ovennævnte tanker kommer, på Brandes' opfordring, til at præge litteraturen, hvor forfattere vækker læsernes indignation i deres skildringer af uretfærdige samfundsforhold. Ambitionen om at beskrive sociale problemer fordrer nye skriveteknikker, der kan gengive omgivelserne så virkelighedsnært som muligt. Dette kommer til udtryk i strømningerne realisme, naturalisme og impressionisme, som alle bryder med romantikkens stemningsfyldte særverden og idylliserende tendenser.

Bag hjemmets mure

Med Brandes' oversættelse af *The Subjection of Women* i 1869 bliver John Stuart Mills tanker om kvinders ligeværd bragt til Danmark. Brandes fremhæver i sit forord til *Kvindernes Underkuelse* kvindefrigørelse som en hjørnesten i sit moderne program. Han mener, at samfundet indtil nu har hæmmet kvindens emotionelle og intellektuelle udvikling ved at indsnøre hendes ånd på samme måde, som kinesere binder deres kvinders fødder (Brandes 1979: 6-7). Man dyrker i kulturen et femininitetsideal, hvor kvindens skønhed er betinget af hendes uvidenhed og absolutte afhængighed af ægtemanden. Netop dette ideal ønsker Brandes at gøre op med, så kvinders tanker, og ikke mindst erotiske lidenskaber, kan udfolde sig frit.

Borgerskabets kvinder befinder sig ved 1800-tallets slutning i en situation, hvor deres selvstændiggørelse hindres af deres nære tilknytning til hjemmet. Som følge af en kort skolegang er deres intellektuelle færdigheder begrænsede. I 1870'erne og 1880'erne ophører pigers uddannelse således med konfirmationen, og den eneste mulighed for yderligere læring er betinget af forældrenes villighed til at hyre en privatlærer (Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1993: 375). Den traditionelle borgerlige opdragelse lægger vægt på, at kvinden skal være "intimsfærens engel": hun skal være i stand til at sy, brodere, synge, danse samt konversere på forskellige sprog, og alt dette på beskeden og inderliggjort vis (Hjordt-Vetlesen 1993: 332). Man fremelsker samtidig kønnenes forskellighed, så kvinden bliver mandens komplementære modstykke (ibid.). Mill beskriver denne ordning som en trælbinding af kvindens ånd, idet den skaber en følelsesmæssig afhængighed, der romantiseres fra flere fronter (Mill 1979: 38). Netop for at sikre lydigheden mod det modsatte køn bliver længslen efter at behage manden en "polarstjerne i opdragelsen og dannelsen af kvindens karakter" (39), og 'mandens medhjælp' er da også et punkt på flere af samtidens pigeskoleprogrammer (Dahlerup 1983: 51). Kvinder er, efter giftermålet, ligeledes økonomisk

afhængige af deres ægtemænd, og deres liv er begrænset til den huslige sfære, hvor hverdagen består i at passe børn og hjem. Deres liv er passivt og indadvendt, modsat mændenes liv i det offentlige, der bærer præg af stor aktivitet (Hjordt-Vetlesen 1993: 332). Med den industrielle revolution følger overgangen fra produktions- til forbrugshusholdning, og mange af kvindernes tidligere arbejdsopgaver bliver herved overflødiggjort (Dahlerup 1983: 53). Dette medfører en omorganisering af børnepasningen, idet moren overtager de fleste af barnepigens funktioner (39). Intensiveringen af moderrollen danner grobund for et tættere forhold mellem mor og barn, men bliver samtidig en hæmsko for kvinders udfoldelse, eftersom ansvaret for børnene nu lænker dem fuldkommen til hjemmet. Uden anden form for stimulans end børnepasning og ubetydelige, huslige sysler bliver dagligstuerummet således centrum for en "lang kedsommelig indespærring" (42).

Ud af dagligstuens fængsel

Inspireret af de moderne tanker træder mange af borgerskabets kvinder ud af hjemmets isolation og forlader dermed også den kønsrolle, som er blevet dem pålagt. Kvinderne organiserer sig i nationale kvindesamfund og kæmper for deres rettigheder i og uden for hjemmet, ikke mindst retten til at uddanne sig (Hjordt-Vetlesen 1993: 333). Både Dahlerup og Hjordt-Vetlesen fremhæver arbejdsmarkedets betydning for kvinders indtog i offentligheden. Nye job opstår inden for områder som undervisning, sygepleje, administration og vareomsætning, hvilket medfører en efterspørgsel på fri og kvalificeret, kvindelig arbejdskraft (Hjordt-Vetlesen 1993: 332; Dahlerup 1983: 28). Også de højere akademiske uddannelser bliver tilgængelige, da Københavns Universitet i 1875 åbner for kvindelige ansøgere (Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1993: 375).

Kvindens ønske om at uddanne sig modarbejdes dog af lægevidenskaben. Dahlerup fremhæver eksempelvis, hvordan læge Frantz Howitz i 1892 fraråder intellektuel aktivitet for piger og kvinder, da dette, i følge hans studier, kan medføre gynækologiske komplikationer: "Det er vel muligt, at man ved at følge mit Raad faaer færre kvindelige Studenter, Gouvernanter og Forfatterinder opklækkede, men jeg troer for vist, at der bliver flere sunde Hustruer og Mødre" (Dahlerup 1983: 32). Således ser vi endnu engang, hvordan kvindens passive tilstand retfærdiggøres via biomagt.

Med det voksende krav om uddannelse frigøres kvindens intellekt. Men også hendes krop bliver ved 1800-tallets slutning genstand for en omfattende frigørelse. I 1880'erne befries kvindekroppen f.eks. fra snørelivet med overgangen til den mere behagelige reformdragt (Hjordt-Vetlesen 1993: 334). Opmærksomheden omkring den sunde og naturlige kvindekrop skyldes både

Kvindebevægelsens voksende indflydelse og tidens naturvidenskabelige tænkning. Sidstnævnte er dog ikke udelukkende til gavn for kvinden. Ganske vist opleves frigørelsen fra snørelivet med Hjordt-Vetlesens ord "som at komme ud af et fængsel", men det overdrevne fokus på kvindens 'natur' bevirker, at kvinden er i fare for at blive reduceret til ren og skær biologi, som det ses når læger og andre forskere i gennembrudsperioden normsætter, funktionaliserer og sygeliggør hendes krop (335, 337). Den sundhedsvidenskabelige diskurs er hermed tvetydig, da den både rummer magten til at frigøre og hæmme kvinden. Begge tilfælde kan siges at være et udtryk for biomagt. Magt er således ikke noget entydigt negativt, men kan også bidrage til at befri individet fra en undertrykkende position.

Også inden for litteraturen diskuteres kvindens væsen, særligt hendes drifter. Forfattere som J.P. Jacobsen og Amalie Skram udgiver værker, der omhandler kvindelig seksualitet. Disse tekster bliver en del af den såkaldte sædelighedsfejde, som sætter mænds og kvinders seksualmoral til debat. Brandes og hans tilhængere mener, at kvinden skal have lov til at udfolde sig seksuelt, også uden for ægteskabet. Det er dog værd at bemærke, hvordan mange kvinder tager afstand fra Brandes' lejr, da de ikke kan genkende sig selv i den identitet, Brandes og de naturalistiske forfattere prøver at pådutte dem i den seksuelle frigørelses navn (341-342).

Køns- og kunstnerroller

Nogle af de kvinder, der i den sene del af 1800-tallet ønsker at blive selvforsørgende, vælger at ernære sig ved at skrive. Forfatterprofessionen er på dette tidspunkt ikke fuldkommen ukendt for kvinder. Allerede i romantikken udgav f.eks. Mathilde Fibiger og Thomasine Gyllembourg romaner og noveller. Det er dog først med det moderne gennembrud, at de kvindelige forfattere for alvor slår igennem i den litterære offentlighed.

Kvindens indtog i litteraturen er betinget af 1800-tallets øgede velstand. Mange middel- og overklassehjem får i løbet af dette århundrede råd til at hyre tjenestefolk til at varetage husholdningen, hvilket giver husets kvinder mere tid til at læse og skrive (Busk-Jensen 2009b: 65). Fremkomsten af kvindelige forfattere kan desuden betragtes som en "[forventelig] kulmination på et højnet alment kulturelt niveau" hos en gruppe, der ikke før i tiden [har] haft mulighed for at uddanne sig (23).

At trænge ind på litteraturens marked er dog besværligt for de kvindelige forfattere, eftersom den litterære institution altid har været forbeholdt mænd. Forfatterembedet anses for at være et maskulint anliggende, som kvinder ikke skal inlade sig på, da de hverken besidder intellektet eller

de kunstneriske evner til at forfatte tekster (26). Denne holdning har, ifølge Dahlerup, rod i en patriarkalsk kultur, hvor skaberkraft - hvad enten denne er af biologisk, seksuel, intellektuel eller kunstnerisk art - er forbundet med manden: "At være *kvinde* under et patriarkat betyder da at blive defineret som et menneske uden fysisk og psykisk produktivitet og uden social magt" (Dahlerup 1983: 26). Den kvindelige kønsrolle er, modsat mandens, knyttet til forbruget og reproduktionens domæne. Mange af romantikkens forfatterinder oplever da også en modsætning mellem at være en rigtig kvinde og en rigtig digter eller forfatter. Ilia Fibiger og Emily Brontë konceptualiserer eksempelvis deres kreativitet som en maskulin kraft, der berøver dem deres kvindelighed (Busk-Jensen 2009b: 29). Gilbert og Gubar beskriver, hvordan kvindelig kreativitet i 1800-tallet anses for at være monstrøs, idet skabende evner konnoterer selvstændighed og dermed bryder med normerne for traditionel kvindelighed (Gilbert & Gubar 1980: 28-29).

En af de største udfordringer for de kvindelige forfattere er at skabe interesse for deres tekster (Busk-Jensen 2009b: 505). Dette kommer sig af, at der blandt de mandlige kritikere hersker en modvilje mod at godtage kvindernes virkelighedsfremstillinger, eftersom de afviger fra mændenes oplevelser. De erfaringer, kvindelitteraturen fremsætter - erfaringer omkring seksualitet, moderskab og livet i intimsfæren - mener mændene således ikke angår litteraturen (509). Lene Schacke demonstrerer i sin analyse af Edvard Brandes' anmeldelser af Amalie Skrams romaner, hvordan denne attitude ligeledes er udbredt under det moderne gennembrud. I overensstemmelse med det tidligere beskrevne kunstsyn roser Brandes de værker, hvori Skram sætter sig udover en kvindelig synsvinkel, men kritiserer forfatteren, når hun giver udtryk for en specifik kvindelig erfaringsverden (Schacke 1984: 266, 271).

I forestillingen om, at kvinders erfaringer ikke er almengyldige, sporer vi endnu engang idéen om manden som normsætter. Netop synet eller *blikket* spiller en central rolle for denne opfattelse. Som Bondevik påpeger, har blikket altid haft en privilegeret, epistemologisk status i Vesten, idet det indeholder evnen til at garantere "kunnskapens objektive karakter" (Bondevik 2009a: 191-192). Der er dog samtidig tale om et patriarkalsk eller fallisk blik (192). Denne betragtning er også gældende for kunst og litteratur, hvor den mandlige kunsters blik på virkeligheden tillægges større sandhedskraft end kvindens. Kvindens blik på omverdenen lider under mangel på klarsyn; hun er, som Busk-Jensen formulerer det, begrænset af sin "særlige subjektivitet" (Busk-Jensen 2009b: 29), og hendes overudviklede følelsesliv svækker det æstetiske niveau i hendes værker (509). Manden antages derimod at være objektiv i sin omverdensskildring.

Man fornemmer her et paradoks ved kunstnerrollen, som, på trods af dens skabende konnotationer, på mange måder fremstår som feminin. I romantikken antages digtergeniet eksempelvis at besidde en særlig følsomhed, der giver ham indsigt i tilværelsens dybere sandheder (Auken 2008: 94-95), ligesom den dekadente kunstner portrætteres som en skikkelse med et overudviklet nervesystem (Scott 1991: 214). Det overudviklede følelsesliv, kvinden antages at besidde, gør hende dog ikke, som man måske skulle tro, forenelig med de disse skikkelser, eftersom hun ikke taler fra den samme epistemologiske position som manden. Anne Birgitte Rønning beskriver, hvordan opfattelsen af den kvindelige kunstner ligeledes påvirkes af kulturelle forestillinger om kreativitet. Hun forklarer, hvordan kreativitetsprocessen traditionelt set opdeles i en primær og en sekundær proces, hvoraf den første - inspirationsfasen - ofte omtales som feminin eller beskrives med kvindelige metaforer (f.eks. 'undfangelse', 'fødsel') (Rønning 1984: 276). Den sekundære proces - bearbejdsfasen - betragtes derimod som maskulin, eftersom dét at give idéer form betragtes som et maskulint anliggende (ibid.). Den manglende accept af kvinder som intellektuelt og kunstnerisk skabende skyldes forestillingen om feminitet som "vesentlig knyttet til følelser og impulser, ikke til rasjonell bearbejdelse av disse impulsene" (277).

Galskabens mønstre

Jeg vil nu vende tilbage til specialets indledende spekulationer om, hvorvidt der findes en sammenhæng mellem den kvindelige forfatterrolle og psykisk sygdom. Showalter bemærker, at dagbøger og breve tegner et billede af galskab som den pris, kvindelige kunstnere må betale for at udtrykke deres kreativitet i en mandsdomineret kultur (Showalter 1985: 4). I lyset af forrige afsnits betragtninger begynder man at ane en sammenhæng, der muligvis kan forklare dette mønster. Meget tyder således på, at de kvinder, som i 1800-tallet indtager forfatterrollen, er under et større pres end deres mandlige kollegaer, af hvilken grund der ikke er langt fra kunstnerisk gennembrud til psykisk sammenbrud.

Gennembrudskvinderne befinder sig i en udsat position af flere årsager. De er blevet opdraget til at tilsidesætte egne behov, hvilket i sig selv kompromitterer deres fysiske og mentale sundhed. Gilbert & Gubar går endda så langt som til at sige, at patriarkalsk socialisering gør kvinderne syge fysisk såvel som psykisk (Gilbert & Gubar 1980: 53-54). Derudover har mange af de kvinder, der vælger livet som professionel forfatter, stadig ansvaret for børn og hjem, hvorfor de kommer på et psykisk belastende dobbeltarbejde (Dahlerup 1983: 42). Forfatterrollen er tilmed forbundet med stor angst for kvinden, der må kæmpe med adskillige mindreværdskomplekser i sin kunstneriske

produktion. Fremmedgjort over for sine mandlige forløberes skildringer af verden plages hun af usikkerhed omkring sine egne virkelighedsfremstillinger og frygter kritikken fra det mandlige publikum (Gilbert & Gubar 1980: 50). Udformningen af en kvindelig kunstneridentitet besværliggøres ligeledes af fraværet af formødre inden for den litterære tradition, hvilket gør, at kvinden står alene med sine erfaringer (ibid.). Bruddet med passiviteten og intimsfæretilknytningen i den feminine kønsrolle opleves som grænseoverskridende, og forfatterinden opfatter måske endda sine kreative impulser som upassende og monstrøse (Busk-Jensen 2009b: 29; Gilbert & Gubar 1980: 50). Disse indre og ydre konflikter gør forfatterprofessionen til en særdeles angstprovokerende beskæftigelse for kvinden. At livet som forfatter kan slide på kvindens psyke til et punkt, hvor det munder ud i depression, nervøse sammenbrud og andre former for psykiske lidelser, finder jeg derfor meget sandsynligt.

Frustrationen over kvinderollens begrænsninger kommer også til udtryk i den litterære tekst. Gilbert og Gubar beskriver i *The Madwoman in the Attic* (1979), hvordan de konflikter, der er forbundet med den kvindelige kunstnerrolle, og kvindens situation generelt, afspejler sig i 1800-tallets kvindelitteratur. Teksterne indeholder særlige litterære mønstre, idet de er "strongly marked not only by an obsessive interest in these limited options but also by *obsessive imagery of confinement* that reveals the ways in which female artists feel trapped and sickened both by suffocating alternatives and by the culture that created them" (64, min kursivering). Dette ses eksempelvis i Charlotte Perkins Gilmans *The Yellow Wallpaper*, hvor den kvindelige hovedperson plages af synerne af en kvinde, der er fanget inde bag det mønstrede tapet på hendes værelse (90), og i *Jane Eyre*, hvor det mareridtsagtige, røde værelse, Jane holdes indespærret i, udgør "a kind of patriarchal death chamber" (340).

Vi har tidligere set, hvordan 1800-tallets kvinder er indespærret i hjemmet. Gilbert og Gubar hævder, at kvinderne også er spærret inde i litteraturen, hvor de er låst fast i stereotypiske kvindebilleder som enten ophøjede madonnaer eller monstrøse skikkelser som hekse, vampyrer, dæmoner o. lign. (Gilbert & Gubar 1980: 17, 83). Gilbert og Gubar sporer ønsket om selvstændiggørelse fra disse system i de tilbagevendende temaer og motiver, der præger den kvindelige tekst, særligt i dens "[i]mages of enclosure and escape" (xi).

For at løsne op for deres indre konflikter og forlige sig med deres kreative tilbøjeligheder må de kvindelige forfattere først og fremmest "undslippe" den mandlige litteraturtradition. Dette sker ved at gøre op med de kvindebilleder, som mandlige kunstnere har konstrueret af dem gennem århundreder. Fremkomsten af en mere nuanceret kvinderolle vil ifølge Gilbert og Gubar altid starte

med, at kvinderne overtager mændenes blik på deres egen identitet, "alternately defining themselves as angel-women or as monster-women" for sidenhen at afvise disse figurer (44). I kvindelitteraturen optræder således de samme spaltede kvindebilleder, som kan findes i den mandlige tekst. Den 'monstrøse' kvinde har dog en anden funktion hos de kvindelige forfattere. Gilbert og Gubar læser den gale kvinde, en variant af den monstrøse kvindelighed, som en manifestation af den kvindelige forfatters vrede mod et rigtigt, patriarkalsk system (85). Den gale kvinde fungerer som en projektion af fortrængte rebelske impulser og kan derfor betragtes som forfatterens dobbeltgænger (78). Striden mellem heltinden og den gale kvinde - som vi eksempelvis ser den i *Jane Eyre*, hvorfra bogens titel stammer - illustrerer således forfatternes indre splittelse, "their desire both to accept the structures of patriarchal society and to reject them" (ibid.). Ved gennemspilningen af konflikten mellem de to kvindefigurer kan forfatterne således forlige sig med deres egen fragmenterede identitet, idet skikkelserne tydeliggør diskrepansen mellem, hvad de bør være, og hvad de egentlig er.

Amalie Skram

Liv og forfatterskab

Amalie Skram (1846-1905) er født og opvokset i Bergen. Da faren går fallit med sin forretning, indgår hun som 17-årig et forsørgelsesægteskab med den ni år ældre skibsfører August Müller (Busk-Jensen 2009a: 167). Amalie og Müller får to sønner. Deres samliv er dog ulykkeligt, hvilket, til samtidens store forargelse, fører til separation i 1877. Efter ægteskabets opløsning forsørger Skram sig selv og sine sønner ved at skrive anmeldelser i *Bergens Tidende*. Hun bliver grebet af det moderne gennembruds tanker og fatter især interesse for kvindesagen. Hendes kønspolitiske engagement kommer bl.a. til udtryk i begejstrede anmeldelser af J. P. Jacobsens *Marie Grubbe* og Henrik Ibsens *Et dukkehjem* (168). I 1884 bliver hun gift med forfatter Erik Skram og flytter til København, hvor hun selv begynder at skrive og bliver en del af den brandesianske inderkreds (Hjordt-Vetlesen 1993: 458). Som 43-årig føder hun datteren Johanne. I 1894 lader hun sig, overanstrengt, depressiv og plaget af selvmordstanker, indlægge på Kommunehospitalet. Hendes senere skildringer af livet på hospitalets sjette afdeling skal komme til at ryste samtidens forståelse af psykiatrien.

På Kommunehospitalet giver overlæge Knud Pontoppidan Amalie Skram diagnosen *morbis mentalis degenerat*, sindssygdom som følge af degeneration (Bondevik 2009a: 334). I hendes sygejournal skriver han, at hun er en "litterær Begavelse", der lider af et "lunefuldt skiftende

Stemmingsliv", "Ubeherskelige antipatiske Affekter" og "Episodiske Hallucinationer" (Gradenwitz 1985: 53). Skram, der var af den opfattelse, at hun ville få ro til at hvile sig på hospitalet, chokeres over den behandling, hun udsættes for på afdelingen. Opholdet udvikler sig til en regulær magtkamp mellem hende og Pontoppidan, hvor overlægen påstår, at hun er sindssyg, mens Skram stædigt fastholder, at hun ikke er det. Inden hun overføres til Sct. Hans Hospital, skriver hun et afskedsbrev til Pontoppidan, hvori hun sværger, at han vil blive "draget offentlig til ansvar", så snart hun slipper ud af systemet (57). Brevet underskrives "Deres oprigtige fiende Amalie Skram" (ibid.). Med udgivelsen af *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen* sker netop dette. Bøgernes skildring af de psykisk syges vilkår bliver en medvirkende årsag til, at Pontoppidan må trække sig som overlæge (Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1993: 411). Amalie Skrams andet ægteskab overlever i mellemtiden ikke indlæggelsen, og i 1899 bliver hun atter skilt.

Busk-Jensen inddeler Skrams forfatterskab i to hovedlinjer. Den ene består af realistiske og socialkritiske skildringer af eksistenser på samfundet bund. Herunder finder vi eksempelvis Skrams naturalistiske noveller "Madam Høiers Lejefolk" (1883) og "Karens Jul" (1885) samt slægtssagaen *Hellemyrsfolket* (1887-98). Den anden gren af forfatterskabet består af ægteskabs- eller kvinderomanerne, som omhandler kvindens situation i det borgerlige ægteskab (Busk-Jensen 2000: 452). I disse tager Skram i høj grad udgangspunkt i sine egne personlige erfaringer og kritiserer kvinders manglende udfoldelsesmuligheder og den seksuelle dobbeltmoral inden for ægteskabsinstitutionen. Ægteskabsromanerne omfatter debutromanen *Constance Ring* (1885), *Lucie* (1888), *Fru Inés* (1891) og *Foraadt* (1892). Ifølge Busk-Jensen lægger *Professor Hieronimus* (1895) og *På Sct. Jørgen* (1895) sig i forlængelse af ægteskabsromanerne, idet bøgerne bearbejder de samme kvindelige identitetskonflikter, der er til stede i de tidligere udgivelser (Busk-Jensen 2009a: 175).

Amalie Skram tager med sit forfatterskab del i det moderne gennembruds emancipationsprojekt. Georg Brandes anerkender da også hendes litterære talent i sin anmeldelse af debutromanen *Constance Ring* (Dahlerup 1983: 132). I et privatbrev til Erik Skram udtrykker han ligeledes en høj vurdering af *Professor Hieronimus*: "Hils Deres Frue ret hjerteligt fra mig og sig hende at hun efter min Mening aldrig er naaet saa højt som i sin sidste Bog. Den er fortræffeligt gennemført" (627).

Tidligere læsninger af psykiatromanerne

Amalie Skrams psykiatromaner blev ved udgivelsen betragtet som et bidrag til den igangværende antipsykiatriske debat, der var opstået året forinden som følge af en række tvangsindlæggelser på Kommunehospitalets 6. afdeling (Lyhne 1981: 9). Det er næppe tilfældigt, at romanerne blev genoptrykt i slutningen af 1970'erne, da de psykisk syges vilkår atter blev sat under debat af den såkaldte Galebevægelse (Raben 2008: 312-313). Udover at være et effektivt angreb på det autoritære behandlingssystem, som datidens psykiatri udgjorde, rummer romanerne dog også andre aspekter, der har været genstand for analyse gennem de sidste årtier.

Alle analyser af Skrams romaner, som jeg er stødt på i forbindelse med dette speciale, medtager betragtninger omkring hospitalernes magtforhold. Det forekommer mig da også at være et område, man må berøre, hvis man ønsker at forstå Elses oplevelse som patient på anstalterne. To læsninger er særligt inspireret af Foucaults tanker om psykiatrien: Vagn Lyhne (1981) er i sin analyse af Skrams romaner tydeligt inspireret af tankerne om disciplinerende magt, og Sebastian Lönnlövs speciale, "Rätten att benämna", fra 2014 omhandler ligeledes magtudøvelsen i Skrams romaner set i en foucauldiansk optik. Da jeg i dette speciale også gør brug af Foucault, vil paralleller mellem min, Lyhne og Lönnlövs analyser være uundgåelige.

Kønsorienterede læsninger af Skrams romaner har ligeledes været udbredte. Lise Busk-Jensen har flere steder skrevet om romanerne skildringer af kvindelige identitetskonflikter, både i to artikler i *Kultur & Klasse* og i kapitlerne om Skram i *Dansk litteraturhistorie bd. 5* og *Dansk litteraturs historie bd. 3*. Busk-Jensens læsninger kredser om Elses besvær med at forene den traditionelle kvinderolle med rollen som kunstner. Også Gun Edberg-Caldwell, der har undersøgt fremstillingen af hvilekuren i Skrams romaner og i Charlotte Perkins Gilmans *The Yellow Wallpaper*, berører i artiklen "The Voyage Out" (1997) konflikten mellem kunstner- og kvinderollen. Både Busk-Jensen og Lyhne anlægger desuden et psykoanalytisk perspektiv på Elses sammenbrud og drager paralleller mellem hospitalets hierarki og den borgerlige familiestruktur.

Hilde Bondevik har i sine analyser af Skrams romaner fokus på hysteriet. Hun sporer forestillinger om hysteriet i Hieronimus' vurderinger af Else som værende ude af stand til at beherske sig (Bondevik 2010: 182) og læser hysteriet i bøgerne som "synonymt med *motsigelse*, *protest* eller *provokasjon*" (Bondevik 2009a: 327). Unni Langås har ligeledes fokus på denne sygdomsdiagnose og analyserer i sin artikel "The Struggle for the Body" (2003) hysteriet i Skrams romaner ud fra en feministisk synsvinkel. Min læsning lægger sig op af disse og vil overveje, hvordan sygdoms- og femininitetsforestillinger spiller sammen.

Hvad angår Elses kunstneriske konflikt diskuteres denne bl.a. hos Busk-Jensen. Jeg er dog af den opfattelse, at konflikten ikke er blevet tilstrækkeligt belyst i de tidligere læsninger af romanerne. Dette kan skyldes, at kompositionen i *Professor Hieronimus*, med Busk-Jensens ord, fremstår som "skizofren", idet Elses kreative krise ikke omtales under opholdet på hospitalerne (Busk-Jensen 1980: 34). Herved får man det indtryk, at krisen pludselig forsvinder. I *Nordisk Kvindelitteraturshistorie* lyder det eksempelvis, at "den kunstneriske konflikt fuldstændigt fortrænges af den konkrete fjende, som Professor Hieronimus udgør" (Hjordt-Vetlesen & Mortensen 1993: 412). Jeg mener ikke, at konflikten fortrænges, men at den derimod bearbejdes på anstalten som følge af mødet med de gale kvinder - og ikke mindst gennem Elses kamp for at være et subjekt. Rønning leverer den mest dybdegående analyse af Elses kunstneriske konflikt og kalder Skrams romaner for en skildring af "en kvinnes kamp for retten til å være kreativ" (Rønning 1984: 287). På trods af at hun inddrager Gilbert og Gubar i sin læsning, beskæftiger hun sig ikke med romanernes spaltede kvindebilleder. For mig at se er disse centrale for Elses psykiske sammenbrud og efterfølgende helingsproces, hvorfor de vil indgå i min analyse af romanerne.

Analyse

Jeg bevæger mig nu over i analysen af Amalie Skrams psykiatriromaner. Ser man bort fra mit indledende afsnit, hvori jeg diskuterer romanernes fortælleforhold, er min analyse tredelt. Første del omhandler den måde, hvorpå magten praktiseres på de anstalter, vi møder i *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*. Herefter undersøger jeg psykiatrien som et patriarkalsk system med henblik på at forstå den kønnede dimension i anstaltens magtudøvelse. Afslutningsvis beskæftiger jeg mig med den kunstneriske krise, Else oplever ved starten af *Professor Hieronimus*, og relaterer den til de spaltede kvindebilleder beskrevet hos Gilbert og Gubar.

Indledende overvejelser

Else Kant befinder sig ved begyndelsen af *Professor Hieronimus* på grænsen til et psykisk sammenbrud. Man kan hos hende konstatere symptomer som søvnløshed (Skram 1977a: 6), nervøs og til tider krampagtig hoste (8), vrangforestillinger (15, 19) og selvmordstanker (8). Der er ingen tvivl om at, Else rent faktisk er syg. Hun erkender da også selv, at hun ikke er rask - eller, som hun formulerer det, "ikke normal" (17).

Elses tilstand har betydning for romanernes udsigelsesforhold; en nuance, der er vigtig at gøre sig klar under læsningen af værkerne. *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen* gør brug af en

heterodiegetisk fortæller med indre fokalisering. Den verden, vi præsenteres for, begrænser sig således - med enkelte undtagelser⁸ - til Elses synsvinkel. Flere gange understreges det, hvordan Elses opfattelse af omverdenen bliver farvet af hendes sygdom. Når Else eksempelvis påstår, at sønnen Tage "hverken spiser eller sover" (11), ved vi som læsere, at hun tager fejl, da vi tidligere har set drengen både spise og sove (9-10). Når hun bebrejder ægtemanden Knut, at han "hverken kan se eller høre", fordi han ikke bemærker det hestetog, der suser gennem lejligheden, er vi klar over, at hestene i virkeligheden er et produkt af Elses fantasi. På denne måde påpeger værket, at Elses virkelighedsopfattelse er forvrænget. At lægerne på anstalterne, som vi senere skal se, stempler Else som upålidelig, er derfor ikke uforståeligt. Hvor vi som læsere har adgang til Elses indre og oplever, hvordan hendes hallucinationer forsvinder, er lægerne bundet til deres ydre syn på patienten. Deres vurderinger af Elses udsagn er derfor ikke så uretfærdige, som de umiddelbart fremstår. Dette er dog ikke ensbetydende med, at der ikke sker magtmisbrug. At lægerne nægter at lytte, når Elses ord bekræftes af sygeplejerskerne, er et udtryk for netop dette. I disse tilfælde insisterer lægerne på at mistænkeliggøre Else ved bevidst at ignorere information fra en mere pålidelig kilde.

Mistænkeliggørelsen af Else bevirker, at vi som læsere sympatiserer med hendes karakter. Vi kan se, at hun behandles uretfærdigt, og ønsker af denne grund at se hende sejre i kampen mod Hieronimus. Det er dog min opfattelse, at romanerne er mere komplekse end som så. At påstå, at Else har ret i sin vurdering af sin egen tilstand, og at Hieronimus tager fejl, vil være en forsimpning af den situation, vi præsenteres for i værkerne. Som nævnt er Else allerede ved begyndelsen af *Professor Hieronimus* blevet udstillet som upålidelig. Under det senere ophold på celleafdelingen anvendes spejlingsfigurer til at give indblik i hendes tilstand, ikke mindst lægernes vurdering af denne. Herigennem tydeliggøres det for læseren, at lægernes behandling af Else, i hvert fald til en vis grad, er forståelig. Der drages implicite paralleller mellem Else og den åbenlyst syge fru Syverts. Både Else og fru Syverts siger, at de bliver gale af at være på anstalten (62, 73, 79, 158, 165). Deres protester minder ligeledes om hinanden: „Men Du gode gud, hvorfor skal jeg være her!?” Else rakte de fast knyttede hænder op over sit hode" (36), "Jeg *vil* være en hæderlig kvinde, og derfor blir jeg ikke her, ikke en time, ikke et minut længere! [...] [Fru Syverts] stamped og stamped med sin nøgne fod" (68), "Else gråd heftigt [...] „Nej, jeg *kan* ikke, jeg *vil* ikke!" (132). „Jeg vil ikke, jeg vil ikke!" [...] Fru Syverts gråd og skjændte" (158). Else opfatter fru Syverts som syg, men fastholder, at hun selv er rask (50). Alligevel ser vi, hvordan hendes adfærd lægger sig tæt

⁸ Kapitel 15 og 35 af *Professor Hieronimus* fortælles ud fra Knuts' synsvinkel.

op ad den adfærd, der er typisk for de gale patienter. Af denne grund kan vi som læsere sætte os ind i lægernes vurdering af Else som sindssyg. Når vi alligevel mener, at indespærringen af Else er urimelig, skyldes det, at vi følger hende gennem hendes helbredelsesproces og oplever de situationer, i hvilke lægernes behandling af hende er åbenlyst uretfærdig.

Som modsætning til fru Syverts står komtessen, en kvinde, der ikke er gal, men holdes indespærret af slægtninge, der ønsker at tiltuske sig hendes formue. Komtessen har ved indlæggelsen den samme tiltro til Hieronimus, som Else tidligere har udvist, men når senere frem til, at professoren handler ud fra en overbevisning om, at hun virkelig *er* gal (130). Hun mener, at Else er rask, og chokeres over den måde, hvorpå Hieronimus behandler Else: „Men Du gode gud!” udbrød komtessen forfærdet. „Når han gør Dem til sindssyg, så kan han jo også sige det samme om mig” (150). *Professor Hieronimus* sætter således fru Syverts og komtessen op over for hinanden og lader Else spejle sig i begge skikkelser. Dette, kombineret med de indledende kapitlers skildring af Elses uligevægtige psyke, er med til at tegne et billede af et individ, der er sygt, men som gradvist bliver helbredt i løbet af hospitalsopholdet. Værkets holdning er således mere nuanceret end Elses egen. Else insisterer på, at hun ikke er gal, og at lægernes vurdering af hendes tilstand er fuldstændig urimelig. En omhyggelig læsning af *Professor Hieronimus* viser dog, at situationen ikke er så simpel endda.

Det skal siges, at min analyse af Skrams psykiatromaner ikke drejer sig om at afgøre, hvorvidt Else er syg eller ej, men om at tydeliggøre de magtforhold, der karakteriserer det psykiatriske system, samt vurdere, hvilken rolle køn spiller i denne sammenhæng. Alligevel synes jeg, der er værd at medtage overvejelser omkring fortælleforhold, eftersom dette understreger romanernes kompleksitet.

Anstaltens magtforhold

Stemplet som gal

Under læsningen af *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen* bliver det hurtigt tydeligt, at spørgsmålet om Elses sygdom er irrelevant; for uanset om Else er gal eller ej, behandles hun, som om hun er det. På anstalterne foregår vurderingen af Elses sygdom udelukkende ud fra lægernes opfattelse af hendes tilstand. Det øjeblik, hun træder ind på hospitalet, stemples hun som gal, hvorfor alle hendes udtalelser anses for at være upålidelige. Hun fratages, som det beskrives hos Foucault, retten til at ytre sig om sin egen virkelighed: „Men her kan De dog umuligt ville anbringe mig,“ sa Else. „Det er jo celler, og jeg er ikke sindssyg.” „Nå ja, vi får at se.” (29). Else er

dog ikke selv klar over, at hun bliver betragtet som gal, og forstår derfor ikke, hvorfor lægerne omkring hende vælger at overhøre hendes protester. Selvom sygeplejerskerne forsøger at forklare hende, at "ingen [...] ænser, hvad man siger" (52), og at "[a]lting [...] blir udtydet som sindssygdom", når man er patient på celleafdelingen (84), tror Else dem ikke. Først da hun indser, at reservelægen blot ynker hende, fordi han mener, hun er fra forstanden, går det op for hende, at ingen for alvor tager sig af, hvad hun har at sige (110).

I det øjeblik Else sættes i bås som gal, berøves hun sin stemme. Else prøver at få sygeplejerskerne til at tale på hendes vegne, men også dem ignorerer Hieronimus (92, 104). Hun er således fuldkommen usynliggjort, og hendes følelser betragtes som ligegyldige. Lægerne observerer hende for at vurdere hendes sygdom, men er ikke interesseret i at høre, hvorfor hun agerer, som hun gør. Da Else eksempelvis opfører sig køligt over for dr. Tvede, noteres det blot, at hun har udvist vrede mod huslægen (175). Hverken lægekandidaten eller Hieronimus gør noget forsøg på at forstå, hvad Elses vrede udspringer af, og om hendes reaktion er forståelig. Vurderingen af Elses tilstand foregår hermed udelukkende på baggrund af ydre observationer.

Det eneste tidspunkt, lægerne lytter til Else, er, når hendes udtalelser kan bidrage til deres egen tolkning af hendes tilstand. Flere af lægerne stiller ledende spørgsmål for at få bekræftet, at hun har mistet forstanden: „Er der ikke nogen, som vil gjøre Dem ondt?“ spurgte [lægekandidaten]. „Nej [...] Der er ingen, som vil gjøre mig ondt. Mener De kanskje henede?“ „Forfølger og efterstræber Dem? Ikke?“ vedblev kandidaten i forståelsesfuld tone. Han tror, jeg er gal, tænkte Else" (36). Også komtessen beskriver, hvordan "[Hieronimus'] spørgsmål er beregnet på at lokke [hende] i en fælde" (130). Lægerne er således langt fra objektive i deres diagnosticering af de indlagte, men prøver at påvirke patienternes adfærd i den retning, de ønsker. Dette ses også, da Hieronimus forsøger at fremprovokere et hysterisk udbrud hos Else, mens dr. Tvede er til stede (161). Disse passager harmonerer med Bondeviks forståelse af lægens blik som "forutinntatt, lokalisert og situert" (Bondevik 2009a: 192), idet lægerne konstant forsøger at få deres egen opfattelse af patienten bekræftet. Hvad end Else gør, bliver hun således mødt med den indstilling, at hun er, eller *bør være*, sindssyg.

Blikkets magt

Netop lægens, og det øvrige personales, blik på hendes person er centralt for Elses oplevelse af at være indlagt. Blikket er, som nævnt hos Foucault og Bondevik, lægevidenskabens nøgle til at vurdere patienten; dette gælder ligeledes den lægevidenskab, vi møder i Skrams psykiatriromaner.

Her beskrives behandlerens blik gentagne gange som noget, der vækker ubehag hos patienten. Under Hieronimus' første besøg i Elses celle stiller en flok lægekandidater sig op i en halvcirkel foran hende, og det beskrives, hvordan hun "[lider] under de hvide fyres nysgjerrige stirren" (42). Personalet betragter Else "forskende" (26, 118; Skram 1977b: 28, 79) og "nysgjerrigt" (Skram 1977a: 42; 1977b: 107); overlægen på Sct. Jørgen ser på hende med skarpe øjne (Skram 1977b: 23, 32, 79). Disse blikke har en dehumaniserende effekt. Else klager over, at lægerne på anstalten "står og beglôr [hende] som en anden raritet" (163), og at "hun [bliver] passet på og lagt mærke til som et underligt dyr" (175). På Sct. Jørgen generes hun af "det blik hvormed kandidaten betragtede hende, et blik som satte hende i klasse med en udstillingsgjenstand" (Skram 1977b: 110). Som det fremgår af disse passager, føler Else sig fremmedgjort i et system, der fratager hende retten til at være et subjekt. Behandlerens granskende blik reducerer, som det også blev understreges hos Foucault, patienten til et forskningsobjekt, og netop denne tingsliggørelse støder Else.

Det er værd at bemærke, hvordan Else fra tid til anden selv indgår i rollen som iagttaget. På celleafdelingen er hun optaget af at betragte den nyindlagte komtesse (Skram 1977a: 92), og på Sct. Jørgen fascineres hun af synet af fru Henderson, som hun ikke kan lade være med at kigge ind til (Skram 1977b: 62-63, 95). Elses stirren generer fru Henderson så meget, at medpatienten til sidst råber "grædefærdig tryglende" til Else om at gå sin vej (63). Her ser vi atter, hvordan det nysgjerrige blik, der konstant overvåger og bedømmer, har en krænkende effekt på den indlagte. Else stopper da også med at stirre på komtesse af præcis denne grund: "Nej [...] Jeg vil ikke mere gå her og kige på denne ulykkelige komtesse [...] Man skal ogsaa være fintfølede ligeoverfor de gale" (93).

Som det fremgår af episoden med fru Henderson, er blikket langt fra neutralt, men kan frembringe særlige reaktioner hos den betragtede. Else beskriver f.eks., hvordan overlægen på Sct. Jørgen ser på hende med øjne, der "liksom tog hende fangen, og holdt hende fast" (Skram 1977b: 23). Man fornemmer her, hvordan lægens blik har evnen til at fastlåse patienten i en bestemt rolle. Ikke blot kan han, på baggrund af den medicinske videnskab han repræsenterer, stemple patienten som sindssyg i samfundets øjne. Den autoritet, der ligger bag hans blik, kan ligeledes 'fange' patienten i en bestemte adfærdsmønstre, han eller hun ikke formår at bryde. Dette kommer særligt til udtryk i forholdet mellem Hieronimus og Else. Professorens blotte opdukken får Elses adfærd til at ændre sig, så hun instinktivt indtager en mere underdanig position. Når han står i hendes celle, begynder hun at tale "ydmygt og forfjamsket" (Skram 1977a: 55), "med en stemme, der forekom hende selv hæs og ukjendelig" (76). Flere gange fremhæves det, hvordan han i deres samtaler formår at gøre hende stum: "Else vilde svare, men kunde ikke for gråd" (23), "struben var som

sammensnøret. Hun fik ikke lyd" (76), "Else var stum" (96), "hun måtte stanse, ordene sad fast i hendes tunge" (161). Som dr. Tvede påpeger, nærer Else en enorm respekt for professoren og hans videnskab (16-17). Konfronteret med Hieronimus' autoritet må hun derfor instinktivt tie. Jeg læser desuden passagerne som et udtryk for, at Else *bogstavelig talt* mister sin stemme i det psykiatriske system. I Elses tavshed ligger en ubevidst accept af lægens ret til at vurdere og bedømme; en tavshed, der dog sidenhen bliver brudt. Som vi senere skal se, protesterer Else mod lægens blik og udfordrer konventionerne for, hvem der har lov til at betragte og diagnosticere.

Blikket omfatter i mellemtiden mere end lægens vurderende blik på patienten. Det er også et overvågende blik, der har til formål at kontrollere og korrigere, som det bl.a. ses i forholdet mellem patient og sygeplejerske. På celleafdelingen holder sygeplejerskerne patienterne under opsyn alle tider på døgnet. Denne observation muliggøres ved, at dørene ind til cellerne står åbne "[b]åde dag og nat", sådan som reglementet foreskriver (32). Else græmmes over denne foranstaltning, som betyder, at hun må klæde sig af under sine medpatienters nysgerrige stirren (31). De åbne døre gør det lettere for plejerne at styre patienternes adfærd. Hvis Else handler mod reglementet, er sygeplejerskerne der således straks for at irettesætte hende (38-39). Overvågningen er et led i den opdragelsesproces, der tidligere blev nævnt af Foucault; en proces, hvorigennem patienterne atter skal lære at opføre sig korrekt. Som vi ser hos Else, er denne genopdragelse effektiv. Den ydre disciplin, sygeplejerskerne udøver, bliver langsomt erstattet af en indre. Else stopper med at stå ud af sengen, efter hun er blevet belært om, at det er forbudt, og begynder også at spise, sådan som sygeplejerskerne opfordrer hende til (73). Her sker der, i overensstemmelse med Foucaults tanker, en internalisering af hospitalets normgrundlag. På trods af at Else internaliserer visse af afdelingens regler, formår hun dog aldrig fuldt ud at affinde sig med den kontrol, hun udsættes for på stedet.

Det er dog ikke blot patienterne, der overvåges på hospitalet; Hieronimus holder også sygepersonalet under opsyn for sikre sig, at kravene om orden og disciplin overholdes. Da han konstaterer, at der er for megen uro på celleafdelingen, henvender han sig til overassistenten for sygeplejerskerne, frk. Stenberg: ", De véd, jeg så ofte har sagt, at her skal tages hensyn og være ro også på denne afdeling," sa Hieronimus strengt [...] „Det er pigerne, hr. professor.“ „Jeg har kun *Dem* at holde mig til. De må få pigerne til at lystre. Det er *Deres* sag“ (56). Ved at irettesætte frk. Stenberg tvinger Hieronimus overassistenten til at holde sine underordnede under endnu skarpere observation. Heraf fremgår det også, hvordan magten på anstalten er hierarkisk fordelt. Lyster sygeplejerskerne ikke, er det frk. Stenberg, der bliver straffet, og sker der noget med patienterne, er det, som frk. Suenson forklarer Else, "os sygeplejersker, som har ansvaret" (39). Dette forpligter

alle til at udføre deres arbejdsopgaver med den yderste omhyggelighed og samtidig overvåge dem, der rangerer lavere i hospitalets hierarki.

Intet menneske mere

Som det fremgik af behandlerens objektiviserende blik på patienten, reduceres den indlagte på anstalten til mindre end et menneske. Dette er et led i en systematisk dehumanisering, som begynder i det øjeblik, patienten sætter sine fødder på hospitalet. Ved ankomsten til celleafdelingen får Else besked på at klæde sig af og får frataget sin vadsæk med personlige ejendele (32). Ved at konfiskere hendes ting og påklædning bliver Else berøvet sin identitet. Identitetstabet bliver endnu tydeligere i *På Sct. Jørgen*. Da Else netop er ankommet til anstalten og spørger efter en medpatients navn, svarer denne, at det er "ligemeget hvad navn en har, når man er her" (Skram 1977b: 31). Som patient nægtes man nogen form for individualitet og bliver blot endnu et nummer i rækken. Netop denne oplevelse har Else, da hun opdager de mærker, der er blevet sat på hendes medbragte ejendele: "Disse røde tal virked underlig tilintetgjørende på Else. Hun var intet menneske mere, men slet og ret et nummer det og det som straffefanger og soldater. Der stod jo hendes navns forbogstaver i alt hendes linned. Hvorfor saa disse røde tal, der udsletted hende som person?" (58). At reducere patienten til et tal understreger samtidig magtbalancen i psykiatrien; kun behandleren får på dette sted lov at være et helt menneske. Dette fremgår også, da Else under en gåtur med frk. Schrader besøger en kirkegård, hvor patienternes gravsteder er markeret med "en umalet træpind med et nummer" (131) i modsætning til den afdøde overlæges grav, "som var omgitt af et jernrækværk, og på hvilken der var rejst et smukt monument" (ibid.). Her markerer rækværket grænsen mellem dem, der har ret til at blive anset for individer, og dem, der er udelukket fra denne position.

Numrene på patienternes gravsteder forstærker fornemmelsen af de indlagte som en slags levende døde. Denne forestilling går igen flere steder i romanerne. Else føler sig som en "levende begravet" (Skram 1977a: 90) og har det, som om "hele legemet var dødt" (103); fru Syverts indrømmer, at hun oplever celleafdelingen som "et underjordisk fængsel" (93). Patienterne tvinges til at ligge urørlige i deres celle, som var de lig: "ligge her bestandig, bare ligge og ligge med stive arme og strakte bén" (70), og fru Fog omtales flere gange som en mumie (29, 80, 156). Disse beskrivelser understreger den objektgørelse, der finder sted på anstalten, hvor patienterne behandles som døde ting frem for levende mennesker.

Hvis ikke patienterne opfattes som døde objekter, anses de for at være "som et slags dyr" (Skram 1977b: 12, se også Skram 1977a: 175). Denne form for dehumanisering hindrer enhver form for sympati med de indlagte. Fordi patienterne ikke betragtes som mennesker, er der ingen, der bekymrer sig om deres rettigheder: "For dem, som politiet tog sig af, gaves der lov og ret: forhør, frikjendelse eller domfældelse. Men for [Else]? - Hun tilhørte nu en kaste, som samfundet ikke regned med" (Skram 1977b: 5). Dehumaniseringen af de gale gør det muligt for den almindelige borger at distancere sig fra gruppen; gale er ikke civiliserede mennesker, men dyriske skabninger, "som man ikke sådan kerer sig om" (12).

Dehumaniseringen er desuden en strategi til at kontrollere patienterne. Den depersonaliserende behandling, de udsættes for, lader dem vide, at de er under det psykiatriske systems fuldkomne kontrol. Fordi de ikke betragtes som mennesker, har de intet ret til privatliv; enhver hensyntagen til deres personlige grænser er ligegyldig. De skal klæde sig af og bade i andres påsyn, og modtager de post fra deres kære, skal denne først gennemlæses af overlægen. Da overlægen på Sct. Jørgen vælger at vise hensyn til Else ved ikke at åbne hendes breve, er hun nær ved at kysse hans hånd "sådan taknemmelighed følte hun mod ham, fordi han nu igjen behandlet hende som et medmenneske" (83). Som patient bliver hun nægtet den respekt, der normalt finder sted i mellem menneskelige relationer, og netop derfor gør overlægens handling så stort indtryk på hende. Den dehumanisering, som Else oplever, rammer hende dybt og får hende til at spekulere på, om hun "idetheletat nogensinde mere blev menneske efter alt dette" (37). Hun ender dog med at klare sig ud af psykiatrien med sit selv i behold, men chokeres over, hvor reduceret et menneske kan blive, når det befinder sig i en udsat position og er fuldkommen overladt i andres varetægt (141).

De artige børn

Særligt på det hospital, vi møder i *Professor Hieronimus*, behandles patienterne som børn. Denne behandling kan betragtes som endnu et middel til at kontrollere den indlagtes adfærd. Else er efter indlæggelsen fuldkommen umyndiggjort, hvilket også markeres i personalets opførsel over for hende. Sygeplejerskerne henvender sig til hende i formanende vendinger: "Så lille fru Kant, ikke stå ud af sengen. Det véd De jo nok" (Skram 1977a: 99), "Men nu godnat, lille fru Kant [...] Vær nu en god og artig pige" (115). Hun er ikke længere en voksen kvinde, men en 'lille pige', som konstant irettesættes af de forældrefigurer, sygeplejerskerne udgør. Hun får at vide, at hun skal være "rolig og god" (35, 52), stille (44) og tålmodig (44, 58). Klager hun over den måde, hvorpå hun behandles,

får hun at vide, at det er til hendes eget bedste (48, 52, 69), som var hun et barn, ude af stand til begribe situationens større sammenhæng. Hendes hverdag bærer, som et barns, præg af en striks rutine med faste spise- og sengetider, hvilket umuliggør enhver form for selvstændighed. Da Else udtrykker et ønske om selvbestemmelse ved at frabede sig indtagelsen af kloral, påminder Thorgren hende leende, at "[h]er er vi artige børn" (114). At være artig betyder, som frk. Suenson formulerer det, aldrig at sige nej til noget (48) og altid rette sig efter, hvad der bliver sagt. Nægter Else at gøre dette, irettesættes hun ved påføring af skyld og skam. Også i disse irettesættelser fornemmer vi idéen om patienterne som børn. Personalet henvender sig til patienterne med bebrejdende 'fy-fy'er' (172, Skram 1977b: 131), frk. Schrader kalder Else "en rigtig trolld" (Skram 1977b: 131), og reservelægen vinker med en truende pegefing, da han hører, at Else intet spiser (Skram 1977a: 71).

Det er interessant at bemærke, hvordan Else forholder sig til denne behandling. Flere gange tager hun sygeplejerskernes reprimander til sig og føler sig skamfuld, når hun har været 'uartig': "De må aldrig stå ud af sengen, aldrig [...] "Vær ikke sint," bad Else og rakte hånden ud. „Jeg vidste ikke, at det var forbudt“" (40), "Hun sprang frem på gulvet og råbte på frøken Suenson, men så husked hun på, at det var forbudt at stå op og skyndte sig tilsengs igen" (49). Særligt den sidste passage vidner om, at genopdragelsen af Else er ved at lykkes; Elses reaktioner demonstrerer, at hun har internaliseret sygeplejerskernes budskaber.

Lægens definitionsmagt

Jeg nævnte tidligere, hvordan Elses mister sin stemme i det psykiatriske system, og hvordan denne omstændighed er direkte forbundet med lægens blik på hendes person. I romanerne anses lægens blik for at være det objektive blik på virkeligheden. Således benægter lægerne konstant Elses virkelighedsopfattelse.

Afvisningen af Elses oplevelser sker enten ved, at hun beskyldes for at lyve, anklages for at have en forvrænget opfattelse af virkeligheden eller slet og ret får at vide, at hun husker forkert. Under et af Hieronimus' første besøg i hendes celle klager Else over, at der er skrækkeligt på afdelingen, hvortil Hieronimus svarer, at der skam ikke er skrækkeligt, men "tværtimod meget rart" (45). Dette er et af de første eksempler på, at Elses virkelighedsbillede stemples som uholdbart. Hieronimus' tonefald er "belærende" (ibid.), som vil han have Else til at overtage hans opfattelse af situationen. Da Else insisterer på sin egen opfattelse og gentagne gange påpeger den vedvarende larm på anstalten, siger Hieronimus, at hun tager fejl (56) eller beskylder hende for at overdrive

(160). Selv ikke sygeplejerskernes opbakning er nok til, at lægerne tager Elses udtalelse seriøst. Frk. Stenberg nævner, at det er "kjedeligt, at her er så lydt", men reservelægen betvivler denne påstand (134). Elses ord har dermed ingen vægt.

Lægerne tror ikke på Else, medmindre hendes udsagn bliver bekræftet af deres egne observationer. Dette fremgår især af episoden med Elses hoste, som reservelægen i første omgang mener blot er et påfund, også selvom frk. Stenberg bekræfter, at Else har hostet en del (48, 53). Først da overlægen selv hører Else hoste, bliver omstændigheden gyldig: „Nu hørte jeg Dem hoste, frue,” sa han med ét og kom ned igjen til Else. „De skal få noget hostesaft” (53). Lægerne nærer en overdreven mistillid til patienterne og antager, at disse vil benytte enhver lejlighed til at narre deres behandlere. Dette ses også, da Else forklarer, hvordan hun og Knut i fællesskab har aftalt, at hun skulle tage sine bøger med til anstalten: „Hum,” sa Hieronimus med en spodsk trækning om den tynde skæglæse mund. „Han tror, jeg lyver,” tænkte Else forbavset" (55). Det hånligt 'hum' gentages flere gange, f.eks. da Else klager over at have hovedpine (123), og da hun hævder, at hendes breve ikke blev åbnet under en tidligere hospitalsindlæggelse: „Hum. Der husker De vist fejl” (173). Den samme holdning til patienterne spores hos overlægen på Sct. Jørgen, der mener, at Else bevidst prøver at føre ham bag lyset: „Og endda vil De bilde mig ind, at De ikke sover,” sa overlægen drillende. „Bilde Dem ind - hvorfor skulde jeg ville bilde Dem noget ind?” spurgte Else krænket. „Nervøse damer tror altid at de ikke sover,” blev overlægen ved" (Skram 1977b: 82). Her ser vi, at Else antages at være upålidelig, ikke blot fordi hun er syg, men også fordi hun er kvinde.

På trods af at Else beskyldes for at lyve, er det Hieronimus, der viser sig at være den egentlige løgner. Under besøget fra Tvede fastholder professoren, at det ikke larmer på afdelingen, og at den, der har støjet mest, er Else (Skram 1977a: 160), hvilket vi som læsere ved ikke er sandt. Hieronimus fører tilmed Else bag lyset ved at lade hende tro, at Knut ikke er interesseret i at se hende (149). Han siger, at han har overbragt Elses brev til Knut og dr. Tvede (147), men vi finder senere ud af, at brevet aldrig har forladt hospitalet (162). Han anklager endda Else for noget, der aldrig har fundet sted: „De har jo brugt at kaste Dem nøgen i gulvet og hyle og vride Dem?” „Aldrig!” [...] „Nå ja, så måske det har vært med klæderne på.” (149). Sidstnævnte passage afslører Hieronimus' blik på Else som forudindtaget, idet det er præget af særlige forventninger til patienterne; ikke mindst de kvindelige af slagsen. Det scenarie, han beskriver, minder i høj grad om et typisk 'hysterisk tilfælde', hvor kvinden har tabt enhver form for selvbeherskelse. Her har vi netop, som Bondevik beskriver det, at gøre med et mandligt blik, der projicerer sine stereotypiske forestillinger over på kvinden.

I den kamp om virkeligheden, der udspiller sig mellem Else og Hieronimus, bliver kvinderne på anstalten Elses støtte. Da Hieronimus beskriver Elses adfærd umiddelbart efter indlæggelsen og prøver at tegne et billede af Else som overdrevent hysterisk, kommer frk. Stenberg hende til hjælp: „Å, det var nu ikke så slemt, hr. professor” [...] „Vist var det slemt. Jeg véd det jo også fra reservelægen.” [...] „Nej, det *var* virkelig ikke så slemt” (57). På samme måde kommer komtesen Else til undsætning, da hun overhører Hieronimus' påstand om, at Else er den mest støjende patient på afdelingen: „Nej, men hvad er han dog for en person!” komtesen kom ind med et næsten ophidset udtryk på sit milde ansigt. „At tænke sig, at han har frækhed nok til at sige, at den, der har gjort mest spektakler, er fru Kant!” (164). Disse episoder bestrider lægernes udsagn og udfordrer lægevidenskabens krav på objektivitet. I romanerne etableres der således en moddiskurs, hvor Else og sygeplejerskernes udtalelser repræsenterer en alternativ virkelighed. I modsætning til lægernes beskyldninger om løgnagtighed står sygeplejerskernes opfattelse af Else som troværdig. Over for Hieronimus' vurdering af Else som forstyrret står kvindernes vurdering af Else som "fornuftig" (117; Skram 1977b: 13); flere af sygeplejerskerne tilstår da også, at de ikke mener, Else har nogen grund til at være indlagt (Skram 1977a: 90, 104; Skram 1977b: 135). Herved bliver den vante forestilling om lægen som sandfærdig og patienten som løgnagtig dekonstrueret.

At kende sin plads

Ovenfor berørte jeg de måder, hvorpå patienterne fratages deres selvstændighed gennem den dehumanisering, infantilisering og virkelighedsbenægtelse, der finder sted i det psykiatriske system. At denne magtudøvelse overhovedet kan finde sted er betinget af personalets og patienters accept af de forskellige roller, de indtager på anstalten.

Anstalten bærer som sagt præg af en tydelig hierarkisk struktur. Hieronimus er øverst. Under ham står reservelægerne; under reservelægerne står sygeplejerskerne. Nederst finder vi de umyndiggjorte patienter. Alle forventes at udvise absolut lydighed mod de personer, der befinder sig højere oppe i hierarkiet. Personalets og patienters accept af tingenes tilstand hviler på deres tiltro til autoriteterne omkring dem. Sygeplejersker, kandidater og reservelæger udfører uden tøven Hieronimus' ordrer og stoler på hans dømmekraft. Overlægens status som øverstbefalende bliver retfærdiggjort med henvisning til hans medicinske profession (63, 172). Også personerne uden for anstalten accepterer lægens autoritet. Selv Knut, som ellers tvivler på Hieronimus' vurdering af Else, bukker under for sin autoritetstro, da to læger i hans omgangskreds forsikrer ham om, at "Hieronimus var en mand, hvis dom i slige sager man ubetinget måtte stole på" (87).

Autoritetstroen er særlig karakteristisk hos sygeplejerskerne på celleafdelingen, der nærer en umådelig ærefrygt for professoren; hans blotte opdukken gør dem "stive og strenge at se til" (58). På trods af, at sygeplejerskerne fatter sympati for Else, hindres solidariteten mellem plejer og patient af pligtfølelsen over for overlægen, og ikke mindst af sygeplejerskernes urokkelige beslutning om at følge reglementet. Else er klar over, at hun ikke kan stole fuldkomment på sine plejere, eftersom deres loyalitet mod overlægen til enhver tid vil overvinde deres medfølelse med hende: "Skulde hun kalde [Frk. Bøhn] ind og betro sig til hende? Fristelsen var et øjeblik stor, men hun overvandt den. Frk. Bøhn vilde føle det som sin skyldighed at fortælle det til professoren. - De var jo så pligtopfyldende disse sygeplejersker" (120).

Sygeplejerskerne har internaliseret hospitalets krav om absolut orden, hvorfor det falder dem utænkeligt at forbyrde sig mod de regler, der eksisterer på stedet. Deres opgave er at sørge for, at patienterne ligeledes disciplineres i overensstemmelse med denne orden. Spørger Else ind til, hvorfor de handler, som de gør, henviser de blot til reglementet (se f.eks. 24, 29, 31); hvis hun beder dem bryde en regel, siger de, at de ikke tør af frygt for professoren (41, 83). Lyhne beskriver, hvordan magten bliver "personliggjort i professorens tilstedeværelse, feticheret i reglementet" (Lyhne 1981: 83). Den egentlige magt hviler således ikke hos overlægen, men består i personalets lydighed mod ham og den orden, han repræsenterer. Dette harmonerer med Bondeviks opfattelse af magtudøvelsen i psykiatrien som værende betinget af et taktisk konstrueret hierarki, der omfatter alle på hospitalet. Magten er ikke noget, Hieronimus besidder, men noget, han opnår i kraft af sin relation til personerne, der omgiver ham. Således er magt noget, der, som det beskrives hos Foucault, bliver mulig i kraft af et særligt netværk af lokale relationer.

Også patienterne bliver på hospitalet mødt med et krav om lydighed. Patienten forventes at acceptere sin status som syg og taknemmeligt underlægge sig lægens behandling. Else nægter at affinde sig med denne placering i hospitalssystemet og bestrider flere gange lægernes vurdering af hendes tilstand. Netop denne form for lydighedsnægtelse destabiliserer magtsystemets hierarkiske struktur. Da Else åbenlyst kritiserer Hieronimus' metoder, chokeres alle på anstalten: "Madonna-Hansen talte forfærdet om sagen. Inde på hendes gang var de aldeles bestyrtet. Aldrig var sligt hændt før" (Skram 1977a: 77). Man fornemmer, hvordan disse klager påvirker sygeplejerskerne omkring Else, der begynder at kritisere forholdene på anstalten. Da en lægekandidat forhører sig om Elses tilstand, udbryder frk. Suenson således indigneret, at "[d]et skulde være en af os, der blev budt det, der bydes fru Kant" (78). Frk. Stenberg betvivler endda Hieronimus' vurdering af Elses tilstand,

men tilføjer derefter forskrækket - som om hun har brudt en uskreven regel - at "det forstår [hun sig] ikke på" (104). I sidste ende tør hun ikke anfægte Hieronimus' lægefaglige autoritet.

Else vender ligeledes op og ned på den herskende orden ved at give ordrer til sygeplejerskerne: "gå nu ned og sig det. Sig, at jeg *fordrer* og *forlanger* at bli sendt hjem" (ibid.) og ved at udfordre professorens sygdomsbegreb for at bruge det mod ham selv (148). Hun nægter at således at acceptere sin rolle og bryder med den typiske patientadfærd. Dette brud indebærer ligeledes et oprør mod den traditionelle kvinderolle. Hvordan kønsroller spiller ind i det magtsystem, som den psykiatriske anstalt udgør, vil være omdrejningspunkt for næste del af analysen.

Et patriarkalsk system

Faderskikkelsen Hieronimus

I specialets indledning nævnte jeg, hvordan opbygningen af den psykiatriske anstalt kan siges at afspejle visse strukturer i det øvrige samfund. Dette synspunkt vil blive uddybet i det følgende afsnit, hvor jeg forsøger at vise, hvordan Elses kamp ikke blot er en kamp mod psykiatrien, men mod et patriarkalsk og autoritært system, der også er til stede uden for hospitalets mure.

Som Lyhne påpeger, indgår personale og patienter i Skrams psykiatromaner i en række relationer, der følger en patriarkalsk familiestruktur (Lyhne 1981: 96). Hieronimus er den strenge faderfigur, hvis ord er lov. Ved hans side står sygeplejerskerne som de omsorgsfulde mødre, der irettesætter deres 'børn', patienterne. Else presses ind i hospitalets familiestruktur i det øjeblik, hun lader sig indlægge på anstalten. Vi har tidligere set, hvordan Else begynder at lystre sygeplejerskerne, idet hun ubevidst indtager rollen som et lydigt barn. Fra tid til anden påtager hun sig endda rollen som kærligt belærende storesøster og opdrager på sine medpatienter: "„Vær god og tålmodig,“ vedblev Else" (74), "„De véd jo, De må spise,“ sa Else og klappede [fru Fogs] gustne pande" (129). Hun reproducerer hermed plejernes diskurs.

Infantiliseringen kan siges at aktivere bestemte adfærdsmønstre hos patienten. Dette ses eksempelvis, når sygeplejerskernes irettesættelser giver Else dårlig samvittighed, og når deres moderlige opførsel får hende til at regredere til et mere barnligt stadie: "Else havde lyst til at slå armene om frk. Hansens hals og be hende bli der hele natten. Hendes milde ansigt og varsomme måde gjorde så godt" (35). Infantiliseringen er effektiv, netop fordi den trækker på en socialisering, der, for Elses vedkommende, allerede er indlært.

På trods af at Else fra tid til anden glider ind i rollen som barn, gør hun samtidig oprør mod denne position. Hendes klager over den umyndiggørelse, der finder sted på anstalten, bliver dog sjældent hørt. Henvender hun sig til personalet, får hun enten at vide, at hun skal falde til ro, eller at hun bør påskønne den omsorg, hun modtager: "[Thorgren] klapped leende Else på kinden. „Tænk, hvor godt patienterne har det her, blir plejet og passet i alle retninger" (74), "De har det jo godt, som De har det. Hvad andet kan De forlange?" (110; se også Skram 1977b: 44, 46-47, 55, 97).

Barnliggørelsen af de kvindelige patienter kan siges at mime den barnliggørelse af kvinden, der finder sted i den borgerlige familie og det borgerlige ægteskab; også i disse institutioner er kvinden absolut afhængig af deres forsørger (manden). Else, der - ganske atypisk for tiden - er vant til at være selvforsørgende, kan ikke acceptere denne situation.

Eftersom Else føler sig krænket over den umyndiggørelse, hun udsættes for på anstalten, retter hun sin kritik mod stedets øverste myndighed, Hieronimus. Hermed forbryder hun sig mod en orden, der kan siges at være særlig patriarkalsk. Ved at kritisere Hieronimus overskrider hun grænserne for både den typiske patient- og kvinderolle. Klagerne får hende, i sygeplejerskerne og lægernes optik, til at fremstå som et uopdraget barn. Hieronimus erklærer vredt, at hun bør lære noget selvdisciplin (77), mens Frk. Stenberg ser på hende med en "forskrækket bebrejdende" mine (ibid.). Hvis Else er et barn i psykiatriens pseudofamilie, er Hieronimus "den faderfigur, hvis kærlighedstab medfører forfærdende konsekvenser" (Lyhne 1981: 96). Sygeplejerskerne opfordrer hende straks efter skænderiet med Hieronimus til at ydmyge sig for professoren, så den oprindelige magtbalance kan blive genoprettet; dette inkluderer ikke blot relationen mellem læge og patient, men også relationen mellem mand og kvinde. Else nægter dog at gøre dette, og forholdet mellem hende og Hieronimus forbliver således anstrengt.

Elses ulydighed chokerer sygeplejerskerne, der - som velopdragne, passive kvinder - aldrig kunne drømme om at modsætte sig professoren. Deres lydighed mod den patriarkalske autoritet, som Hieronimus udgør, er så tæt indvævet i deres personlighedsstruktur, at de skælver blot ved tanken om at vække professorens mishag. På Elses spørgsmål om, hvorvidt Frk. Suenson holder af professoren, svarer sygeplejersken således:

Jeg har sådan en umådelig respekt for ham, ja ærefrygt [...] Nej, men han er så stræng, å så stræng, så stræng. Jeg skjælver af angst, når han viser sig på gangen, ja, jeg skjælver en hel time i forvejen, for jeg er så bange for, at alt ikke er, som det skal være [...] Han ser alt. Hvis jeg havde et hul på spidsen af strømpefoden, er jeg vis på, han kunde se det tværs gjennem skoen (Skram 1977a: 66).

Hieronimus ophøjes i frk. Suensons optik til en nærmest guddommelig skikkelse i kraft af hans altgennemskuende egenskaber. Således sammenlignes overlægen med endnu en faderfigur, nemlig selveste *Gudfader*. For sygeplejerskerne er Hieronimus da også almægtig: "Jeg har aldrig oplevet, at det, som professoren *vil*, ikke sker" (170). Parallellerne mellem Hieronimus og Gud er næppe tilfældige; religionen er, ligesom psykiatrien, et system, der forlanger individets fuldkomne underkastelse. Else taler da også om at bøje sig for Hieronimus "som når den troende for guds ansigt hengivent bøjer sig for hans vilje" (97). Da dr. Vibe bemærker, at Else nok skal begynde at tænke på noget andet end Hieronimus på et tidspunkt, svarer hun: "Ja, med guds hjælp [...]" Forresten, vist ikke så længe jeg sidder her. Det er jo *hans* værk at jeg er her" (Skram 1977b: 36). Hieronimus er, som den kristne gud, en skikkelse, der kan være både straffende og gavmild, og hans patienter er fuldkommen overladt til hans skiftende sindsstemninger. Hvis Hieronimus er Gud, er sygeplejerskerne de troende, der blindt lystre hans morallov (*reglementet*). Else er kætteren, der nægter at bekende sig til religionen, idet hun afviser overlægens krav på guddommelighed.

Ud over Gud- og familiefader sammenlignes Hieronimus med autoritetsfigurer som præst (83), majestæt (59), skolemester (152) og ægtemand⁹. Elses oprør mod Hieronimus er derfor ikke blot et oprør mod psykiatrien, men et oprør mod samfundets faderbilleder i en bredere forstand. At Elses antipati, som vi senere skal se, så let forskydes fra Knut til Hieronimus skyldes lighedstrækkene mellem ægteskabet og psykiatrien som institution. Både ægteskabet og psykiatrien gennemsyres af en patriarkalsk ideologi, der kræver kvindens absolutte lydighed mod, og afhængighed af, manden. Ved at nægte at underkaste sig Hieronimus udfordrer Else således mere end blot magtforholdene i psykiatrien; hun ryster hele den patriarkalske samfundsstruktur, der forlanger, at kvinden uden den mindste protest accepterer sin status som umyndig, føjelig og undertrykt.

Else indser ikke selv den kønnede dimension i sit oprør mod Hieronimus, men omtaler blot sin foragt for den menneskelige autoritetstro: "Autoritetstroen som i alle århundreder havde bragt menneskene til at tro på og bøje sig for det ene menneske. Det ene menneske, som havde menneskeforagtlig frækhed nok til at optræde som den, der førte an og vidste besked" (75). Individet er, som Else beskriver det, disciplineret til at underkaste sig den, der påberåber sig retten til at herske over det. Denne længsel efter at lystre kan siges at være særligt udpræget hos kvinder,

⁹ Som beskrevet i forrige afsnit fungerer Hieronimus på mange måder som en stedfortræder for Knut. I *På Sct. Jørgen* bliver parallellerne mellem Knut og professoren endnu mere eksplicite. Else afviser f.eks. den nye overlæges tilbud om at hilse ægtemanden, men tilføjer: "Skulde De derimod træffe min elskede Hieronimus [...] så må De endelig hilse ham på det hjærteligste." (Skram 1977b: 72).

der, som Stuart Mill formulerer det, netop har mandens velbehag som en 'polarstjerne' i deres opdragelse. Flere steder fornemmer man da også, at Elses patriarkalske socialisering besværliggør hendes oprør. Hun forsøger i perioder at være en 'artig' patient og længes efter at "knægte sig selv til fuldkommen underkastelse, bli stille i lidelsen, stille" (97). Plaget af hallucinationer fremnumler hun et fortvivlet løfte om at "være stille og snil. Aldrig fuske i regning på skolen, aldrig mere" (100). Man sporer stærke masochistiske tilbøjeligheder i Elses ønske om at underkaste sig: "Ikke alle mennesker havde evne til at lide således, at lidelsen blev til en vellyst. Det havde hun" (97). Som modsætning til Elses ønske om at knægte sit sind står hendes opfattelse af Hieronimus' sadisme: "„Skal jeg være her inat igjen?“ spurgte Else [...] „Tja-a,“ han sa det „tja-a“ bredt og fedt, som var det ham en legemlig nydelse at sige det" (76), "Dette „hja“, udtalt på denne skånselløst glade måde virked om et piskeslag", "Det var igjen dette fede velbehagelig i Hieronimus' stemme, der for Else satte ham i klasse med en bøddel, som frydes ved sin gjerning" (150). Hieronimus' sadistiske adfærd kan siges at kalde på bestemte reaktioner hos Else, der må gennem en opslidende kamp for at bryde med mekanismer, der er dybt rodfæstet i hendes personlighed. Hun er, grundet sin opdragelse, vant til at bøje sig for mandlige autoriteter, og Hieronimus' magt over hende hviler på netop denne disciplinering.

På trods af at Else er opdraget til at lystre de autoritære skikkelser, der omgiver hende, føler hun ligeledes en fryd ved at forarge. I bogens indledende kapitel hører vi, hvordan hun engang "havde vakt denne *dejlige forbitrelse* hos de „pene“ i publikum" (5, min kursivering). Hendes rebelske tendenser vinder da også med tiden over hendes ønske om at underkaste sig, og det er - paradoksalt nok - modstanden fra en autoritet, der gør det muligt for Else at mobilisere den psykiske energi til at udholde opholdet på kommunehospitalet. Hermed ser vi, hvordan magtudøvelse altid vil avle modstand; for jo flere uretfærdigheder, Else udsættes for, jo mere udtalt bliver hendes beslutning om at nå ud af hospitalssystemet for at drage Hieronimus til ansvar.

Vrede som symptom

Jeg nævnte tidligere, hvordan lægens magt bestod i dennes ubestridte ret til at definere, hvorvidt patientens virkelighedsbillede var gyldigt eller ej. I forlængelse heraf må også nævnes lægens ret til at vurdere, hvad der tæller som symptom, og hvilken sygdom dette symptom indikerer. Under Elses ophold på celleafdelingen og på Sct. Jørgen gør de mandlige læger gang på gang Elses vrede til et sygdomstegn. Dette kan siges at afspejle bestemte forestillinger om køn.

I begge romaner, men særligt *Professor Hieronimus*, ser vi, hvordan Elses protester over den behandling, hun udsættes for, anses for at være et bevis på hendes sindssyge. Else nægter i første omgang at tro, at dette er tilfældet: "Det var umuligt, at reservelægen kunde tyde hendes så berettigede klager som et tegn på sindsforvirring" (65). Men det er netop sådan, det forholder sig. Også sygeplejerskerne forklarer, hvordan det at ytre sin utilfredshed er synonymt med at være syg: "Her nytter det ikke at klage. Det blir bare værre endda" (44). Lægerne forstår Elses klager som et sygdomstegn, og hun bør derfor, som Hieronimus tilråder, "lægge an på at tøjle [sit] sind" (173).

Ved læsningen af romanerne bliver det i mellemtiden tydeligt, at det er en specifik følelse, Hieronimus vil have Else til at tøjle, nemlig *vrede*. Else overskrider med sine indignerede protester grænserne for passende kvindelig adfærd. Eftersom lægernes normalitetsbegreb ikke omfatter aggressive kvinder, tolkes dette brud med feminitet som et udtryk for sygdom. Således ser vi, hvordan lægernes sygdomsforståelser er påvirket af stereotype forestillinger om køn.

Som nævnt i opgavens teori afsnit indebærer det at være feminin en overvejende passivitet. At være 'kvindelig' betyder således, i traditionel forstand, at lægge bånd på sig selv, både hvad angår ytringer og kropssprog. Netop dette gør Else ikke. Hun klager over hospitalsforholdene, og til disse klager knytter sig ofte voldsomme, fysiske udtryk: hun taler højlydt; rejser sig ofte op i sengen under sine protester (76, 89); hendes ansigt dirrer af ophidselse (63); hun sender Hieronimus et "tirrende smil" (135). Hieronimus erklærer, at hendes sygdom består i ikke at kunne beherske sig (77), og bag denne udtalelse fornemmer vi den samme sygdomsforståelse, som gør sig gældende ved hysteriet¹⁰. Hysteriske kvinder er kvinder uden selvbeherskelse; kvinder, hvis kroppe gør oprør mod de stereotype forestillinger om køn. Else tolkes som hysterisk, fordi hun bryder med enhver forestilling om føjelig feminitet. For at hun i lægernes øjne kan blive rask, må hun derfor først og fremmest lære at forholde sig underdanigt: "„De må i det hele taget lære at subordinere Dem,“ fortsatte Hieronimus i tilrettevisende tone" (55). Else nægter dog at underkaste sig, og hendes modstand mod hospitalets rutiner bekræfter blot lægernes opfattelse af, at hun har mistet forstanden. Da hun nægter at tage sin sovemikstur, erklærer reservelægen, at hun er "rent forstyrret" (48). Når hun "[giver] sin forbitrelse luft", konkluderer han, at hun blot bliver værre og værre (76). Hun får at vide, at hun bør tage det roligt (34), ikke være så ilter (62) og ophøre med at bruge stærke udtryk (160). Som læsere ved vi, at Elses klager er berettigede, og lægernes stempling af hende som sindssyg fremstår derfor som et middel til at underminere hendes protester. Diagnosen bliver

¹⁰Else diagnosticeres ikke direkte som hysteriker, men reservelægen bruger denne betegnelse om hende (62).

således et magtredskab, idet lægerne med diagnosen kan patologisere individer, der ikke udviser korrekt kønnet adfærd.

I *På Sct. Jørgen* er det en bestemt form for vrede, der bruges til at bekræfte Elses sindssygdом, nemlig hendes vrede mod mænd. Overlægen nævner flere gange, at han anser hendes vrede mod Knut og Hieronimus som et udtryk for, at hun stadig ikke er rask (Skram 1977b: 98, 105, 109). Også de andre patienter vurderes ud fra denne målestok. Overlægen beskriver f.eks., hvordan frk. Hall "er vred [...] Mest på mig [...]. Det er hendes sygdom" (32). I en verden, hvor kvinder forventes at udvise absolut hengivenhed over for mænd, bliver deres vrede mod det modsatte køn således det tydeligste tegn på deres sygdom.

Abnorme kvinder

På hospitalerne møder vi ikke kun vrede kvinder, men også kvinder, der er afviger fra samfundets normer i anden forstand. Mødet med disse patienter er i første omgang et chok for Else. Kvinderne omkring hende udtrykker sig uhæmmet, fysisk såvel som verbalt. De er støjende og kropsligt udfarende og bryder på alle måder med samtidens passive kvindeideal. Frk. Hall skrider hele natten (29); Madam From bander og er voldelig (Skram 1977a: 159); fru Syverts og fru Henderson er fysisk nærgående (68, Skram 1977b: 49). Også en afvigende kvindelig seksualitet kommer til udtryk på anstalten. Hos fru Syverts sporer man en stærk interesse for det seksuelle; hun beretter med "lysten" stemme om sine mange bejlere (Skram 1977a: 127) og blinker skælmsk til Else ved spørgsmålet om de mandlige lægers anstændighed (93). I *På Sct. Jørgen* har forholdet mellem patienterne lesbiske undertoner, som det f.eks. fremgår af frk. Halls kærlighedsdigt til Else (Skram 1977b: 88-89) og frk. Thomsen, der kigger ind ad nøglehullet til Elses celle (53). Det, der holdes indespærret bag hospitalets mure, er, i overensstemmelse med Bondeviks tanker, en tvetydig eller *abnorm* kvindelighed. Selvom der ikke efterlades megen tvivl om, at de fleste af patienterne rent faktisk er syge, ville mænd, der udviste samme adfærd, næppe blive spærret inde.

Anstalterne, der beskrives i *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*, rummer en kvindelig anderledeshed, en Anden, og har hermed den samme ekskluderende funktion, som beskrives hos Foucault. Sindssygeanstalterne kan forstås som et sted, hvor kvinder, der er mere maskuline end feminine, holdes indespærret, fordi deres opførsel destabiliserer konservative diskurser om køn. Kvinder, der udviser maskulin adfærd, udfordrer opfattelsen af maskulinitet som udelukkende knyttet til mandekroppen og truer hermed 'logikken' i det binære kønssystem. Ved at stemple disse

individer som syge elimineres denne trussel øjeblikkeligt, og den udbredte forestilling om kønnene som hinandens absolutte modsætninger kan bevares.

Jeg finder Elses 'anderledeshed' særlig interessant. Else er afvigende, fordi hun er et skabende subjekt. Hendes profession som kunstner anfægter en bestemt patriarkalsk sandhed: idéen om, at skaberkraft ene og alene er forbeholdt manden. Hieronimus tolker da også Elses kunstneriske produktion som "et absolut bevis for, at [hun] er abnorm" (149). Det er værd at bemærke, at Else, da hun bliver frataget sine personlige ejendele, også berøves sine bøger og sine skitser; objekter forbundet med intellektuel og kreativ udfoldelse. De ting, hun senere får tilbage, er ting, der associeres med femininitet: spejl, parfumeflakon, hækletøj (126). Else forsikrer sig kort efter sin indlæggelse på celleafdelingen om, at det ikke er en "en opdragelsesanstalt hun [er] kommen ind på" (46), men afdelingen kan netop siges at fungere som en opdragelsesanstalt, hvor der praktiseres en særlig kønnet disciplinering. Afvigende kvinder skal lære at 'subordinere sig'; de skal, med andre ord, lære at optræde mere feminint - være medgørlige, udvise taknemmelighed, ydmyge sig for lægerne og acceptere den totale umyndiggørelse, de udsættes for i hospitalssystemet.

Den selvopfyldende profeti

I analysens indledende afsnit nævnte jeg, at spørgsmålet om, hvorvidt Else er syg eller ej, i princippet er irrelevant, eftersom det blik, hun mødes med på anstalterne, antager, at hun er det. Vi ser i *Professor Hieronimus*, hvordan denne omstændighed har afgørende betydning for Elses psykiske helbred. Fordi hun behandles som en gal, *er* hun rent faktisk ved at miste forstanden. Hieronimus' vurdering af hende som gal er dermed tæt på at blive en selvopfyldende profeti.

Else oplever efter sin indlæggelse, at forholdene på celleafdelingen blot er med til at forværre hendes tilstand. På afdelingen lever hun, som hun formulerer det, "i et helvede, der må gøre det sundeste menneske vanvittig" (105). Hun ønsker at hvile sig, men larmen fra de andre patienter holder hende vågen nat efter nat og gør det umuligt for hende at sove. Søvn manglen får hende til at hallucinere (se f.eks. 71, 97-99, 101, 116), og Else fornemmer, hvordan hun i sin afkræftede tilstand er ved at blive gal: "„Du blir altså vanvittig,” sa Else til sig selv [...] „Så snart Thorgren ikke er her, *er* Du vanvittig”" (102). Else har det flere gange, som om hun befinder sig i en brønd: "Hun følte det, som lå hun dybt nede på bunden af en brønd, over hvilken der kunne lægges låg hvad øjeblik som helst" (63); "Gudskelov, nu havde hun hodet oppe over brøndkanten" (64). Kampen for ikke at synke ned i brønden bliver et billede på Elses kamp for at bevare forstanden. I sin udmattelse er hun en kort overgang ved at opgive og lade vanviddet få overtaget: "Hun gav sig over. Lod sig stille

glide ned på bunden af brønden med de grønskede vægge. Det var unyttigt at kjæmpe. Overmagten var for stor" (84). Vanviddets komme understreges også ved det gullige skær, der lægger sig over hendes ansigt (ibid.). I romanernes univers konnoterer den gule farve galskab. Den er på bordene og stolene på hospitalsgangen (26), på skabet i Elses første værelse (28), på læsehæfterne, reservelægen har med til Else (131) samt på fru Fogs "mumieansigt" (29) og er med til at stigmatisere patienterne.

Stilistisk set markeres vanviddet ved en hyppig brug af tankestreger, der understreger tabet af sammenhæng: "Else rejste sig heftig i sengen og strakte armene ud efter kisten. - - Men der var jo ingen kiste - - Og ingen frakkeklædte skikkelser -. Nej naturligvis, hun lå jo her på hospitalet - eller var det deroppe mellem fjældene?" (102). Tankestregerne er desuden med til at understrege Elses voksende fortvivlelse: "Å den arme, arme Kirsten - Jeg bér Dig om tilgivelse, om tilgivelse - -" (7), "- - - Å, dette træk ved munden, dette forfærdelige, opsætsige træk ved munden - - !" (11), "Søde dejlige Tage min, sus ikke bort igen - sus ikke bort igen -" (100). En nat, hvor larmen fra deliristerne er særlig intens, anvendes opremsninger for at tydeliggøre, hvordan Else overvældes af lydene omkring hende. Man fornemmer, hvordan hun knap er i stand til at rumme de voldsomme indtryk: "flere brøl af mange forskellige røster ledsaget af dundrende slag, af skjærende skrig og af øresønderrivende skjælden og smælden. Det var som gøen af rasende hunde, som brøl af okser, som hanegal, som uglers tuden" (99).

At Elses psyke er spændt til bristepunktet understreges også i *Professor Hieronimus'* fremstillingsform. Gennem det meste af romanen berettes alt, hvad Else oplever. Først i kapitel 12 gøres der brug af den iterative form: "Dagene gik og nätterne gik" (122). Ved at berette alt, hvad der sker, forstærkes fornemmelsen af, at Else aldrig får hvile. Fremstillingsformen er desuden med til at understrege, at hver enkelt begivenhed opleves "som en ny, unik krenkelse" for Elses vedkommende (Aaslestad 2009: 56).

I *Professor Hieronimus* tegnes der et billede af sindssygeanstalten som et sted, der ikke kurerer, men derimod forværrer de indlagtes tilstand. Omgivet af brølene fra de gale må Else "ta [sig] sammen med al [sin] kraft [...] for ikke at gi [sig] til hyle og tude omkap med [dem]" (62). Samme oplevelse har fru Syverts: "når de andre begynder, så må jeg også" (92). Også komtessen oplever at blive mere nervøs af at opholde sig på anstalten (109). Når Else forsøger at påpege, hvordan uroen påvirker hende og hendes medpatienter, tolkes hendes kritik blot som endnu et udtryk for hendes sindssyge. Hun har dermed ingen mulighed for at undslippe det galskabs-mærkat, der er blevet hende påklistret.

Normaliteten til forhandling

Flere gange i psykiatriromanerne reflekterer Else over, hvad det vil sige at være gal. I *På Sct. Jørgen* bliver temaet om, hvad der er galt og normalt, for alvor tydeligt, og Else begynder at kritisere det snævre normalitetsbegreb, der hersker inden for psykiatrien.

Elses refleksioner starter allerede under en af hendes sidste samtaler med Hieronimus. Da professoren kalder hende sindssyg, svarer Else, at "[h]os de fleste mennesker kan man vel finde et eller andet, der, når det endelig skal være, kan stemples som sindssyge" (148). Den samme tanke gør hun sig under opholdet på Sct. Jørgen: "Man kunde jo glat væk kalde hinandens særegenheder og mere eller mindre brydsomme ejendommeligheder for sindssyge. Hvem kunde hindre det?" (Skram 1977b: 53). Else har på daværende tidspunkt indset det magtmisbrug, sygdomsdiagnosen muliggør. Som hun siger, står det lægen frit for at tolke alt, hvad hun gør, som et bevis på hendes sindssyge (110). Lægens magt ligger i retten til at afgøre, hvad der tæller som et symptom, og hvad der ikke gør. Han har, med andre ord, monopol på sandheden, og dette monopol ønsker Else at bryde.

I *På Sct. Jørgen* når Else til den konklusion, at der er forskel på at være unormal og at være decideret sindssyg. Hun skelner mellem personer, der afviger blot en smule fra normen, og "de rigtige gale, de som var farlig for den offentlige sikkerhed, og for næstens liv og lemmer" (54). Her defineres sindssygdom som en tilstand, hvor man har tabt forstanden i en sådan grad, at man er til fare for andre mennesker. Denne forståelse af sindssyge kommer også til udtryk i *Professor Hieronimus*, hvor Else erklærer, at hun ikke er sindssyg "på den måde, at det er nødvendigt eller rigtigt at indespærre [hende], når [hun] ikke selv vil" (162).

Man fornemmer, at der er sket en indsnævring af normalitetsbegrebet under Hieronimus' tid som overlæge. Som den gamle kone, der følger Else til Sct. Jørgen, forklarer, var "[den overlæge] vi havde før Hieronimus [...] nu så mild igjen. Han slap dem ud, bare slap dem ud, når de da ikke var aldeles flyvende gale. Og jeg har ikke hørt, at der kom noget slemmere ud af det. Nej såmæn" (Skram 1977b: 18). Her ser vi, hvordan forståelsen af sindssygdom har varieret gennem tiden; normalitet er, med andre ord, et flydende begreb. Opfattelsen af, hvad der er normalt og unormalt, er ikke fasttømret, men påvirkes løbende af de dominerende diskurser, herunder også diskurserne om køn. Dette fremgår også af Elses diskussion med overlægen på Sct. Jørgen: "„De skal ikke få mig indbildt at De, som har en så mangeårig erfaring som sindssygelæge [...] ikke véd, aldeles bestemt véd, at jeg ikke er sindssyg.“ „Det kommer s'gu an på hvad man forstår ved ordet”" (134).

Elses kritik af psykiatriens normalitetsbegreb kommer til også til udtryk ved, at hun begynder at diagnosticere Hieronimus. Hieronimus har tidligere brugt den interesse for det abnorme, der præger hendes billeder, som et symptom på hendes sindssyge, men som Else påpeger: "Var det da ikke professorens interesse for det abnorme, som havde skabt hans autoritet og stillet ham på samme plads?" (Skram 1977a: 148-149). Senere når hun frem til at, hvis Hieronimus skulle "måle sig selv med den alen, han bruger til andre", ville han sikkert også selv være havnet på en sindssygeanstalt (Skram 1977b: 98). Her ser vi, hvordan Else sætter sig i rollen som iagttagere og retter det medicinske blik mod Hieronimus, hvorved hun afviser lægens ret til at dømme og betragte. Rønning fremhæver, hvordan Else vender om på subjekt-objekt relationen mellem læge og patient, idet hun tager "Hieronimus som objekt, først for sine egne tanker, siden for det, hun skal skrive, og dermed reetablerer [...] sin egen subjektstatus" (Rønning 1984: 285).

Traumerne bearbejdes

Fragmenteret kvindelighed

"Å gud nej - hun fik det ikke til - - hun *fik* det ikke til!" (Skram 1977a: 5). Sådan lyder Elses fortvivlede tanker, da hun i begyndelsen af *Professor Hieronimus* forsøger at mane sine indre visioner frem på lærredet for an sig. De indledende ord vidner dog om langt mere end en simpel utilfredshed med egne kunstneriske evner. I dette afsnit vil jeg demonstrere, hvordan den kreative krise, vi præsenteres for ved romanens start, vidner om en række dybereliggende konflikter i Elses sind.

For at opnå en større forståelse for Elses fortvivlede tilstand må vi først og fremmest spørge, hvori hendes frustrationer består. Allerede i navnet Else Kant (Else *can't*) spores følelsen af utilstrækkelighed som et grundtræk ved Elses karakter. Lyhne kobler efternavnet til Elses oplevelse af ikke at kunne tilfredsstille sin seksualitet (Lyhne 1981: 90), men Elses oplevelse af utilstrækkelighed omfatter mere end blot det seksuelle. Hun er utilfreds med kvaliteten af sin kunst, idet hendes malerier aldrig bliver, som de 'bør' være. Også i familielivet føler hun sig utilstrækkelig, eftersom hun ikke formår at forene rollen som mor og hustru med rollen som kunstner. Opholder hun sig i atelieret, plages hun ved tanken om, at hun forsømmer barn, mand og hjem. Når hun tager sig af de huslige gøremål, kan hun imidlertid ikke tænke på andet end at male. Således lider hun af en kronisk dårlig samvittighed over for sine kære og over for sit kunstneriske arbejde. Splittelsen mellem kvinde- og kunstnerrollen markerer sig rent fysisk i fornemmelsen af, at hendes hoved er

ved at dele sig i to: "Å gud, disse rykninger, der ligesom kløved hodet i to dele" (7). Den bestandige vekslen mellem karrieren som kunstner og rollen som husmor dræner Else for energi. Hendes udmattelse forværres af en nervøs hoste, der gør det umuligt for hende at sove. I sin svækkede tilstand overvejer hun selvmord som en udvej: "Det var umoralsk at bli ved med at leve, når man intetsomhelst duede til, når man vidste med sig selv, at man kun var til byrde og plage" (8). Da Knut afbryder hendes selvmordsforsøg, bliver de enige om, at hun skal lade sig indlægge på hospitalet, så hun kan få den ro, hun har brug for. Else mener selv, det vil gøre hende godt at komme bort hjemmefra, især fordi hun hermed slipper for at se på det maleri, hun har arbejdet på så længe, og som volder hende store kvaler.

Netop i Elses fiksering på sit ufærdige billede, 'livsangstens symbol', antydes endnu en indre konflikt. Else formår ikke at male det, hun ønsker at male. Det, der skulle forestille at være livsangstens symbol, bliver blot "[en] stakkels tomsing af en fyr med påklistrede, sorte vinger - en maskeradefigur" (5). Der hersker således en uoverensstemmelse mellem hendes indre og ydre billeder: "Ha klart og levende i sig, hvordan det *skulde* være og så - -" (6). Busk-Jensen kobler kløften mellem ideal og realitet til en splittelse i de borgerlige kvinders selvforståelse, som "er spaltet i de idealbilleder, deres drømme og fantasier fastholder, det de *vil* føle og *vil* udtrykke, og i deres virkelige erfaringer, det de faktisk *gør* og *magter* at udtrykke" (Busk-Jensen 1986: 73). De romantiske forestillinger, der brister i mødet med virkeligheden, er et tema i flere af Skrams romaner, bl.a. *Foraadt*, og netop desillusioneringen over tingenes konkrete tilstand kan siges at være Elses egentlige problem. Hun kan ikke leve op rollen som intimsfærens engel, og, som vi senere skal se, formår relationen til Knut ikke at tilfredsstille hende tilstrækkeligt.

Oplevelsen af, at ideal og virkelighed ikke lader sig forene, er et traume for Else, hvis konflikt harmonerer med Gilbert og Gubars overvejelser om fragmenteret kvindelighed. Else har delvist gjort op med den passive kvinderolle i kraft af sin profession som selvstændig kunstner. Hun føler dog stadig, at hun i hengivelsen til sit arbejde svigter Knut og Tage, hvorfor hendes forhold til kunstnerrollen er ambivalent. At male beskrives på intet tidspunkt som noget hun gør, fordi hun finder det behageligt; det er snarere noget, hun gør som følge af et nærmest tvingende behov: "Hun måtte holde på. *Måtte*" (Skram 1977a: 10). Den angst, Else føler over sin splittede livssituation, får gennem malearbejdet ydre form. Afbildningen af livsangstens symbol kan således betragtes som et terapeutisk projekt. Maleriet er, som Hieronimus formulerer det, hendes forsøg på "at gjengi [sit] eget sjæleliv" (149). Else ønsker at projicere sin indre konflikt ud på lærredet for herigennem at bearbejde den. Hendes skuffelse og vrede over de tomme idealer manifesterer sig i et motiv, der - i

de øjeblikke hun har energi nok til at male - har noget dæmonisk over sig: "Å, dette træk ved munden, dette forfærdelige, opsætsige træk ved munden - - !" Hun skyggede med hånden for øjnene og så på, hvad hun havde malt. Nu havde hun fået det til ren mumiemaske" (11). Motivet gør oprør, præcis ligesom Elses indre. Da hun fjernes fra maleriet, håber hun, at hun endelig kan få fred i sindet, men netop det modsatte viser sig at ske.

Det lykkes ikke Else at flygte fra sine indestængte aggressioner ved at lade sig indlægge på hospitalet. Sygeplejerskerne og patienterne, som hun møder på stedet, er tværtimod med til at legemliggøre hendes indre konflikt, idet stedet kun tillader to kvinderoller: den moderlige eller den monstrøse. De dydige sygeplejersker udgør den absolutte modsætning til de gale kvinder, der er fuldkommen uden hæmninger. Frk. Hansens yndige "madonnaansigt" (35) står i kontrast til Fru Fogs gustne mumieansigt, hvis livløse grimasse og pludseligt "skrigende blik" (156) griber tilbage til motivet på Elses ufuldendte maleri. De gale kvinder sønderriver billedet af den føjelige kvindelighed og raser mod dem, der ønsker at holde dem indespærret. Frk. Halls natlige udbrud runger gennem afdelingen som et ekko af Elses forbudte tanker: "you damned pigs and beasts and robbers and rascals [...] I wish to see you hanged and burned!", "I tell you, I will murder you all!" (Skram 1977b: 29, 67). Det er således i mødet med de kvindelige patienter, at Else formår at give "[sine] fortrængte forestillinger om et eksplosivt kaos bag kvinderollens maske" form (Busk-Jensen 2009a: 175). Else får under opholdet bearbejdet den indre konflikt, der har givet anledning til hendes genstridige malerier. Efter overførslen til Sct. Jørgen hjem søges hun ikke længere af forestillingerne om en spaltet kvindelighed, men vil i stedet skrive om Hieronimus: "jeg skal skrive om Hieronimus, når jeg engang slipper herfra [...] Ja, De kan *tro*, jeg skal skrive" (Skram 1977b: 34). Hun har genvundet sin kreative energi og ønsker at kritisere det indsnævrede normalitetsbegreb, der hersker i psykiatrien og, i forlængelse heraf, et rigtigt kønsrollesystem, der kun stiller to roller til rådighed for kvinden: engel eller monster.

På anstalten kan Else som nævnt spejle sine indre konflikter i det ydre. Dette gælder ligeledes hendes oplevelse af at være indespærret. Flere gange ytrer hun, at afdelingen, med dens celler, låste døre og tilskoddede vinduer, minder hende om et fængsel (Skram 1977a: 49, 81, 87). Fornemmelsen af at være fanget understreges ligeledes af episoder, hvor Else har svært ved at få luft. I en af sine hallucinationer ligger hun således i sin celle med en kæmpesten hvilende på brystet (99); senere tynges hun af liget af selvmordersken, der "var gledet hen på hendes bryst, og lå nu kvælende over hende" (118). Både lig og sten symboliserer det pres, Else lever under. Kvælningsfornemmelsen kobles implicit til Knut og Tage, idet savnet efter disse opleves "som en

kvælende byrde over brystet. Hun kunde vanskelig ånde" (37), "Det var, som om Knut og Tage begge to lå usynlig på hendes bryst og knuged hende sønder og sammen" (44). Parallellerne indikerer, at familielivet er ved at 'kvæle' Else, og at forholdet til mand og barn er en belastning snarere end en kilde til lykke.

Fortvivlelsen over de hæmmede udfoldelsesmuligheder, kvinderollen indebærer, understreges også ved, at Else i en vrangforestilling er lagt i lænker. Liggende søvnløs i sin celle observerer hun, hvordan "tunge lænker" omslutter hendes arme og ben (99). Lænkerne symboliserer hendes fastlåste tilstand og peger samtidig tilbage mod en tidligere hallucination, hvori Else ser patienter ligge fanget i deres senge, mens de "med hjerteskrærende stemmer [beder] om, at de stramme tæpper skulde løses" (19).

I sit kunstneriske arbejde er Else kortvarigt befriet for femininitetens lænker. Dette brud med den kvindelige kønsrolle er dog langt fra uproblematisk, da Elses nærer en stor frygt for at forbryde sig mod samfundets kønsnormer og være 'ukvindelig'. Denne frygt spores i hendes rædselsslagne reaktion på fru Syverts anklager om, at hun skulle være en mand: "„De er en mand,“ hvisked [Fru Syverts] gennem de hvide sammenbidte tænder. „Lad mig komme ned til Dem! Tror De ikke, jeg sér, De er en mand?“ Else rejste sig forfærdet overende, og søgte at støde hende bort" (68). Samme frygt kommer til udtryk, da hun senere informeres om, at hun bader i samme kar som mændene på anstalten. Særligt græmmes hun ved tanken om at dele kar med en mand, der - under påskud af at være kvinde - har været indlagt på samme afdeling som hun: "Hun, Konradi Schøller, som kvalte Gutten, har altså også badet i dette samme kar [...] "Opdaged De så ikke, at hun var en mand?" (155). Lyhne kobler badescenen til Elses skrøbelige kønsidentitet (Lyhne 1981: 98); en læsning, jeg finder højst overbevisende. Schøller vækker Elses afsky, netop fordi han repræsenterer hendes indre følelse af at være en mand i forklædning. Fru Syverts anklage sætter ord på denne ubevidste frygt, hvorfor Else reagerer så voldsomt, som hun gør. Da medpatienten har forladt cellen, ligger Else rystende på sengen og har det atter, som om hendes hoved er ved at flække midt over: "Heftige rykninger i nakken trak liksom baghodet i folder [...] og inden bag panden trykked det på, og trykked på" (Skram 1977a: 69). Else føler, hun er ved at blive delt i to, idet hun må vælge mellem de to roller, samfundet stiller hende til rådighed: rollen som kvinde, i form af mor og hustru, eller rollen som mand, i form af hendes skabende profession. Fornemmelsen af at blive delt i to kombineres med den tidligere omtalte kvælningsfornemmelse, der understreger forestillingen om, at de begrænsede valgmuligheder er ved at tage livet af hende: "Og så sled og rev det i brystet, og smerten fôr ustanselig som en krumbugtet orm lige op i halsen på hende" (ibid.).

Else overkommer sin splittelse, den nat en selvmorderske indlægges på afdelingen. Kvinden er brudt sammen oven på sin mands årelange mishandling og har drukket karbolsyre for at tage livet af sig selv. Else, som tidligere på dagen har besluttet sig for at begå selvmord, ombestemmer sig ved synet af den døende kvinde, "der fejt var flygtet fra sine lidelser og sine pligter" og har "[ladt] sine børn så grusomt og troløst i stikken" (114). Parallellerne mellem de to kvinder er tydelige, eftersom Else ligeledes føler, at hun i sit kunstneriske arbejde er flygtet fra moderrollens forpligtigelser. Opgøret med den 'selviske' kvindeskikkelse, som selvmordersken repræsenterer, indtræffer senere på natten. I en angstfantasi oplever Else, hvordan den døde kvinde lægger sig oven på hende, så grænserne mellem de to synes at opløses: "Nu døde hun. Å gud, nu døde hun alligevel, kvalt ihjel af denne fremmede selvmorderske. Hun *var* allerede død" (119). Det, der redder Else fra at blive ét med kvinden, er hendes tidligere beslutning om at leve videre for sin søn: "Lille Tages mor var endnu ilive. Ja, hun vilde leve for Tages skyld" (118). Hermed omfavner Else atter moderskabet som fundamentet for sin identitet; hun er ikke længere blot Else, men "Tages mor", hvis mål i livet er at skærme sin søn mod ulykke. Efter med fornyet lidenskab at have hengivet sig til moderrollen mærker hun "inde i hodet et smæld" (119), der markerer, at hun endelig har 'valgt side'. Ved afvisningen af de selviske (maskuline) impulser ophører Elses indre splittelse. Herefter føler hun sig "brudt og knækket, men samtidig styrket" (122). Busk-Jensen tolker ordene som et udtryk for, at Else er "knækket i sin selvstændighedstrang, i sine forsøg på at sprænge kvinderollen og få et andet udgangspunkt for sin subjektivitet end moderskabet" (Busk-Jensen 1980: 42). Situationen er dog mere kompleks end som så. Else bliver ganske vist mere moderlig efter episoden med liget - som det f.eks. ses, når hun fra tid til anden optræder som reservesygeplejerske over for sine medpatienter - men hun er ikke mere optaget af mor-sønforholdet end tidligere. Løftet om at leve for Tages skyld bliver således blot Elses måde at håndtere sin angst for at være 'en mand i forklædning'. Idet Else påtager sig moderrollen, stabiliseres hendes kønsidentitet til et punkt, hvor hun atter kan føle sig normal. Som det fremgår af hendes kortvarige ønske om Tages død (Skram 1977b: 38), finder hun stadig ikke den tilfredshed i moderrollen, som hun ønsker, og sønnen er da heller ikke i hendes tanker, da hun endelig bliver udskrevet fra Sct. Jørgen. Jeg tolker *vreden mod Hieronimus* som Elses egentlige motivation til at leve videre: "Hvis hun slap levende herfra, så kunde hun fortælle og advare og måske rædde om det blot var et eneste medmenneske fra det, hun her havde oplevet [...] hun *måtte* leve" (Skram 1977a: 102). I *På Sct. Jørgen* er dette 'hvis' blevet til et 'når'. Else er nu overbevist om, at hun vil slippe ud af hospitalssystemet, og er beredt på herefter at stille Hieronimus til ansvar. Bogens afsluttende

bemærkning lægger da også op til netop dette: "Jo, tænkte Else. *Hun* brød sig om Hieronimus" (Skram 1977b: 141)¹¹.

Fra objekt til subjekt

På trods af at Else elsker Knut, bærer relationen til ægtemanden som nævnt præg af ambivalens. Jeg vil i det følgende afsnit analysere den latente forbitrelse, der spores i Elses forhold til Knut, med henblik på at afgøre, hvad denne udspringer af. I min læsning forstår jeg indlæggelsen under Hieronimus som den omstændighed, der gør det muligt for Else at gøre op med det problematiske forhold til sin mand.

Else Kants familieliv fremstår i de første kapitler af *Professor Hieronimus* som yderst moderne. Else er selvstændig og selvforsørgende i kraft af sin kunstneriske produktion. Knut bakker op om hendes karriere, deltager i børnepasningen og yder omsorg for sin kone, når hun har brug for støtte. Men selvom Else er frigjort i økonomisk forstand, er hun langt fra fri, hvad angår den emotionelle relation til Knut. De indledende kapitler demonstrerer, hvordan hun er dybt afhængig af ægtemandens anerkendelse. Hun ønsker, at han skal vurdere, om hendes kunst er god eller ej (Skram 1977a: 12-13). På vej til hospitalet er hun særligt opmærksom på Knuts reaktion og ser på ham med "et blik, der spurgte, om han ikke syntes, hun var modig" (21). Elses selvfølelse beror således på Knuts opfattelse af hende. Hendes talenter, mod osv. betyder ikke noget, medmindre de bliver afspejlet i Knuts syn på hendes person. Det følelsesmæssige afhængighedsforhold er en kilde til frustration hos Else, der ønsker at bryde med den underdanige kvinderolle, samfundet har pålagt hende. Hun vil være et selvrealiserende subjekt, som det ses i hendes kunstneriske profession, men er samtidig objekt, eftersom hun er genstand for Knuts blik og bygger sit selvværd op omkring dette. At forholdet til manden er konfliktfyldt antydes også i navnet Knut (knude).

Else tillader ikke sig selv at erkende, at Knut hindrer hendes selvrealisering, men forestillingen spørger i hendes ubevidste. Hendes drøm om Knuts død (20) kan således betragtes som en opfyldelse af hendes ønske om fuldkommen selvstændighed. Også i forholdet til Tage antydes det, at Else helst vil være fri for den hæmsko, som moderskabet udgør. Hendes angstfyldte identifikation med Konradi Schøller - mandekvinden, der kvalte sin egen søn - indikerer netop dette. Længslen efter at slippe for sønnen formuleres da også eksplicit i *På Sct. Jørgen*: "Hvis hun nu, mens hun var på Sct. Jørgen fik at vide at Tage var død - - Vilde det kjendes som en lettelse?" (Skram 1977b: 38). På trods af disse passager bliver Else aldrig sin fortrængte frustrationer bevidst.

¹¹ Citatet rummer desuden en tvetydighed, man ikke kan se bort fra. Flere steder i løbet af romanerne indikeres det således, at Else "bryder sig om" (i betydningen 'synes om') Hieronimus. Dette vil blive berørt i næste afsnit.

Lyhne mener, at Elses ubevidste vrede mod Knut ligeledes skyldes, at hun ikke opnår seksuel tilfredsstillelse i ægteskabet (Lyhne 1980: 90). At hestetoget, der suser ind gennem døren til Elses værelse, vidner om en seksualkonflikt, er der næppe nogen tvivl om. Hestene passerer gennem lejligheden med bevægelser, der skaber associationer til samlejet: "ud gennem entréen og ind igjen i soveværelset, taktfast, gjengangerlig uforstyrreligt. Om igjen og om igjen" (Skram 1977a: 15). Dyrene er på én gang "brune, skønne" og "stive og livløse" (ibid.) og understreger således Elses problematiske forhold til sin egen seksualitet¹². Toget kobles til Knut, der dukker op i samme nu, som hestene forsvinder: "Så pludselig stod Knut der, og hestetoget var som sunket i jorden" (15). Det splittede forhold til seksualiteten er også et tema i andre af Skrams romaner, bl.a. *Constance Ring* og *Forraadt*, hvor kvinderne, som en konsekvens af at være opdraget i uvidenhed omkring deres egne drifter, ikke kan få det seksuelle samliv med deres ægtemænd til at fungere. Elses forfærdede udbrud, da hun opdager, at hun på hospitalet forventes at dele værelse med andre, antyder, at der er tale om den samme konflikt for hendes vedkommende: "Jeg *kan* ikke sove sammen med nogen. Jeg *må* ha et værelse for mig selv" (27).

Ved indlæggelsen på hospitalet forskydes de aggressioner, Else nærer mod sin ægtemand, til Hieronimus. Som forholdet til Knut indikerer, er Else dybt mærket af det, Stuart Mill beskriver som kernen i den borgerlige pigeopdragelse: længslen efter at behage manden. Denne indlæring begynder hun på anstalten at gøre op med. Hieronimus er, modsat Knut, en streng, autoritær figur, som hun med god samvittighed kan rette sin vrede imod. Ligesom hun både elsker og hader Knut, svinger hendes følelser for Hieronimus mellem foragt og tilbedelse: "Nei, Hieronimus var ikke så klog, som hun havde tænkt" (47); "Hun fik tårer i øjnene af længsel efter [Hieronimus], af godhed for ham" (51); "Sligt et uhyre!" (92); "Else ble slået af hans øjnes rene blå farve [...] Og så mild og indtagende hans mine kunde være. Hun blev betat, næsten fortunlet" (147).

Jeg forstår passagerne, hvori Else mod sin vilje bliver betaget af Hieronimus, som et resultat af det romantiserede syn på mænd, der er blevet hende indpodet under opvæksten i den borgerlige familie. Den romantiserende tendens slår igennem flere steder i romanerne. Umiddelbart efter indlæggelsen tænker Else på Hieronimus som "denne mand, der var så klog og så human, hvis liv og kræfter var viet til de ulykkeligste blandt hans medmennesker" (51). Overlægen på Sct. Jørgen beskrives som "et elskværdigt menneske. Og retskaffen. Det kunde Else se på ham. Hans skikkelse mindede om en ridder fra middelalderen, og hans smukke faste hånd var som skabt til at gribe om et sværdhefte" (Skram 1977b: 26). Det idealiserede mandebillede nedbrydes dog i løbet af de to

¹² I en senere hallucination forfærdes hun ligeledes ved synet af "lang begfarvet tunge" med åbenlyst falliske konnotationer (20).

hospitalsophold. Hieronimus viser sig at være Elses fjende, Knut bryder ikke ind på celleafdelingen "med våben i hånd!" (Skram 1997a: 104), og overlægen på Sct. Jørgen, der umiddelbart lader til at synes om Else, vælger at behandle hende køligt af hensyn til sit forhold til Hieronimus. Else indser med tiden, at mændene omkring hende ikke er til nogen hjælp, og at styrken til at udholde opholdet skal findes hos hende selv: "Fuldstændig overladt til sig selv var hun. Udelukkende måtte hun stole på egne kræfter i kampen for ikke at gå til grunde her" (118). Den følelsesmæssige afhængighed til Knut falmer ligeledes. Natten efter hun er blevet overbevist om, at Knut vil af med hende, beskrives som "den skrækkeligste af alle de skrækkelige nætter dernede" (151), men hun klarer sig trods alt gennem den. Herefter fornemmer man en bitterhed i hendes holdning til ægtemanden: "Det er ikke *hans* fortjeneste, at jeg ikke har mistet forstanden" (172). Selv da hun hen mod slutningen af *På Sct. Jørgen* får at vide, at Hieronimus har holdt Knut borte, og det ikke har været ægtemandens hensigt at svigte hende, er hun stadig skuffet: "Knut, Knut! Hvor havde han dog sådan ubesét kunnet gi hende fremmede steder og fremmede mennesker i vold?" (Skram 1977b: 118); "forbauselse og vrede over hans adfærd flommed, som så ofte før, op i hendes indre" (121). Hun er således desillusioneret i sit forhold til ægtemanden og ønsker ikke længere at se ham. Ved slutningen af *På Sct. Jørgen* står de kvindelige bekendtskaber i stedet som de centrale i Elses liv.

På trods af at Elses forskønnede forestillinger om mænd bryder sammen, fastholdes hun stadig i en følelsesbinding til Hieronimus. Det ambivalente forhold til professoren fortsætter i *På Sct. Jørgen*. Da den nye overlæge spørger hende, om hun kan lide Hieronimus, lyder Elses svar; „Li ham?“ Else lo „Jeg elsker ham af hele mit hjerte! Jeg elsker ham sådan, at *jeg bærer ham med mig uafsladelig, ustanselig ihvor jeg går og står*“ (Skram 1977b: 25, min kursivering). Disse ord kaster lys over hendes komplekse relation til professoren. På trods af at Elses udtalelse umiddelbart fremstår som sarkastisk, kan man ikke udelukke muligheden for, at hun rent faktisk nærer følelser, der er meget lig forelskelse, for professoren, og at hun, i et forsøg på at afvise disse følelser, lader dem indhulle i ironi.

Uanset hvad, der ligger til grund for Elses voldsomme interesse for Hieronimus, udvikler denne interesse sig til noget, der minder om en besættelse. Den næsten monomaniske optagethed af Hieronimus afspejles også i romanernes komposition. Første roman bærer titlen *Professor Hieronimus*; det sidste ord i *På Sct. Jørgen* er "Hieronimus". Bøgerne lukker sig således om professoren. Romanerne kan tilmed siges at være et produkt af Skrams konflikt med virkelighedens Hieronimus, Knud Pontoppidan. Else bærer Hieronimus' mening om sin personlighed med sig, hvor end hun befinder sig; det er deri, hendes kærlighed til ham består. Hun er således besat af

professoren, på samme måde som hun tidligere har været besat af Knuts opfattelse af hendes karakter. Besættelsen af Hieronimus er så intens, fordi den også trækker på Elses frustration over forholdet til Knut. Modsat forholdet til ægtemanden er Else dog fast besluttet på *ikke* at overtage Hieronimus' syn på sin identitet. Hun ønsker at demonstrere, at hun er mere end det, han ser hende som.

Kampen for ikke at se sig selv med en mands blik bliver Elses vigtigste kamp under indlæggelsen. Gentagne gange insisterer hun på at være mere end et objekt for den psykiatriske videnskab. Hun har tidligt i forløbet indset, at lægerne ikke lytter til hendes udtalelser, fordi hun ikke eksisterer som et subjekt i det system, der omgiver hende. I stedet for at godtage deres vurdering af hendes tilstand klammer Else sig til sin egen oplevelse af ikke at være gal. På samme måde som psykiatrien henviser Else til rollen som objekt, tillader samfundet uden for anstalten hende heller ingen position som subjekt i hverken kunstnerisk, seksuel eller emotionel forstand. Hospitalet bliver hermed det sted, hvor Else kan tage den kamp, hun ikke formår at tage uden for anstaltens mure.

For at blive et subjekt må Else først bryde med sin objektstatus. Dette sker i scenen med selvmordersken, hvor Else afviser den ultimative objektivisering, som liget repræsenterer¹³. Selvmordersken kan tilmed siges at være det, manden har *gjort* hende til. Ved at afvise rollen som selvmorderske udtrykker Else et ønske om at skabe en anden skæbne for sig selv. Herefter oplever hun, hvordan hun atter kan ånde: "med en lyd i halsen, som når proppen drages af en flaske trak hun vejret og slog øjnene op" (119). Den pludselige gispen efter luft indikerer, at der er tale om en genfødsel for Elses vedkommende: hun har taget det første skridt på vejen til at genvinde sin status som subjekt og dermed skabe sin egen identitet. At Else atter kan ånde kan desuden læses som et udtryk for, at hun igen har fået hovedet 'op over brøndkanten'. Hun har vundet kampen mod vanviddet og er ikke længere i fare for at miste forstanden.

Konklusion

I Amalie Skrams psykiatriromaner kommer ulige magtforhold til udtryk på forskellig vis. Først og fremmest blev patienten ved indlæggelsen på anstalten berøvet sin stemme. Den oplevelse, Else havde af sin egen virkelighed, anså lægerne for at være ligegyldig. Hun blev stemplet som gal, og dermed upålidelig, og mødtes med mistro fra behandlerne, der betragtede hendes verdensbillede

¹³ Døde kroppe er, som tidligere nævnt, med til at beskrive den tingsliggørelse, patienterne er udsat for på anstalten.

som uholdbart. Som det fremgik af lægernes ledende spørgsmål, var deres mening om Else forudindtaget. De gik ud fra, at hun måtte være sindssyg, eftersom hun var indlagt.

Vurderingen af den indlagte foregik på anstalterne udelukkende ud fra lægens blik på patienten. Dette blik registrerede Elses handlinger; hvad der lå til grund for disse blev ikke noteret. Else oplevede, hvordan lægernes blik reducerede hende til et forskningsobjekt, hvorved hun blev frataget sin ret til at være subjekt. Autoriteten bag lægens blik kunne tilmed fange patienten i bestemte reaktionsmønstre, som det sås i relationen mellem Else og Hieronimus. Blikket havde også en overvågende funktion. Sygeplejerskernes overvågning af de indlagte fremstod som essentiel for den genopdragelse, der fandt sted på anstalten. Her blev det tydeligt, hvordan Else langsomt begyndte at internalisere det overvågende blik, så den ydre disciplin blev erstattet af en indre selvdisciplin. Blikket var ligeledes centralt for de øvrige magtforhold på hospitalet, hvor personalet holdt hinanden under skarpt opsyn for at sikre sig, at alle udførte deres arbejdsopgaver korrekt.

Kontrollen af de indlagte blev desuden mulig i kraft af en dehumanisering af patienterne, der, både i *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*, blev berøvet deres identitet. Patienterne sammenlignedes flere gange med dyr og lig for at understrege, hvordan de havde mistet deres status som mennesker. Patienterne blev tilmed umyndiggjort gennem personalets behandling af dem som børn. Deres hverdag bar præg af en fast struktur, der hindrede nogen form for selvstændighed. Else blev irettesat og bebrejdet, hvis hun var 'uartig' og forbrød sig mod hospitalets reglement. Herved blev patienten tvunget tilbage i en mere infantil tilstand, som gjorde genopdragelsen på hospitalet mere effektiv.

Magtforholdene på anstalterne var også knyttet til lægens ret til at vurdere og definere. Lægerne anså deres eget blik for at være det objektive blik på virkeligheden. Det viste sig dog, at deres blik langt fra var objektivt, da de var villige til at ignorere sygeplejerskernes udsagn for at bevare deres eget syn på patienterne. Vi så, hvordan både Hieronimus' og overlægens syn på Else blev farvet af stereotypiske forestillinger om køn. Der var tale om et mandligt blik, der søgte at bekræfte bestemte forestillinger om hysteriske og nervøse kvinder. Af overlægens holdning til Else fremgik det, at Else ikke blot var upålidelig, fordi hun var patient, men også fordi hun var kvinde. Antagelsen om Elses upålidelighed blev dog undermineret af sygeplejerskernes og komtessens udtalelser. Disse udsagn skabte en moddiskurs, der udfordrede lægernes virkelighedsopfattelse.

En betingelse for, at de ulige magtforhold på anstalterne kunne opretholdes, var den autoritetstro, som gennemsyrede institutionerne. Det blev klart, at magten ikke var noget, Hieronimus besad; hans herredømme blev muligt i kraft af et kompleks net af mellemmenneskelige

relationer, hvor hver enkelt person stolede blindt på hans dømmekraft. Fordi Else afviste rollen som patient og hermed nægtede at være lydig, destabiliserede hun hospitalets hierarkiske struktur.

Som system var den psykiatriske anstalt udpræget patriarkalsk. Personale og patienter indgik i et sæt af relationer, der mimerede relationerne i den borgerlige familie. Her blev Else positioneret som et barn, som forventedes at lyste det strenge familieoverhoved, Hieronimus. For Else blev Hieronimus et symbol på flere forskellige patriarkalske autoritetsfigurer såsom familiefader, ægtemand, skolemester og Gud. Hendes kamp mod Hieronimus var ikke blot en kamp mod lægeskikkelsen, men en kamp mod samfundets faderbilleder generelt. Denne kamp tærede på hendes kræfter, fordi hun måtte kæmpe mod et selv, der var disciplineret til at lyste mandlige autoriteter. Hun måtte, med andre ord, aflære sin patriarkalske socialisering. I Elses oprør mod Hieronimus blev det tydeligt, hvordan magt altid vil afføde modstand, eftersom det var vreden over den undertrykkelse, Else oplevede på anstalterne, der gjorde hende i stand til at udholde opholdene.

Analysen afslørede, hvordan lægernes diagnosticering af Else blev påvirket af stereotypiske forestillinger om kvindelighed. De mandlige læger vurderede Else til at være sindssyg, eftersom hendes protester og aggressive kropssprog overskred grænserne for acceptabel kvindelig adfærd. Lægevidenskabens normalitetsbegreb omfattede således kun passive kvinder. Diagnosen blev et middel til at sygeliggøre individer, der gjorde oprør mod konservative forestillinger om køn. Betegnelser som 'hysterisk' og 'forstyrret' blev desuden brugt til at underminere Elses klagepunkter.

I overensstemmelse med Foucaults tanker om den Anden rummede hospitalerne i Skrams romaner en kvindelig anderledeshed. De indespærrede kvinder var alle individer, som afveg fra normen og dermed destabiliserede de dominerende diskurser om køn. Eftersom kvindernes maskuline adfærd underminerede forestillingerne, hvorpå de herskende magtforhold beroede, indebar genopdragelsen på anstalterne en kønnet disciplinering. Denne disciplinering havde til formål atter at gøre kvinderne passive og således normalisere dem i forhold til samfundets binære kønsrollesystem.

I *Professor Hieronimus* blev lægernes vurdering af patienten som 'gal' en selvopfyldende profeti. Ikke blot søgte lægerne via ledende spørgsmål at bekræfte Elses sygdom; Else oplevede også, hvordan opholdet på celleafdelingen rent faktisk var ved at gøre hende gal. Også hendes medpatienter, komtessen og Fru Syverts, viste tegn på at udvikle nervøse træk under indlæggelsen. Hospitalet blev dermed et sted, der *skabte* syge kvinder frem for at helbrede dem.

Som tidligere nævnt lå lægens magt i dennes ret til at definere sandheden. Else satte dog spørgsmålstegn ved dette forhold, idet hun begyndte at betvivle det normalitetsbegreb,

lægevidenskaben opererede med. Hun blev klar over det magtmisbrug, diagnosen muliggjorde, eftersom havde magten til at gøre alt ved patienten til et symptom. Else vendte desuden det medicinske blik mod Hieronimus og gjorde herigennem oprør mod lægens definitionsmagt.

I analysen af forholdet mellem køn, kunst og psykisk sygdom viste Elses sammenbrud at være et resultat af flere forskellige faktorer. Elses psyke var først og fremmest spændt til bristepunktet pga. det dobbeltarbejde, rollen som mor og kunstner medførte. Derudover kæmpede hun med en række indre konflikter, der forværrede hendes psykiske tilstand.

I overensstemmelse med Gilbert og Gubars tanker om kvindelig kreativitet så vi, hvordan Else havde svært ved at forlige sig med sine kunstneriske impulser. Hendes angst for at indtage den maskuline kunstnerrolle kom til udtryk i frygten for at være en mand. Her blev hendes afstandstagen fra selvmordersken den handling, der var med til at stabilisere hendes kønsidentitet til et punkt, hvor hun kunne føle sig mere kvindelig. Efter denne episode sporedes en væsentlig forbedring af hendes mentale helbred.

Elses frustration over kvinderollens begrænsninger manifesterede sig i hallucinationer, hvori hun var lænket eller ved at blive kvalt. Kvælningsfølelsen optrådte gentagne gange og blev koblet til søn og ægtemand. Teksten bar dermed præg af det '*obsessive imagery of confinement*' beskrevet af Gilbert og Gubar. Elses oplevelse af at være indespærret i familien og ægteskabet kunne på celleafdelingen projiceres over på de ydre forhold, idet stedet mindede om et fængsel. Opholdet på afdelingen gav hende desuden mulighed for at gøre op med sine spaltede kvindebilleder. I de gale kvinder, der omgav hende, kunne Else spejle sin egen frustration over kvinderollens tomhed og få bearbejdet det traume, der knyttede sig hertil, hvilket hun ikke formåede at gøre i sine malerier. Sygeplejerskerne og de gale kvinder legemliggjorde Elses oplevelse af kun at have to roller til rådighed - den dydige eller den monstrøse kvinde. I mødet med disse skikkelser fik Else gennemspillet endnu en af sine indre konflikter. Som det fremgik af den kritik, hun rettede mod psykiatriens snævre normalitetsbegreb, søgte hun herefter mod en mere nuanceret forståelse af kvindelighed.

Sidst men ikke mindst så vi, hvordan indlæggelsen på hospitalet gav Else mulighed for at bearbejde sin frustration over forholdet til Knut. Else var splittet, idet hun i sit arbejde som kunstner optrådte i rollen som selvstændigt subjekt - en rolle, der kolliderede med oplevelsen af være følelsesmæssigt afhængig af ægtemanden. Else byggede sit selvværd op omkring Knuts syn på hendes identitet og var dermed objekt for ægtemandens blik. Analysen af Elses hallucinationer antydede, at Else var fremmedgjort over for sin egen seksualitet og dermed også havde problemer

med at indtage rollen som seksuelt subjekt. Således tillod samfundet hende ingen position som subjekt i hverken kunstnerisk, emotionel eller seksuel forstand. Opholdet på anstalterne muliggjorde et brud med denne objektstatus. Også i det psykiatriske system blev Else positioneret som et objekt, men på dette sted fandt hun kræfterne til at gøre oprør mod denne omstændighed. Både på celleafdelingen og på Sct. Jørgen gik Elses kamp således ud på *ikke* at se sig selv med den mandlige læges blik. Hun insisterede i stedet på at være et subjekt med ret til at definere sin egen virkelighed.

Afsluttende overvejelser

Der er ingen tvivl om, at dét at være sindssygepatient i 1890'ernes Danmark har været en yderst krænkende oplevelse meget lig den, der skildres i *Professor Hieronimus* og *På Sct. Jørgen*. Skram tegner i sine bøger et billede af et individ, der isoleres fra omverdenen, berøves enhver ret til selvbestemmelse og stemples som gal, hver eneste gang hun protesterer over tingenes tilstand. Det er en stærk skildring, som ikke kan undgå at vække følelser hos læseren. Alligevel kan man spørge sig selv, om Skrams fremstilling af Kommunehospitalets sjette afdeling, og særligt af Knud Pontoppidan, er fuldt ud retfærdig.

Som det blev påpeget i analysens indledende afsnit, er Else utvivlsomt syg ved indlæggelsen, og det samme var Amalie Skram. At Skrams sygdom kan have påvirket hendes opfattelse af Pontoppidan er derfor meget muligt. Pontoppidan mener selv, at dette er tilfældet, og kalder i sit forsvarsskrift *6te Afdelings Jammersminde* Skrams første hospitalsroman for "en naturtro Skildring af, hvorledes et sindssygt Menneskes hadefulde forbittelse fordrejer hendes Syn og bibringer hende forvrængede Opfattelser" (Pontoppidan 1897: 26). Pontoppidan kan hverken genkende sig selv eller anstalten i Skrams beskrivelser. En tidligere patient på afdelingen protesterer ligeledes mod hendes fremstilling og skriver i et læserbrev i *Nationaltidende*, at "kun en sygelig opskræmt Fantasi kan forestille sig [afdelingen] som et Tortursted" (Gradenwitz 1985: 131). Vi oplever flere gange i løbet af romanerne, hvordan Elses perception af omverdenen farves af hendes anspændte sindstilstand. At Skrams forbitrelse mod Pontoppidan var påvirket af hendes sygdom virker sandsynligt, men er svært at fastslå med sikkerhed, eftersom der er tale om påstand mod påstand.

Det er dog værd at bemærke, at Pontoppidan flere steder bliver beskrevet som mere elskværdig, end han fremstilles hos Skram. Han var ganske vist kendt som en autoritær skikkelse, men også som en mand med humor (Møllergård 2000: 71). Inden for lægevidenskaben var han højt respekteret for at have forbedret sjette afdeling ved at indføre mere humane behandlingsformer. Han afskaffede bl.a. isolationsceller og fysiske tvangsmidler og indførte sygeplejersker på

mandsafdelingen (Gradenwitz 1985: 5; Møllergård 2000: 71). Derudover tog han afstand fra overdreven brug af beroligende midler til at kontrollere patienterne (Møllershøj 2008: 102). Alt i alt fremstår han som en sympatisk person, omend han var "mere respekteret end egentlig populær" (Møllergård 2000: 74).

Gradenwitz mener, at angrebet på Pontoppidan "nok i nogen grad [var] uretfærdigt" (Gradenwitz 1985: 5). Pontoppidans opgave som overlæge på sjette afdeling var langt fra nem. Afdelingen var konstant overbelagt, af hvilken grund det var umuligt at holde rolige og urolige patienter adskilte. Han skulle desuden differentiere mellem kriminelle, delirister og forgiftningsofre, der alle var indlagte samme sted (ibid.). Pontoppidan nævner selv, at "[d]et hører til de vanskeligste Opgaver paa rette Maade at fordele Patienterne til de forskellige Afsnit af en Sindssygeafdeling" (Pontoppidan 1897: 28). At der kan ske, og skete, fejl er derfor forståeligt.

Som Gradenwitz fremhæver, blev Pontoppidan ramt så hårdt, som han gjorde, fordi der forinden udgivelsen af *Professor Hieronimus* havde fundet to tvangsindlæggelser sted, som medierne satte fokus på i den efterfølgende debat. Det drejer sig om indlæggelsen af etatsråd Peter Brun i 1889 og sygepigen Karen Marie Andreasen i 1893. Brun blev indlagt på afdelingen uden at Pontoppidan var klar over det "med to Lægers Attest for, at han var sindssyg og farlig for sine omgivelser" (Pontoppidan 1897: 16). Pontoppidan mener heller ikke, at han havde noget med tvangsindlæggelsen af sygepigen at gøre. Ifølge ham var det hospitalets visitator, der afgjorde, at hun skulle indlægges (30). Foruden sagerne om etatsråden og sygepigen kom sagen om grevinde Schimmelmann (kومتessen i *Professor Hieronimus*) oveni Amalie Skrams; en sag, der for alvor fik pisket stemningen op i pressen. Grevinden havde været indlagt på sjette afdeling i en måned, hvorefter hun blev overført til Oringe hospital i Vordingborg og udskrevet i maj to måneder senere. Overlægen på Oringe, Kristian Helweg, konstaterede i denne forbindelse, at "der ikke har kunnet erkendes at være nogen Sindssygdom tilstede hos hende", hvilket, ikke overraskende, fik offentligheden til at sætte spørgsmålstegn ved Pontoppidans dømmekraft (Gradenwitz 1985: 111). Et halvt år senere indrømmede Helweg dog, at "det kun [var] gennem mange Tvivl og lange Overvejelser", han nåede til den konklusion, at grevinden ikke var sindssyg (110). Krabbe mener, Helweg bevidst undlod at nævne sin tvivl i attesten fra maj, fordi der var ondt blod mellem ham og Pontoppidan (Krabbe 1959: 231-232). Uanset hvad bevirkede episoderne med de fire patienter, at Pontoppidans omdømme blev ødelagt. Pontoppidan nævner selv, hvordan pårørende af de indlagte herefter betvivlede hans faglighed og nærmede sig ham med mistro. Han var, efter eget udsagn, "den mest upopulære Figur i Kjøbenhavn" (Pontoppidan 1897: 2). I 1897 valgte han at forlade

Kommunehospitalet og var i et par år overlæge på Jydske Asyl ved Århus. Herefter rejste han atter tilbage til København, hvor han blev professor i retsmedicin, så fuldkommen ødelagt var hans rygte tilsyneladende ikke i de medicinske kredse (Møllergård 2008: 147).

Vender vi et øjeblik tilbage til Amalie Skram, må man huske på, at hendes pinsler på Kommunehospitalet ikke udelukkende skyldtes Pontoppidan. At Skram havnede på den urolige afdeling kan Pontoppidan ikke klandres for. Som vi ser i *Professor Hieronimus*, insisterede hun på at få et værelse for sig selv, og dette var kun muligt på celleafdelingen. Hendes mishag over forholdene kan tilmed siges at være et resultat af hendes sociale stand, en overvejelse Busk-Jensen også inddrager i sin læsning af romanerne (Busk-Jensen 1980: 37-38). Else (her forstået som Amalie Skram) forlanger at få et bedre værelse, klager over kosten og mangler i det hele taget "sine sædvanlige bekvemmeligheder" (38). På Sct. Jørgen kommer hun på første pleje og får det straks bedre. Bøgernes klasseproblematik er dog et punkt, der sjældent bliver inddraget i analyserne af romanerne.

Pontoppidan og de øvrige lægers umiddelbare reaktion på Skrams protester kan man næppe bebrejde dem. Som reservelægen påpeger i *Professor Hieronimus*, kan lægerne "ikke straks begynde at individualisere" (Skram 1977a: 34). Skram måtte finde sig i hospitalspersonalets kategoriske behandling, indtil lægerne havde dannet sig et ordentligt indtryk af hendes tilstand, sådan som det var tilfældet for alle patienter. At udskrive hende, fordi hun hævdede ikke at være sindssyg, ville have været uforsvarligt. Pontoppidan fremhæver i *6te Afdelings Jammersminde* det absurde i at slippe den indlagte fri på hans eller hendes forlangende, sådan som offentligheden efterfølgende forlangte af ham: "En saadan Fordring forekommer mig aldeles urimelig. Hvis jeg saaledes paa staaende Fod skulde tage de Syges Protester til Følge, vilde hele Virksomheden og hele Institutionen blive en Meningsløshed" (Pontoppidan 1897: 30). Som det fremgår af analysen af *Professor Hieronimus* optrådte Else (Amalie Skram) fra tid til anden som en typisk gal patient. Det ville være urimeligt at forvente, at lægerne i disse tilfælde skulle gøre forskel på hende og de øvrige indlagte.

Interessant er det også, at Amalie Skram rent faktisk fik det bedre under opholdet på Kommunehospitalet. Jeg har i analysen fremhævet, hvad jeg mener, er grunden til denne bedring, men man kan ikke udelukke muligheden for, at nogle af anstaltens rutiner, såsom regelmæssige måltider og søvn, har haft en gavnlig effekt. Den disciplinering af kroppen, der finder sted på anstalten, er dermed ikke entydigt negativ.

Pontoppidan er i *6te Afdeling Jammersminde* overbevist om, at vreden mod ham skyldes tidsånden. Han henviser til den galebevægelse - "den Storm, der er rejst mod Lægerne og deres ulovlige «Indespærringer»" - der i de seneste år "har raset i Udlandet" (4). Pontoppidan er ikke videre specifik, men nævner dog, at den såkaldte 'epidemi' "er kommen til os Syd fra" (ibid.). Man må formode, at han hermed refererer til den antipsykiatriske bevægelse i Tyskland, som netop voksede frem i 1890'erne (Engstrom 2003: 177-178). Denne bevægelse kan meget vel have haft betydning for fremkomsten af den danske psykiatrikritik i 1890'erne, men man kan ikke udelukke muligheden for, at Skram vandt så mange støtter, som hun gjorde, fordi kritikken af Pontoppidans autoritære ledelsesform var berettiget.

Uanset hvad må man huske på, at Pontoppidan var et produkt af sin tid. Der er ingen tvivl om, at han *selv* har ment, at hans behandling af Amalie Skram var objektiv, eftersom den foregik ud fra alment accepterede lægevidenskabelige principper. Når Skram i sit brev til overlægen klager over, at han på intet tidspunkt har gjort sig den ulejlighed "gjennem samtale at ha fået et egentlig personligt indtryk af [hende]" (Gradenwitz 1985: 57) skyldes det, at psykiatrien på daværende tidspunkt udelukkende havde som sit mål at observere og klassificere arten af patientens sygdom. Dialog med patienten blev opfattet som unødvendig. Som Lyhne formulerer det, tjente patientens tale udelukkende "til belysning af hans sygdoms art, og lægens tålmodige lytten til at vinde patientens tillid" (Lyhne 1981: 64). Inden for den medicinske videnskab anså man i anden del af 1800tallet sindssyge for at være en legemlig sygdom. Psykiske problemer blev forklaret "med henvisning til nervebaner og blodfyldning i hjernen" (Møllergård 2000: 85). Sindssygdom var, i lægernes optik, organisk betinget - noget, patienten var født med snarere end noget, der blev udløst af kriser og konflikter i patientens liv, sådan som vi forstår psykisk sygdom i dag (ibid.). Fordi sindssyge blev betragtet som noget, der forårsagedes af biologiske processer, blev patienternes sindsstemninger - dét, Pontoppidan benævner "[n]egative og positive sjælelige Symptomer - [...] kun Tegn til, hvad der ikke gaar for sig eller hvad der gaar forkert for sig i de højeste Nervecentre" (Pontoppidan citeret i Møllerhøj 2008: 90). Lægerne affejede af denne grund den gales udsagn som "larm" og koncentrerede sig i stedet om at helbrede patientens syge legeme via genoprettelse af ydre og indre orden (Fogh Jensen 2003: 12).

Det er først med Freud, at patienten får sin stemme tilbage. Med psykoanalysen viser patientens tale sig pludselig at være meningsfuld. Hvor man i asyltiden blot konstaterede, at patienten afveg fra normen, begynder man nu at interessere sig for, hvad fænomener som drømme, hallucinationer og fortællelser kan sige om patientens psyke (Amalie Skrams hallucinationer ville

utvivlsomt være blevet opfattet meget anderledes af en freudiansk-orienteret terapeut, end de blev af Pontoppidan). Psykoanalysen afslører således, "at galskabens tale kan forbindes til sandhed via en hermeneutik" (ibid.). Spørgsmålet er, om dette er en befrielse for patienten, eller om et sådant skift i virkeligheden øger lægens magt og dermed også risikoen for magtmisbrug. Foucault mener, at sidstnævnte er tilfældet (Foucault 2003: 350), hvilket må betragtes som en højst kontroversiel udmelding. Hans skepsis er dog, til en vis grad, forståelig. Patientens udtalelser bliver ikke længere overhørt, men bliver med Freud gjort til genstand for analyse. Dette betyder, at terapeuten altid vil antage, at der ligger noget *bag ved* patientens udsagn. Den franske filosof Paul Ricoeur kalder i af denne grund Freud for en af de store "masters of suspicion", eftersom Freud i sit psykoanalytiske arbejde søger efter "a new reign of Truth [...] by the invention of an art of *interpreting*" (Ricoeur 1970: 33). Problemet er, som Hans-Georg Gadamer formulerer det: "to what extent are we justified in assuming that we have a correct understanding of the text?" (Gadamer 1985: 76). Terapeuten danner sig, gennem psykoanalyse, et indtryk af patientens ubevidste, men faren for, at terapeuten fejltolker eller presser sin egen tolkning ned over hovedet på patienten, er stadig til stede.

Abstract

Amalie Skram (1846-1905) was one of the most prominent writers during the Modern Breakthrough in Scandinavia. Skram was concerned with the female experience in particular. In many of her novels, she criticized the sexual double standard within bourgeois society, exploring the consequences of such a double standard on the female psyche. However, Skram is also known for her mental hospital novels *Professor Hieronimus* and *På Sct. Jørgen*, both published in 1895; books that draw on Skram's own experiences of being treated at Copenhagen Municipal Hospital and Sankt Hans Hospital in Roskilde. In the novels, we follow the painter Else Kant, who has suffered a nervous breakdown and voluntarily admits herself to the hospital. Here, professor Hieronimus, a character based on real-life psychiatrist Knud Pontoppidan, concludes that she is unmistakably insane while Else maintains that she is not.

The aim of this Master's thesis is to examine the psychiatric system portrayed by Skram from a feminist perspective, exploring how the institution can be said to mirror the broader patriarchal structures of Skram's age. An additional goal is to examine the link between female creativity and madness since Else's breakdown appears to be a direct result of her profession as an artist. Drawing on theories by Michel Foucault, Elaine Showalter and Hilde Bondevik, the thesis makes use of a combined theoretical framework which offers insight into the gendered aspects of mental illness, including the treatment of the female patients within the psychiatric system. To understand the anxiety of the female artist, the paper includes theories by Sandra M. Gilbert and Susan Gubar.

The analysis of *Professor Hieronimus* and *På Sct. Jørgen* focuses on power dynamics, especially the ones between the male doctor and the female patient. Power is found to be exercised through strategies such as dehumanization, infantilization and a recurring silencing of the patient's voice. Being labeled as mad, Else is stripped of credibility. The doctors view her through a medical gaze which makes claim to objectivity, but is revealed to harbor a gender bias. The diagnosis functions as a tool of oppression used to pathologize women who do not conform to feminine stereotypes. Furthermore, terms such as 'hysterical' or 'disturbed' are used to undermine female protest. The mental asylum becomes a place for restoring discipline; institutions in which the patients are taught to behave according to society's concept of normality, including the acceptable notions of gender. The hierarchy in the institution resembles that of the family, with the chief physician occupying the role of the authoritarian father figure. In order to be perceived as cured, the doctors require Else to abide by male authority; something she refuses to do. Instead, Else

challenges the concept of normality by criticizing the doctor's right to define her identity, even turning the medical gaze towards Hieronimus himself.

In regard to the link between female creativity and madness, Else is shown to become mentally ill from the strain of being both a mother and an artist. Other factors include the limitations of the female gender role and the fear of being 'male' because of her 'masculine' profession. Her stay at the mental hospitals allows her to confront these fears, albeit subconsciously, hereby regaining her sense of sanity.

The final chapter of the thesis looks at Knud Pontoppidan's side of the story and discusses whether Skram's portrayal of the doctor is justified or not. While some of the criticism is deserved, the paper finds that the demonization of Pontoppidan, especially as it happened in the press, is unfair.

Litteraturliste

Primærlitteratur:

Skram, Amalie. *Professor Hieronimus*. København: Gyldendal, 1977. [1895].

Skram, Amalie. *På Sct. Jørgen*. København: Gyldendal, 1977. [1895].

Sekundærlitteratur:

Aslop, Rachel, Fitzsimons, Annette & Lennon, Kathleen. *theorizing gender*. Cambridge: Polity. 2002.

Auken, Sune. "Den guddommelige digter" (94-96) i Mortensen, Klaus P. & Schack, May (red.): *Dansk litteraturs historie* bd. 2. København: Gyldendal, 2008.

Bartky, Sandra Lee. *Femininity and Domination. Studies in the Phenomenology of Oppression*. New York: Routledge, 1990.

Bondevik, Hilde. *Hysteri i Norge. Et sykdomsportrett*. Unipub, 2009.

Bondevik, Hilde. "Hysteria and metagynesis: Female malady between normality and normativity" (107-130) i Folkmarson, Lisa Käll (red.): *Normality/Normativity*. Uppsala Universitet, 2009.

Brandes, Georg. "Forord til første udgave" i Mill, John Stuart: *Kvindernes underkuelse*. København: Gyldendal, 1979. [1869].

Brandes, Georg. *Hovedstrømninger i det 19de Aarhundredes Litteratur - Emigrantlitteraturen*. Frederiksberg: DET lille FORLAG, 1999. [1872].

Busk-Jensen, Lise. "Kvindernes problemer" i *Kultur & Klasse* 52, 1986.

- Busk-Jensen, Lise. 2009. "1870-1920" (15-83), "Litteraturens politisering" (129-146) og "Kvindernes moderne gennembrud" (156-182) i Mortensen, Klaus P. & Schack, May (red.): *Dansk litteraturs historie* bd. 3. København: Gyldendal, 2009.
- Busk-Jensen, Lise. "Psykiske strukturer i Amalie Skrams romaner" i *Kultur & Klasse* 39, 1980.
- Busk-Jensen, Lise. *Romantikens forfatterinder* bd. 1. København: Gyldendal, 2009.
- Busk-Jensen, Lise. "Uden for murerne" (437-468) i *Dansk litteraturhistorie* bd. 6. København: Gyldendal. 2000.
- Butler, Judith. *Gender Trouble - Feminism and the Subversion of Identity*. New York: Routledge, 1991.
- Butler, Judith. "Feminism by Any Other Name. Interview: Rosi Braidotti with Judith Butler" (27-61) i *Differences: A Journal Of Feminist Cultural Studies* 6, 1994.
- Dahlerup, Pil. *Det moderne gennembruds kvinder*. København: Gyldendal, 1983.
- de Beauvoir, Simone. *The Second Sex*. New York: Vintage Books, 2010. [1949].
- Derrida, Jacques. *Positions*. Chicago: The University of Chicago Press, 1982.
- Donovan, Josephine. *Feminist Theory - The Intellectual Traditions*. New York: continuum, 2012.
- Edberg-Caldwell, Gun. "The voyage out: Amalie Skram's professor Hieronimus and Charlotte Perkins Gilman's "The Yellow Wall-Paper"" (95-104) i *Nora - Nordic Journal of Feminist and Gender Research* 5, 1997.
- Engstrom, Eric J. *Clinical Psychiatry in Imperial Germany. A History of Psychiatric Practice*. London: Cornell University Press, 2003.

- Fogh Jensen, Anders. "Indledning" i Foucault, Michel: *Galskabens historie i den klassiske periode*. København: DET lille FORLAG, 2003.
- Fogh Jensen, Anders. *Mellem ting - Foucaults filosofi*. København: THP, 2013.
- Foucault, Michel. *Seksualitetens historie 1 - Viljen til viden*. København: Rhodos, 1978. [1976].
- Foucault, Michel. *Galskabens historie i den klassiske periode*. København: DET lille FORLAG, 2003. [1961].
- Foucault, Michel. *Overvågning og straf*. København: DET lille FORLAG, 2002. [1975].
- Gadamer, Hans-Georg. "The Hermeneutics of Suspicion" (73-83) i Mohanty, J. N. (red.): *Phenomenology and the Human Sciences*. Boston: Martinus Nijhoff Publishers, 1985.
- Gilbert, Sandra M. & Gubar, Susan. *The Madwoman in the Attic. The Woman Writer and the Nineteenth-Century Literary Imagination*. London: Yale University Press, 1980. [1979].
- Gradenwitz, Mogens. *Knud Pontoppidan og patienterne - Etatsraaden, Sypigen, Amalie Skram, Grevinden*. København: Akademisk Forlag, 1985.
- Hennessy, Rosemary. *Materialist Feminism and the Politics of Discourse*. New York: Routledge, 1993.
- Hjordt-Vetlesen, Inger-Lise. "Modernitetens kvindelige tekst" (330-353) og "Lidenskabelig naturalisme" (456-467) i Jensen, Elisabeth Møller (red.): *Nordisk kvindelitteraturhistorie* bd. 2. København: Munksgaard, 1993.
- Hjordt-Vetlesen, Inger-Lise & Mortensen, Birgit. "At blive til noget" (372-384) og "Kvindelig randeksistens" (391-418) i Jensen, Elisabeth Møller (red.): *Nordisk kvindelitteraturhistorie* bd. 2. København: Munksgaard, 1993.

- Jørgensen, Jens Anker, Kondrup, Johnny & Olivarius, Peter et.al. *Hovedsporet - Dansk litteraturs historie*. København: Gyldendal, 2005.
- Krabbe, Knud H. "Knud Pontoppidan" (225-52) i *Bibliotek for læger* 148, 1956.
- Langås, Unni. "The Struggle for the Body. Hysteria and Rebellion in Amalie Skram's Novel *Professor Hieronimus*" (55-88) i *Scandinavian Studies* 75, 2003.
- Lyhne, Vagn. *Eksperimentere som en gal. Psykiatriens sidste krise*. Aarhus: Modtryk, 1981.
- Lykke, Nina. *Kønforskning - En guide til feministisk teori, metodologi og skrift*. København: Forlaget Samfundslitteratur, 2008.
- MacKinnon, Catharine A. *Feminism Unmodified - Discourses of Life and Law*. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press, 1994. [1987].
- Møllergård, Morgens. *Epoker i dansk psykiatri*. København: Munksgaard, 2000.
- Mill, John Stuart. *Kvindernes underkuelse*. København: Gyldendal, 1979. [1869].
- Mulvey, Laura. "Visual Pleasure and Narrative Cinema" i Badmington, Neil & Thomas, Julia (red.): *The Routledge Critical and Cultural Theory Reader*. New York: Routledge, 2008. [1975].
- Møllerhøj, Jette. "Sindssygdom, dårevæsen og videnskab. *Asyltiden 1850-1920*" (88-119) i Vaczy Kragh, Jesper (red.): *Psykiatriens historie i Danmark*. København: Hans Reitzels Forlag, 2008.
- Pontoppidan, Knud. *6te Afdelings Jammersminde*. København: Th. Linds efterfølger Eckardt & Frandsen, 1897.

- Ricoeur, Paul. *Freud and Philosophy: An Essay on Interpretation*. New Haven: Yale University Press, 1970.
- Rosenberg, Raben. "Fra biologisk psykiatri til neuropsykiatri. *Psykatrien fra 1970 til i dag*" (292-333) i Vaczy Kragh, Jesper (red.): *Psykatriens historie i Danmark*. København: Hans Reitzels Forlag, 2008.
- Rønning, Anne Birgitte. "Kvinnelig vanvidd og mannlig rasjonalitet. En analyse av Amalie Skram: *Professor Hieronimus og På St. Jørgen*" (275-288) i *Edda* 5, 1984.
- Schacke, Lene Tybjærg. "Edvard Brandes og Amalie Skram" (257-273) i *Edda* 5, 1984.
- Scott, Clive: "Symbolism, Decadence and Impressionism" i Bradbury, Malcolm & McFarlane, James (red.): *Modernism - A Guide to European Literature 1890-1930*. London: Penguin Books, 1991.
- Scott Sørensen, Anne. "Feministisk litteraturkritik og litterær kønskritik" i Fibiger, Johannes (red.): *Litteraturens tilgange*. Århus: Hans Reitzels Forlag, 2008.
- Showalter, Elaine. *The Female Malady - Women, Madness, and English Culture 1830-1980*. New York: Pantheon Books, 1985.
- Aaslestad, Petter. "Amalie Skrams asylromaner *revisited*" (53-66) i *Edda* 109. Universitetsforlaget, 2009.